

PROBACJA

KWARTALNIK MINISTERSTWA SPRAWIEDLIWOŚCI

I/2020

ISSN 1689-6122

e-ISSN 2719-311X

www.probacja.com

PROBACJA

KWARTALNIK MINISTERSTWA SPRAWIEDLIWOŚCI

www.probacja.com

I/2020
ISSN 1689-6122
e-ISSN 2719-311X

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI

Wydawca:

Ministerstwo Sprawiedliwości

Adres Wydawcy:

00-950 Warszawa, Al. Ujazdowskie 11,

tel. 22 52 12 769

e-mail: joanna.strzalkowska@ms.gov.pl

Nakład:

3 500 egz.

Redakcja, korekta i łamanie:

Studio Graficzne Piotr Kurasiak

Druk i dystrybucja:

Wojskowe Zakłady Kartograficzne Sp. z o.o.

PROBACJA

REDAKCJA:

Redaktor Naczelny:

dr Piotr Dariusz Zakrzewski
p.d.zakrzewski@uksw.edu.pl

Zastępca Redaktora Naczelnego:

dr Szymon Tarapata

Redaktorzy tematyczni:

dr hab. Aldona Nawój-Śleszyński, prof. nadzw. UŁ
dr hab. Leszek Korporowicz, prof. UJ
dr hab. Agnieszka Lewicka-Zelent, prof. UMCS
dr Konrad Lipiński, UW
dr Łukasz Kwadrans, UŚ
dr Małgorzata Żbikowska, USz
dr Krzysztof Stasiak, UG

Redaktor statystyczny:

Justyna Kowalczyk

Redaktorzy językowi:

Marcin Marciniak (angielski)
Aleksander Wróbel (rosyjski, ukraiński, szwedzki,
norweski, angielski)

Kolegium Doradcze Redakcji:

Erwin Ryter, UŁ
Małgorzata Osińska
Agnieszka Puchalska
dr hab. Aneta Arkuszewska, prof. UR

Sekretarz Redakcji:

Joanna Strzałkowska
joanna.strzalkowska@ms.gov.pl

Zastępca Sekretarza Redakcji:

Jolanta Diduszko-Biskup

RADA PROGRAMOWO-NAUKOWA:

Przewodniczący Rady:

Zbigniew Ziobro

Zastępcy Przewodniczącego:

dr hab. Adam Taracha, prof. UMCS
dr hab. Henryk Haak, prof. USz, sędzia

Członkowie:

prof. zw. dr hab. Marek Konopczyński, UwB
prof. zw. dr hab. Wiesław Ambrozik
prof. zw. dr hab. Stefan Leleń, UŁ
prof. zw. dr hab. Andrzej Bałandynowicz, SGGW
prof. zw. dr hab. Leon Chelmicki-Tyszkiewicz
prof. zw. dr hab. Teodor Szymanowski
ks. dr hab. Marian Nowak, prof. KUL
ks. dr hab. Henryk Skorowski, prof. UKSW
dr hab. Sławomir Przybyliński, prof. UWM
dr hab. Barbara Stańdo-Kawecka, prof. UJ
dr hab. Tomasz Demendecki, prof. nadzw. UMCS
dr hab. Rafał Sura, prof. KUL
dr hab. Andrzej Sakowicz, prof. UwB
dr hab. Jacek Izydorczyk, prof. nadzw. UŁ
dr hab. Anna Błachnio-Parzych, prof. ALK
dr hab. Krystyna Ostrowska, prof. UW
dr hab. Anna Fidelus, prof. UKSW
dr hab. Magdalena Błażek, GUMed
Prof. DDr Janusz Surzykiewicz,
Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt
SSO Paweł Zwolak
dr Marcin Romanowski
dr Marcin Wielec, UKSW
dr Piotr Chrzczonowicz, UMK
dr Wojciech Sych, sędzia TK
Andrzej Martuszewicz

Recenzenci zewnętrzni:

prof. zw. dr hab. Karol Poznański, APS
prof. zw. dr hab. med. Antoni Florowski
prof. zw. dr hab. Jarosław Majewski, UKSW
dr hab. Leszek Korporowicz, UJ
dr hab. Barbara Janusz-Pohl, prof. UAM
dr hab. Paweł Łuków, UW
dr hab. Andrzej Hankała, prof. UW
dr hab. Robert Opora, prof. UG
dr hab. Beata Maria Nowak, prof. SGGW
dr hab. Paweł Sobczyk, prof. UO
dr hab. Piotr T. Nowakowski, prof. UR
dr hab. Jerzy Nikołajew, prof. UO
dr hab. Agnieszka Lewicka-Zelent, prof. UMCS
dr hab. Witold Mazurek, AIK
ks. dr hab. Mirosław Kosek, UKSW
ks. dr hab. Kazimierz Pierzchała, prof. KUL

dr hab. Mieczysław Dudek, prof. SAN
dr hab. Norbert Malec, prof. UPH
dr hab. Małgorzata Michel, prof. UJ
dr Mariusz Nawrocki, USz
dr Magdalena Kowalewska-Łukuć, USz
dr Konrad Burdziak, USz
dr Łukasz Kwadrans, UŚ
dr Sylwia Jaskuła-Korporowicz, PWSiIP
dr Mariusz Kuryłowicz, PTE
dr Karina Szafrąńska, CHAT
dr Paweł Dzienis, SSR
dr Krzysztof Stasiak, UG
SSO Joanna Przybylska
SSO Marek Marewicz
SSR Tomasz Kozłowski
SSR Marcin Morawski
SSO Marcin Kokoszczyński

Redaktorzy tematyczni

Dr hab. Leszek Korporowicz, prof. UJ

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych, Instytut Studiów Międzykulturowych, Katedra Antropologii Kultury Współczesnej

Obszar tematyczny: Przemiany kulturowe społeczeństw współczesnych

Procesy globalizacji, wzrastającej w coraz większym stopniu mobilności osób, grup i treści kultury, powodują daleko idące zmiany w sile i charakterze więzi społecznych, modelu relacji międzyludzkich i osobowości kulturowej człowieka w dobie późnej nowoczesności. Sytuacja ta kształtuje postrzegane i ukryte dynamizmy zarówno przekazu, przemiany, ale także tworzenia nowego porządku w działaniach indywidualnych, grupowych i instytucjonalnych w cywilizacji coraz częściej określanej jako medialna, informacyjna lub konceptualna. Aby zrozumieć dylematy, potencjały, ale także zagrożenia w sferze tożsamości, rozwoju i kondycji uwikłanych w nie osób oraz społeczności, a więc przemiany kulturowe współczesności, warto pytać o ich przyczyny, sposoby poznawania i konsekwencje.

Dr hab. Agnieszka Lewicka-Zelent, prof. UMCS

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Zakład Pedagogiki Resocjalizacyjnej

Obszar tematyczny:

Otwartość na zmiany osobowe a zmiany systemowe i społeczne. Wychowanie. Profilaktyka. Wsparcie

- Wszechstronność funkcjonowania nieletnich i dorosłych osób nieprzystosowanych społecznie w środowisku instytucjonalnym i pozainstytucjonalnym w aspekcie ich zasobów osobowych i społecznych oraz czynników ryzyka.
- Zmiany osobowe u osób nieprzystosowanych społecznie i zagrożonych nieprzystosowaniem:
 - przyczyny, determinanty, skutki, sposoby ich aktywowania i utrwalania, gotowość do zmiany;
 - uzasadnienie ich wprowadzania, wymiar interdyscyplinarności i współdziałania, zakres zmian systemowych, propozycje rozwiązań systemowych i ich efektywności;
 - siła i kierunek zależności, predyktory, charakterystyczne zjawiska – ich przyczyny i skutki;
 - konflikty i sposoby ich rozwiązywania, założenia, zasady i skuteczność mediacji sądowych;
 - motywacja do zmiany, skutki zmiany i jej braku, zmiana a skuteczność udzielania po-

mocy, współpraca specjalistów, różnorodne formy wsparcia specjalistów;

- konwencjonalne i innowacyjne sposoby wsparcia a ich efektywność (pomoc, interwencja, terapia, konsultacja, tutoring itd.);
- oddziaływania wychowawcze i profilaktyczne w środowisku społecznym;
- oddziaływania resocjalizacyjne.

Dr hab. Aldona Nawój-Śleszyński, prof. nadzw. UŁ

Uniwersytet Łódzki, Zakład Prawa Karnego Wykonawczego, Wydział Prawa i Administracji

Obszar tematyczny: Prawo karne wykonawcze

Podstawowe problemy tego obszaru to:

- badania empiryczne nad problematyką orzekania tych środków oraz ich skuteczności;
- szukanie odpowiedzi na pytanie – na ile aktualny stan prawny regulujący stosowanie środków probacyjnych jest efektywny;
- efekty zmian instytucji warunkowego zawieszenia wykonania kary;
- skuteczność warunkowego przedterminowego zwolnienia różnych grup penitencjarnych (młodociani, pierwszy raz odbywający karę pozbawienia wolności, recydywiści penitencjarni);
- rola poszczególnych oddziaływań penitencjarnych w toku odbywania kary pozbawienia wolności (art. 67 § 3 k.k.w.) na pozytywny przebieg okresu próby w czasie warunkowego przedterminowego zwolnienia;
- czy i jakie występują problemy przy wykonywaniu dozoru wobec sprawców przestępstw seksualnych, w szczególności tych, których czyny popełnione są w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych;
- jaki powinien być model wykonywania dozoru wobec skazanych na kary długoterminowe;
- rola Służby Więziennej w przygotowaniu osób pozbawionych wolności do funkcjonowania w systemie probacyjnym po odbyciu kary.

Ważnym problemem, który wymaga wciąż dyskusji jest rola polityki kryminalnej w kształtowaniu racjonalnej struktury kar kryminalnych ze szczególnym uwzględnieniem kar nieizolacyjnych.

Dr Łukasz Kwadrans, UŚ

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Pedagogiki

Obszar tematyczny: Wykonywanie orzeczeń w sprawach rodzinnych i nieletnich – aspekt społeczny, prawny i metodyczny:

- metodyka pracy resocjalizacyjnej;
- funkcjonowanie probacji w Polsce i w krajach wszechradzkich;

- praca z osobami odmiennymi kulturowo, resocjalizacja i reintegracja społeczna jednostek niedostosowanych bądź zagrożonych niedostosowaniem społecznym;
- funkcjonowanie personelu resocjalizacyjnego w Polsce i Europie;
- instytucjonalne formy pracy resocjalizacyjnej i wychowawczej z nieletnimi, funkcjonowanie ośrodków kuratorskich;
- praca z rodziną dysfunkcyjną;
- przemoc w rodzinie, przemoc międzyrówieśnicza
- metodyka pracy resocjalizacyjnej w środowisku otwartym;
- kuratela rodzinna;
- diagnoza w pracy kuratora rodzinnego, metody pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej kuratorów sądowych wykonujących orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich;

Dr Małgorzata Żbikowska, USz

Uniwersytet Szczeciński, Wydział Prawa i Administracji, Katedra Postępowania Karnego

Obszar tematyczny: Prawo karne procesowe

Zakres zagadnień, które mogą aktualizować się na tle prawa karnego procesowego obejmuje problematykę:

- praw i obowiązków osób tymczasowo aresztowanych i skazanych, a także funkcji tymczasowego aresztowania (w tym funkcji prewencyjnej);
- roli postępowania mediacyjnego w rozwiązywaniu konfliktów pomiędzy stronami postępowania karnego oraz wpływu mediacji na zakończenie tego postępowania;
- instytucji karnoprosesowych związanych z ochroną pokrzywdzonego w procesie karnym;
- roli nieizolacyjnych środków zapobiegawczych w prewencji indywidualnej i generalnej;
- zapobiegania przestępczości na tle seksualnym poprzez wprowadzenie Rejestrów Sprawców Przepstw na Tle Seksualnym oraz Policijnej Mapy Zagrożeń;
- konsensualnych sposobów zakończenia postępowania karnego z perspektywy ochrony społeczeństwa przed przestępcą i przestępczością;
- prawa dowodowego, w tym ciężaru dowodu i obowiązku dowodzenia organów procesowych, swobodnej oceny dowodów w procesie karnym oraz zakazów dowodowych;
- roli pokrzywdzonego w procesie karnym, w tym statusu pokrzywdzonego, jego praw i obowiązków, praktycznych aspektów związanych z ochroną pokrzywdzonego przed zjawiskiem wtórnej wiktyimizacji oraz sposobu przesłuchiwanie małoletniego pokrzywdzonego w procesie karnym;

- wyodrębnienia oraz opisu zasad procesu karnego, w tym zwłaszcza statusu ontologicznego zasad procesowych, kryteriów wyodrębniania zasad prawa oraz znaczenia zasad prawa we wnioskowaniach prawniczych.

Dr Konrad Lipiński, UW

Obszar tematyczny:

Prawo karne materialne

- nauka o przestępstwie;
- zasady odpowiedzialności karnej;
- typizacja przestępstw oraz jej elementy;
- zagadnienia obiektywnego oraz subiektywnego przypisania odpowiedzialności karnej;
- nauka o karze;
- środki probacyjne;
- środki zabezpieczające;

Prawo karne skarbowe

- struktura przestępstwa skarbowego;
- instytucje związane z zaniechaniem ukarania sprawcy;
- zagadnienia związane z poszczególnymi grupami przestępstw i wykroczeń skarbowych;

Prawo wykroczeń

- zagadnienie kontrawencjonalizacji;
- kary i środki karne orzeka za wykroczenia.

Dr Krzysztof Stasiak, UG

Uniwersytet Gdański, Wydział Prawa i Administracji, Katedra Prawa Karnego Materialnego i Kryminologii, Kurator Okręgowy w Sądzie Okręgowym w Gdańsku

Obszar tematyczny:

- Prawo karne i prawo karne wykonawcze, w tym w szczególności orzekanie i wykonywanie sankcji karnych (wolnościowych)
- Prawo karne nieletnich, w tym w szczególności wykonywanie środków wychowawczych wobec nieletnich
- Prawo rodzinne, w tym w szczególności orzekanie i wykonywanie orzeczeń sądów rodzinnych przez kuratorów rodzinnych
- Kuratela sądowa w Polsce – jej historia, ustrój, sposób funkcjonowania, model zarządzania

Thematic editors

Leszek Korporowicz, PhD, professor of the Jagiellonian University

Jagiellonian University in Krakow, Faculty of International and Political Studies, Institute of Intercultural Studies, Department of Contemporary Culture Anthropology

Thematic area: Cultural changes in contemporary societies

Globalization processes, mobility of individuals, groups and cultural content that has been emerging increasingly, cause excessive changes in the strength and type of social bonds, interpersonal relationships and cultural personality of man in the times of late modernity. The situation shapes both the visible and hidden dynamisms of the message, the change, as well as of the creation of the new order in individual, group and institutional actions in the civilization, which is now more often described as medial, informative or conceptual. To understand the dilemmas, potentials and threats in the field of identity, development and shape of the persons and communities involved, i.e. the contemporary cultural changes, it is worth asking about their causes, methods of cognition and about their consequences.

Agnieszka Lewicka-Zelent, PhD, professor of the Maria Curie Skłodowska University in Lublin

Maria Curie Skłodowska University in Lublin, Faculty of Pedagogy and Psychology, Department of Rehabilitation Pedagogy

Thematic area: Readiness for personal changes in the scope of systemic and social changes. Education. Prevention. Support.

- Versatility of the functioning of minors and adults who are socially maladjusted in an institutional and non-institutional environment in terms of their personal and social resources and risk factors;
- Personal changes regarding the individuals who are socially maladjusted or endangered of maladjustment:
 - causes, determinants, effects, methods of their activation and consolidation, readiness to change,
 - justification for the implementation, dimension of interdisciplinarity and cooperation, suggestions of systemic solutions and their effectiveness,
 - the strength and the direction of the dependence, predictors, typical phenomena – their causes and effects;
 - conflicts and methods of their resolving, assumptions, rules and effectiveness of court mediations;

- motivation to a change, effects of a change and of a lack of it, change and the effectiveness of providing help, cooperation of specialists, various types of specialist support;
- conventional and innovative methods of support and their effectiveness (aid, intervention, therapy, consultancy, tutoring, etc.);
- educational and preventive influences in the social environment;
- rehabilitation influences.

Aldona Nawój-Śleszyński, PhD, professor of the University of Lodz

Department of Executive Criminal Law, Faculty of Law and Administration, University of Lodz

Thematic area: Executive Criminal Law

The basic problems of the area are:

- empirical research in the field of the judgment of those measures and their effectiveness;
- finding an answer to: how effective is the contemporary legal state regulating the use of probation measures;
- the effects of changes in the institution of conditional suspension of the execution of the sentence;
- the effectiveness of parole in different penitentiary groups (juveniles, imprisoned for the first time, penitentiary repeat offenders);
- the role of various penitentiary influences within the deprivation of liberty [Art. 67 § 3 k.k.w. (Executive Penal Code)] during the positive course of the probation period during parole;
- are there any what are the problems while supervising sexual offenders, especially those, whose acts have been committed due to the sexual preference disorders;
- what shall be the model for the enforcement of supervision over those punished with long-term sentences;
- the role of the Prison Service in the preparation of inmates to function in the probation system after serving the sentence.

An important problem that still needs to be discussed is the role of the criminal policy in shaping the rational structure of criminal punishments with the impact on non-custodial punishments.

Łukasz Kwadrans, PhD, University of Silesia in Katowice

University of Silesia in Katowice, Faculty of Social Sciences, Institute of Pedagogy

Thematic area: Enforcement of judgments in family and juvenile cases – social, legal and methodical aspects:

- methodologies of rehabilitation work;

- the functioning of the probation in Poland and in the Visegrád countries;
- working with culturally different people; social rehabilitation and social reintegration of mal-adjusted persons or those with the risk of social maladjustment;
- the functioning of social rehabilitation staff in Poland and Europe;
- institutional forms of social rehabilitation and educational work with minors, functioning of probation centres;
- working with a dysfunctional family;
- domestic violence, peer violence;
- methodology of social rehabilitation work in an open environment;
- family guardianship;
- diagnosis at work of a family guardian; methods of educational, rehabilitation and preventive work of guardians enforcing judgments in family and juvenile cases;

dr Małgorzata Żbikowska, PhD, University of Szczecin

University of Szczecin, Faculty of Law and Administration, Department of Criminal Procedure

Thematic area: Procedural criminal law

The scope of issues that may be updated in the light of procedural criminal law includes the following topics:

- the rights and obligations of persons under temporary arrest and conviction, as well as the role of temporary arrest (including its preventive function);
- the role of mediation in resolving conflicts between parties to criminal proceedings and the impact of mediation on the conclusion of such proceedings;
- criminal-trial institutions related to the protection of the victim in a criminal trial;
- the role of non-custodial preventive measures in individual and general prevention;
- prevention of sexual crime by introducing the Registers of Sex Offenders and the Police Map of the Threats;
- consensual ways of concluding criminal proceedings from the perspective of society protection against a criminal and crime;
- evidence law, including the burden of proof and the evidential obligation of procedural organs, facultative assessment of evidence in a criminal trial and prohibitions on evidence;
- the role of the victim in a criminal trial, including the status of the victim, the rights and obligations of the victim, practical aspects related to the protection of the victim against secondary victimization and the way of interrogating

- a minor victim in a criminal trial;
- extracting and describing the principles of the criminal trial, including in particular the ontological status of procedural rules, criteria for distinguishing the principles of law and the importance of legal principles in legal inferences.

Konrad Lipiński, PhD, University of Wrocław

Thematic area:

Substantive criminal law

- crime science;
- the rules of criminal responsibility;
- type classification of crimes and its elements;
- the issues of objective and subjective assignments of the criminal responsibility;
- punishment science;
- probation measures;
- protective measures;

Tax Criminal Law

- the structure of tax crime;
- institutions related to the desistance to punish the perpetrator;
- issues related to specific groups of fiscal crimes and offenses;

Offense law

- the issue of partial depenalization;
- penalties and punitive measures for offenses.

Krzysztof Stasiak, PhD

University of Gdańsk, Faculty of Law and Administration, Department of Material Criminal Law and Criminology, District Probation Officer of the District Court in Gdańsk

Thematic area:

- Criminal law and executive criminal law, including in particular the imposition and enforcement of criminal penalties (custodial)
- Juvenile criminal law, in particular the implementation of juvenile educational measures
- Family law, including in particular ruling and enforcement of judgments of family courts by family guardians
- Probation system in Poland – its history, structure, way of functioning, management model

SPIS TREŚCI

WSTĘP 11

Dr hab. Agnieszka Lewicka-Zelent, prof. UMCS

Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie,

Wydział Pedagogiki i Psychologii, Katedra Pedagogiki Resocjalizacyjnej

MEDIACJE Z UDZIAŁEM CZŁONKÓW RODZINY Z PROBLEMEM PRZEMOCY

– MOŻLIWOŚCI I BARIERY 13

Dr Anna Dziergawka

Sędzia Sądu Okręgowego w Bydgoszczy

NORMATYWNY I PRAKTYCZNY ASPEKT MEDIACJI W SPRAWACH

NIELETNICH 29

Dr Anna Majchrowska-Kielak

Europejska Uczelnia Informatyczno-Ekonomiczna w Warszawie

ZNACZENIE WIEDZY PSYCHOLOGICZNEJ I PEDAGOGICZNEJ DLA

ORZECZNICTWA W KWESTIACH ZWIĄZANYCH Z WŁADZĄ RODZICIELSKĄ 53

Dr Waldemar Waśkowicz

Wychowawca, Schronisko dla Nieletnich w Dominowie

Mgr Agnieszka Włodarczyk-Dziadosz

Psycholog, Schronisko dla Nieletnich w Dominowie

Mgr Katarzyna Lewandowska

Psycholog, Schronisko dla Nieletnich w Dominowie

Mgr Magdalena Bloch-Kaczka

Pedagog, Schronisko dla Nieletnich w Dominowie

NIELETNI SPRAWCY CZYNÓW KARALNYCH W PRAKTYCE DIAGNOSTYCZNEJ.

KWESTIONARIUSZ „SYTUACJA SPOŁECZNO-PRAWNA NIELETNIEGO” 85

Ewa Trojanowska

Doktorantka, Katedra Pedagogiki Resocjalizacyjnej,

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

GOTOWOŚĆ DO ZADOŚCUCZYNIENIA SPRAWCÓW PRZEMOCY W RODZINIE

JAKO PODSTAWA DO UDZIAŁU W MEDIACJACH PO WYROKU 119

Mgr Wojciech Kuźmicki

Kurator specjalista, kierownik II Zespołu Kuratorskiej Służby Sądowej
Sądu Rejonowego we Włocławku, wieloletni członek Kujawsko-Pomorskiej
Terenowej Rady do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym

**PRZYGOTOWANIE DO ZWOLNIENIA Z ZAKŁADU KARNEGO NA PODSTAWIE
ART. 164 KODEKSU KARNEGO WYKONAWCZEGO. STAN REALIZACJI
I POTRZEBY ROZWIĄZAŃ SYSTEMOWYCH 141**

INFORMACJA DLA AUTORÓW 169

WSTĘP

Redakcja kwartalnika „Probacja” nieustannie podejmuje starania w celu zapewnienia ustawicznego rozwoju periodyku i podnoszenia jego prestiżu. Dążymy do tego, by czasopismo znalazło się na liście czasopism punktowanych tworzonej przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Z wielką przyjemnością informujemy, że zainicjowany z początkiem roku proces aplikacji „Probacji” do międzynarodowych baz indeksacyjnych ERIH Plus i DOAJ zakończył się sukcesem. Trwają jednocześnie dalsze prace w celu dostosowania czasopisma do wymogów baz CEEOL, CEJSH, Google Scholar oraz SCOPUS.

Rok 2020 jest dla „Probacji” okresem pełnym owoców pracy naukowej. Redakcja kwartalnika planuje zorganizowanie seminariów naukowych w formie webinarów. Nie ustajemy w staraniach, aby kwartalnik „Probacja” stanowił miejsce, w którym nieustannie publikują zarówno Ci, którzy należą do grona wybitnych naukowców w swoich dziedzinach, jak również Ci, którzy dopiero rozpoczynają swoją karierę naukową. Wszystkie te zadania realizujemy przy współpracy redakcyjnej z wybitnymi uczonymi, których grono nieustannie się powiększa.

Do współpracy z kwartalnikiem pragniemy zaprosić kolejnych autorów, specjalizujących się w różnych obszarach nauk penalnych. Jesteśmy otwarci na publikację opracowań z zakresu nauk humanistycznych, w tym przede wszystkim z zakresu pedagogiki i resocjalizacji, dotyczących wykonywania orzeczeń w sprawach nieletnich, rodzinnych i karnych. Znaczącą rolę pośród zagadnień poruszanych w ramach czasopisma ma w zamierzeniu Redakcji odgrywać problematyka związana z probacją rozumianą instytucjonalnie oraz z pracą kuratorów sądowych. Niemniej trzon merytoryczny „Probacji” stanowią publikacje ze sfery nauk penalnych, w tym przede wszystkim nauki o przestępstwie, części szczególnej prawa karnego, prawa karnego skarbowego, prawa karnego pozakodeksowego oraz procesu karnego, a także prawa karnego wykonawczego. Kładziemy duży nacisk na publikację tekstów problemowych, zawierających twórcze rozwiązania istniejących w teorii i praktyce problemów związanych z interpretacją przepisów. Zachęcamy też do publikacji wyników badań empirycznych, gdyż to one w dużej mierze pozwalają na rzetelną ocenę obowiązujących

aktów normatywnych oraz formułowanie sensownych i konstruktywnych postulatów *de lege ferenda*.

W obecnym, złożonym do rąk czytelnika Numerze 1/2020 znalazły się trzy opracowania dotyczące różnych aspektów mediacji, opracowanie omawiające problem znaczenia wiedzy psychologicznej i pedagogicznej dla orzecznictwa w kwestiach związanych z władzą rodzicielską, opracowanie mające za przedmiot diagnozę nieletnich jako sprawców czynów karalnych oraz opracowanie analizujące problematykę przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego na podstawie art. 164 Kodeksu karnego wykonawczego.

Jak zawsze zapraszamy Państwa na stronę internetową czasopisma www.probacja.com, na której można m.in. znaleźć aktualne, jak i archiwalne artykuły „Probacji” w wersji elektronicznej, złożyć manuskrypt oraz zapoznać się z bieżącą działalnością Redakcji.

Strona ta jest już dostosowana do potrzeb osób słabowidzących, również okładka aktualnego numeru kwartalnika (tak jak wszystkich numerów w 2019 roku) zawiera tłoczenia przy użyciu znaków alfabetu Braille’a.

Z życzeniami udanej lektury
Redaktor Naczelny
dr Piotr Zakrzewski

Agnieszka Lewicka-Zelent¹

**MEDIACJE Z UDZIAŁEM CZŁONKÓW
RODZINY Z PROBLEMEM PRZEMOCY
– MOŻLIWOŚCI I BARIERY**

**MEDIATIONS WITH PARTICIPATION OF FAMILY
MEMBERS WITH DOMESTIC VIOLENCE ISSUES
– POSSIBILITIES AND BARRIERS**

Otrzymano: 08.11.2019 Zaakceptowano: 14.04.2020 Opublikowano: 12.08.2020

DOI: 10.5604/01.3001.0014.3039

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

W Polsce coraz bardziej upowszechniają się konstruktywne metody rozwiązywania konfliktów. Mediacja, jako jeden z takich sposobów, nie dotyczy już tylko spraw nieletnich, od których wzięła ona swój początek w Polsce. Z uwagi na liczne walory prowadzona jest w różnych obszarach życia Polaków: polityce, religii, edukacji itd. Badacze poszukują odpowiedzi na pytanie o jej zasadność w sprawach, które dotyczą osób pozbawionych wolności. Wydaje się, że w przypadku niektórych przestępstw mają zdecydowanie mniejsze zastosowanie aniżeli w innych. Między innymi wiele kontrowersji wzbudza uczestnictwo sprawców przemocy w rodzinie w mediacji, dlatego celem artykułu jest dokonanie refleksji nad możliwościami i ograniczeniami ich udziału w spotkaniach mediacyjnych zarówno w sprawach rodzinnych, jak i karnych. W związku z tym zdefiniowano

¹ Dr hab. Agnieszka Lewicka-Zelent, prof. UMCS, Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Katedra Pedagogiki Resocjalizacyjnej, autor do korespondencji: Agnieszka Lewicka-Zelent, e-mail: agnieszka.lewicka@poczta.umcs.lublin.pl, ORCID: 0000-0002-6967-8966.

termin „przemoc w rodzinie”, a następnie omówiono specyfikę konfliktów towarzyszących przemocy w rodzinie. Skoncentrowano się jednak na analizie mediacji w sprawach cywilnych – rodzinnych i karnych z udziałem osób pozbawionych wolności na podstawie art. 207 k.k.

Słowa kluczowe: przemoc w rodzinie, konflikt, mediacja, sprawca, rodzina

Abstract

Constructive conflict-solving methods have become increasingly common in Poland. Mediation as one of such methods is no longer applied solely to cases concerning minors, as it used to be in its beginnings in the Polish nation. Due to its multiple positive aspects, it is introduced in various areas of people’s life in Poland: politics, religion, education, etc. Researchers seek also an answer to the question as to whether it is reasonable to apply mediation in matters involving people deprived of liberty. It seems that in the case of certain offences it is substantially less applicable than in others. For instance, considerable controversy surrounds participation of perpetrators of domestic violence in mediation, which is why the objective of the article consists of exploring both the possibilities and barriers of their participation in mediation meetings, both in the civil and penal cases. Accordingly, the term “domestic violence” is defined and the specific character of conflicts accompanying violence is discussed. Nevertheless, the emphasis is put on the analysis of mediation in civil matters – family and penal matters with participation of persons deprived of liberty in accordance with Article 207 of the Polish Penal Code.

Key words: domestic violence, conflict, mediation, perpetrator, family

Wprowadzenie

Prowadzenie mediacji z udziałem członków rodziny, w której występuje przemoc, wywołuje bardzo dużo kontrowersji. Pomimo tego sprawy karne dotyczące znęcania się nad członkiem rodziny lub inną bliską osobą w myśl art. 207 k.k.² kierowane są do mediacji. Dlatego postanowiono dokonać refleksji nad możliwościami i ograniczeniami udziału sprawców przemocy w rodzinie w mediacji zarówno w sprawach rodzinnych, jak i karnych. Aby jednak tego dokonać, niezbędne jest przeprowadzenie analizy konfliktu w rodzinie, który zdecydowanie różni się od innych, np. sąsiedzkich czy pracowniczych.

Rodzina może być rozumiana w kategorii systemu, w którym zachowanie jednego z jej członków odzwierciedla się w zachowaniu innego: krewnego, partnera życiowego czy powinowatego. Definiowana jest wówczas jako pewna struktura, na którą składają się osoby powiązane określonymi zależnościami dotyczącymi wspólnych doświadczeń i doznawanych emocji oraz interakcją wynikającą z indywidualnych potrzeb pojedynczych podmiotów oraz całej grupy. Oznacza to, że w skład systemu rodzinnego wchodzi subsystemy, które wykonują określone zadania podyktowane przyjętymi celami. Cechuje się on: kompletnością związaną z tworzeniem pewnej stałej całości zbudowanej z elementów (członków), organizacyjną złożonością, czyli podziałem na podsystemy, oraz współzależnością wskazującą na zależności między podmiotami, ale również podsystemami³. W każdej rodzinie zachodzą dynamiczne uniwersalne procesy, takie jak np. dorastanie oraz specyficzne, np. kryzysowe (choćby rozwód małżonków), które skutkują wieloma zmianami, nierzadko stałymi, nie tylko w strukturze, ale i organizacji oraz funkcjonowaniu członków w różnych sferach funkcjonowania: społecznego, fizycznego czy emocjonalnego⁴. W praktyce oznacza to, że w sytuacji, gdy jeden z członków rodziny odbywa karę pozbawienia wolności, w jego rodzinie zachodzi wiele zmian, czasami pozytywnych, ale częściej negatywnych. Skutki jego osadzenia ponoszą wszystkie osoby pozostające z nim w zależności i budujące ro-

² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2019, poz. 1950 t.j.) – zwana dalej k.k.

³ Zob. M. Płopa, P. Połomski, *Kwestionariusz relacji rodzinnych. Wersje dla młodzieży*, Warszawa 2010, s. 11–14.

⁴ B. Józefik, R. Ulasińska, *Perspektywa rodzinna a rozumienie zaburzeń odżywiania się, w: Anoreksja i bulimia psychiczna*, red. B. Józefik, Kraków 1999, s. 90–91.

dzinę – w sensie formalnym i nieformalnym. Wszystko to znajduje swoje odbicie w zachowaniu członków rodziny, którzy niekiedy po raz pierwszy (zyskawszy poczucie bezpieczeństwa z uwagi na odizolowanie sprawcy) mają odwagę przeciwstawić się osobie, która ich wykorzystywała fizycznie bądź psychicznie. Wówczas dochodzi do wielu konfliktów.

1. Przemoc w rodzinie jako jedno z częstszych zjawisk patologicznych w Polsce

Przemoc definiowana była już wielokrotnie i wydawać by się mogło, że wszyscy wiedzą, czym jest. Jak się jednak okazuje występuje pewna różnica w interpretacji tego pojęcia na gruncie psychologii i pedagogiki oraz prawa.

Irena Pospiszyl⁵ definiuje przemoc jako celowe i świadome akty, które naruszają prawo człowieka do wolności osobistej i nie są zgodne z ogólnie przyjętymi normami oraz zasadami społecznymi, a które wywołują negatywne fizyczne i psychiczne konsekwencje u podmiotu doświadczającego ich. Takie rozumienie pojęcia „przemoc” uświadamia, jak potężna jest siła tego patologicznego zjawiska, na które nie powinno być przyzwolenia zarówno ze strony władz rządzących, jak i pojedynczych osób. Niemniej, w moim przekonaniu, na wyeksponowanie zasługują dodatkowo poniesione koszty, szkody i straty przez inne osoby aniżeli te bezpośrednio doświadczające przemocy. Faktycznie skutki dla samego podmiotu są ogromne, ale nie można zapominać, że żyje on w określonej grupie społecznej, w której występują pewne relacje i dlatego inni członkowie danej społeczności również doznają konsekwencji tej przemocy, chociażby w sposób pośredni (np. obserwatorzy przemocy – współpracownik, dziecko w rodzinie). W nieco inny sposób przemoc traktował Joachim Kondziela⁶, który już czterdzieści lat temu pisał, że jest to „takie wywieranie wpływu na ludzi, w wyniku którego ich aktualny poziom rozwoju somatycznego i duchowego jest mniejszy niż potencjalny poziom tego rozwoju”, co oznacza, że dostrzegaliśmy ogromnie negatywne jej skutki dla wszechstronnego rozwoju podmiotu powstałe przez przewagę sprawcy w pewnym aspekcie jego funkcjonowania. Rozumiał ją w kategorii relacji, której elementami są: podmiot, który podejmuje próbę wpływania na inną osobę, pod-

⁵ I. Pospiszyl, *Razem przeciw przemocy*, Warszawa 1999, s. 16.

⁶ J. Kondziela, *Badania nad pokojem, teoria i jej zastosowanie*, Warszawa 1974, s. 62.

miot, na którego ktoś lub coś wywiera ten wpływ oraz pewna praktyczna metoda wpływu.

W psychologii i pedagogice różni się jednak przemoc od agresji, co jest istotne w procesie diagnozy, a następnie w podejmowanych oddziaływaniach interwencyjnych, wspierających czy terapeutycznych. Ewa Wysocka opierając się na kryteriach: intencjonalności, występującej zawsze w przypadku przemocy, a relatywnie w przypadku agresji, podmiotu (niektóre ich formy są odmienne), mechanizmu uruchamiającego (agresywność może warunkować przemoc, ale nie odwrotnie) i charakteru działania, twierdzi, że w praktyce przenikają się one wzajemnie⁷. Jednak zarówno przemoc, jak i agresja występują w różnych sytuacjach, grupach społecznych i miejscach, w tym w rodzinie.

Ewa Jarosz⁸ traktuje przemoc w rodzinie jako „wszelkie formy działań lub zaniechań (powstrzymanie się od działań należnych, koniecznych) wobec członków rodziny, które godzą w osobistą wolność i przyczyniają się do ich szkody psychicznej lub fizycznej, które są niezgodne ze społecznymi wartościami dotyczącymi wzajemnych relacji w rodzinie oraz/lub są uznawane za niewłaściwe lub szkodliwe przez wiedzę profesjonalną”. Jak można zauważyć, nie jest to zjawisko zupełnie odmienne od tego, które znane jest ze szkoły, mediów czy z pracy. Specyfika dotyczy jednak relacji łączących członków rodziny, którzy znajdują się w roli sprawcy lub „ofiary”. Na ten aspekt zwrócono uwagę w innej definicji terminu. Przemoc domowa jest „zależnością od toksycznej relacji, łączącej osoby wspólnie zamieszkujące, która sprawia cierpienie jej członkom i gdzie sprawca wywiera silny wpływ na ofiarę”⁹. Niemniej warto zauważyć, że zapisy z Konwencji o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej zaprzeczają, że osoba doświadczająca przemocy musi mieszkać z osobą ją stosującą¹⁰.

W prawie polskim nie dostrzega się różnicy między agresją a przemocą w rodzinie, a tę ostatnią definiuje się jako jednorazowe lub wielo-

⁷ E. Wysocka, *Diagnoza w resocjalizacji. Obszary problemowe i modele rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym*, Warszawa 2008, s. 272.

⁸ E. Jarosz, *Dom, który krzywdzi*, Katowice 2001, s. 57.

⁹ K.M. Wasilewska, *Przemoc jako źródło dysfunkcji życia rodzinnego*, w: *Prawne, administracyjne i etyczne aspekty wychowania w rodzinie*, red. S. Bębas, E. Jasiuk, Radom 2011, s. 564.

¹⁰ Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej z dnia 11 maja 2011 r., art. 3 (Dz.U. 2015, poz. 961).

krotne, świadome działanie lub zaniechanie wskazujące na naruszanie praw lub dóbr osobistych członków rodziny w myśl zapisów prawnych, które zwłaszcza wtedy są niebezpieczne, gdy zagrażają życiu lub zdrowiu, a także naruszają podstawowe ich wartości i skutkujące szkodą lub krzywdą¹¹. W takim przypadku, osoba stosująca przemoc podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5¹², a w szczególnych okolicznościach od roku do 10 lat, a nawet 12 lat¹³. Pomimo konsekwencji karnych, sprawcy nie przerywają swoich haniebnych działań. **Zgodnie ze statystykami policyjnymi z 2018 roku, funkcjonariusze 73 153 razy wypełniali Niebieskie Karty, w tym 59 829 po raz pierwszy i 13 324 po raz kolejny. Wśród osób doświadczających przemocy było: 12% mężczyzn i 14% dzieci, co oznacza, że najczęściej w Polsce ofiarami przemocy w rodzinie są kobiety**¹⁴.

2. O konfliktach w rodzinie z problemem przemocy

W rodzinach, w których dochodzi do przemocy, często występują liczne konflikty. Czasami trudno jest jednoznacznie stwierdzić, czy nasilone spory skutkują przemocą, czy przemoc wyzwała kolejne konflikty. Niezależnie od tego, co jest przyczyną, a co skutkiem, warto zastanowić się, w jaki sposób można pomóc członkom rodziny w tej niezwykle trudnej sytuacji¹⁵.

Konflikty w rodzinie posiadają pewną specyfikę. Strony uwikłane w nie pozostają w bliskiej zależności, co z jednej strony utrudnia rozwiązanie ich, a z drugiej ułatwia. Bliskie sobie osoby łączą wspólne interesy, których zaspokojenie musi być oparte na współpracy. Żadna z osób nie może podjąć rozstrzygających decyzji bez uwzględnienia stanowiska partnera interakcji. Pozornie zróżnicowane cele najczęściej są zbieżne, z czego nie zdają sobie oni sprawy. Dlatego tak ważne jest, aby neutralna trzecia strona – mediator

¹¹ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2020, poz. 218 t.j.).

¹² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2019, poz. 1950 t.j.), art. 207 § 1.

¹³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2019, poz. 1950 t.j.), art. 207 § 2 i 3.

¹⁴ <http://www.statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html>, dostęp: 30.10.2019.

¹⁵ A. Lewicka-Zelent, *Gotowość osób pozbawionych wolności do zadośćuczynienia osobom pokrzywdzonym*, Lublin 2017, s. 24.

– usprawnił proces komunikacji między nimi. Zgodnie z teorią systemową, w każdej rodzinie tworzą się podsystemy i koalicje, które mogą być szczególnie silne w rodzinie z problemem przemocy. Zarówno osoby doświadczające przemocy, jak i stosujące ją szukają sprzymierzeńców, od których uzyskują wsparcie. Niestety w koalicjach tych często niektórzy członkowie są izolowani i gorzej traktowani od pozostałych, co stanowi podstawę do ich dyskryminacji i „wpisania w rolę ofiary”¹⁶. W rodzinie może dochodzić do konfliktów między wszystkimi jej członkami: partnerami życiowymi, rodzeństwem, rodzicami a dziećmi oraz innymi bliskimi osobami. Często jednak konflikty początkowo dotyczą tylko małżonków, a następnie eskalują i rozprzestrzeniają się na innych członków rodziny.

Christopher Moore¹⁷ twierdzi, że konfliktami można zarządzać w różnorodny sposób. W swojej koncepcji uwzględnia również przemoc. Wskazuje on na cztery główne strategie zarządzania konfliktami, podkreślając, że członkowie rodziny w konflikcie mogą unikać konfrontacji, co oznacza, że zostają one zawieszane do czasu, gdy jedna ze stron nie zmieni stylu rozwiązania ich na przykład na rywalizacyjny. Próbują oni także podejmować nieformalne rozmowy i na bieżąco rozwiązywać konflikty i spory – z różnym skutkiem, a z czasami podejmują negocjacje, a nawet mediacje przy udziale zaprzyjaźnionych osób. W sytuacji, gdy te sposoby zawodzą, poszukują wsparcia u osób uznawanych za autorytety, np. u urzędników państwowych i arbitrów. Nieskuteczność tych strategii zarządzania konfliktami zmusza skonfliktowanych członków rodziny do szukania pomocy na drodze sądowej, niemniej warto podkreślić, że podjęte w ten sposób decyzje mają charakter autorytarny i naznaczający (wskazanie „winowajcy”, co w konflikcie rodzinnym jest często niemożliwe). Uczestnicy postępowań sądowych nierzadko są niezadowoleni z rozstrzygnięć sądu, dlatego w desperackim akcie zmuszają osoby słabsze od siebie do podejmowania ustępstw, a nawet stosują wobec nich przemoc. Wówczas źródłem przemocy staje się konflikt.

Pracując z rodzinami z problemem przemocy uwikłanymi w liczne konflikty, Peter T. Coleman¹⁸ wyróżnia kilka etapów wsparcia. W pierwszym etapie podejmowana jest praca nad sytuacją, w której obecnie znaj-

¹⁶ W.W. Wilmot, J.L. Hocker, *Konflikty między ludźmi*, Warszawa 2011, s. 32.

¹⁷ C. Moore, *Mediacje. Praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów*, Warszawa 2009, s. 23.

¹⁸ P.T. Coleman, *Konflikt trudno rozwiązywalny*, w: *Rozwiązywanie konfliktów. Teoria i praktyka*, red. M. Deutsch, P.T. Coleman, Kraków 2005, s. 432.

duje się klient, w celu zatrzymania przemocy i minimalizacji cierpienia osoby jej doświadczającej. Uzyskuje się to dzięki analizie konfliktu pod kątem: wskazania jego parametrów i ustalenia prognozy, wzmocnienia wewnętrznej motywacji do pracy nad sobą i dokonania konstruktywnej konfrontacji zmierzającej do przemodelowania relacji między stronami, aby uzyskać trwałe pozytywne rozwiązania oraz załatwienia bieżących problemów. W etapie drugim pracuje się nad sytuacjami z przeszłości dokonując refleksji nad własną rolą i odpowiedzialnością w procesie eskalacji konfliktu, prowadząc dialog zmierzający do budowy pozytywnych relacji między stronami oraz osiągnięcia przebaczenia i pojednania. Pracę nad przyszłością podejmuje się dopiero w trzecim etapie, dążąc do uzyskania trwałego pojednania – rekonstrukcji wzajemnych stosunków i zachowania równowagi strukturalnej, a także tworzenia docelowego obrazu społecznego utrwalającego konstruktywne rozwiązywanie konfliktów.

3. Mediacje rodzinne w sprawach z przemocą rodzinną w tle

Mediacje rodzinne są rodzajem mediacji cywilnych, które mogą mieć charakter sądowy lub pozasądowy, co oznacza, że strony próbują rozwiązać konflikt podczas postępowania sądowego lub podczas nieformalnych, prywatnych spotkań z mediatorem.

Sądowe mediacje w sprawach rodzinnych regulowane są przede wszystkim przez Kodeks postępowania cywilnego (k.p.c.) i mogą być prowadzone na każdym etapie postępowania sądowego¹⁹. Uznawane są za jedne z najtrudniejszych mediacji z uwagi na bliskie relacje łączące członków rodziny, emocje, jakie wzajemnie wyzwalają oni w sobie, nasilone negatywne skutki konfliktu w różnych sferach ich funkcjonowania, a także rozbudowaną strukturę i zakres konfliktu. Z psychologicznego punktu widzenia niezwykle ważne są potrzeby stron, które oczekują, że druga osoba odpowie na nie pozytywnie²⁰. Dlatego Komitet Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich podkreśla, że mediator, jako profesjonalista, powinien dokonać analizy sytuacji stron i zastanowić się, czy mediacja jest pożądaną

¹⁹ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, art. 183¹ i art. 183¹⁵ (Dz.U. 2019, poz. 1460 t.j.).

²⁰ K. Czayka-Chełmińska, M. Glegoła-Szczap, *O specyfice mediacji rodzinnej. Kilka refleksji na marginesie rozwiązań prawnych regulujących w Polsce stosowanie mediacji*, w: *Mediacja*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2009, s. 272–273.

dla nich metodą wsparcia z uwagi na występującą przemoc w przeszłości, ale także prawdopodobieństwa pojawienia się jej w przyszłości. Niemniej nie wyklucza jej prowadzenia w tychże sprawach, jednakże z zachowaniem przez pośrednika zasad etycznych, w tym neutralności i bezstronności²¹.

Monika i Janusz Kaźmierczakowie²², jako mediatorzy z dłuioletnim stażem, dostrzegają zalety z udziału członków rodziny w spotkaniach aranżowanych w celu rozwiązywania konfliktów rodzinnych. Mediacja okazuje się pomocna w sytuacjach kryzysowych, w których bliskie sobie osoby nie potrafią same poradzić sobie z deficytami w zakresie kompetencji komunikacyjnych lub w okresie przejścia do kolejnej fazy rodziny (np. na etapie odejścia dorosłych dzieci z domu). W takich przypadkach często możliwe jest osiągnięcie satysfakcjonującego porozumienia. Poza tą najważniejszą korzyścią z mediacji, strony uzyskują wiele mniejszych, takich jak: możliwość rozwiązywania konfliktu we wskazanym przez siebie terminie, w atmosferze intymności i życzliwości, decyzyjność przy poszukiwaniu różnorodnych rozwiązań oraz możliwość zaspokojenia swoich potrzeb z udziałem drugiej osoby. Wydaje się jednak, że największą zaletą mediacji rodzinnych jest szybkie, w miarę bezstresowe rozwiązanie różnorodnych sytuacji trudnych, a wśród nich zwłaszcza tych, w które zaangażowane są dzieci. Dlatego warto brać udział w spotkaniach mediacyjnych zwłaszcza wówczas, gdy rodzice ustalają wysokość alimentów i sposób kontaktów z dzieckiem. Sporządzają plan opieki rodzicielskiej, w którym zawierają wszelkie ustalenia w tym zakresie.

Jednak autorzy zwracają uwagę, że nie we wszystkich sprawach rodzinnych można uzyskać porozumienie. Niemożliwe jest na przykład ustalenie ojcostwa lub macierzyństwa. Ponadto, Agata Gójska twierdzi, że przeciwwskazaniami do prowadzenia mediacji są: znacząca nierównowaga sił między stronami, ograniczenie możliwości racjonalnego negocjowania, rozbieżne oczekiwania wobec mediacji oraz dysfunkcjonalne wzorce interakcji²³. Niestety z tymi czynnikami zakłócającymi mamy do czynienia w przypadku konfliktów związanych z przemocą w rodzinie. Osoba stosująca przemoc bardzo często wykorzystuje techniki manipulacyjne, cały

²¹ Rekomendacja Nr R (98) 1 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich na temat mediacji rodzinnej oraz Memorandum Wyjaśniające, pkt 44, <https://www.ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/mediacje/publikacje-akty-prawne-statystyki/>, dostęp: 28.10.2019.

²² M. Kaźmierczak, J. Kaźmierczak, *Mediacja rodzinna. Praktyczny poradnik*, Warszawa 2015, s. 34, 38–39.

²³ *Ibidem*, s. 35–38.

czas dając innym do zrozumienia, że jest na tyle silna, że nikt nie jest w stanie przerwać jej nagannego zachowania. Czuje się bezkarna i poniża, zdobywając jeszcze silniejszą pozycję. Wielokrotne powtarzanie pewnych rytuałów umacnia ją w przekonaniu, że jej zachowanie mieści się w granicy normy. Dlatego podczas spotkania mediacyjnego nierzadko próbuje przejąć kontrolę nad sytuacją, na co nie może pozwolić pośrednik. To od jego kompetencji zależy, czy zapewni odpowiednią przestrzeń osobie doświadczającej przemocy. Drugi problem dotyczy możliwości podejmowania przez strony świadomych decyzji podczas mediacji. Wątpliwość budzi umiejętność racjonalnej oceny sytuacji przez stronę, która doświadcza bardzo silnych negatywnych emocji, dlatego odradza się uczestnictwa w mediacji osobom, które znajdują się w fazie szoku czy zaprzeczania, gdyż mogą podjąć decyzje niesprawiedliwe i szkodliwe dla siebie samych. Ponadto trudno mówić o świadomym poszukiwaniu rozwiązywania konfliktów przez osoby uzależnione, które nierzadko stosują przemoc, kiedy są pod wpływem alkoholu czy narkotyków. Trzecią trudnością pojawiającą się w mediacjach rodzinnych jest zbyt duża rozbieżność między oczekiwaniami członków rodziny, w której występuje przemoc. Niemożliwe bowiem jest osiągnięcie porozumienia, gdy osoba stosująca przemoc chce zataić sprawę i oczyścić się z zarzutów dokonanego przestępstwa, a osoba doświadczająca przemocy oczekuje, że sprawca nigdy więcej nie podniesie na nią ręki, nie będzie jej wyzywał i poniżał. Mediacja nie jest terapią i nie prowadzi do trwałej zmiany postawy sprawcy wobec przemocy. Natomiast czwarty problem wiąże się z umiejętnościami komunikacyjnymi stron. Jeśli nie potrafią rozmawiać w sposób otwarty, szczerzy i empatyczny bardzo trudno będzie im poznawać wzajemne potrzeby. Nawet jeśli dojdą do porozumienia podczas mediacji, za pewien czas najprawdopodobniej na nowo zainicjują kolejny konflikt. W takiej sytuacji mediacja może być doraźnym sposobem udzielenia wsparcia stronom, który powinien towarzyszyć terapii lub warsztatowi służącemu rozwijaniu kompetencji społecznych.

4. Mediacje karne z udziałem sprawców przemocy w rodzinie

Od 1 września 1998 roku w polskim prawie karnym możliwe jest prowadzenie mediacji w sprawach karnych, których celem jest wypracowanie warunków ugody dotyczącej sposobu zadośćuczynienia osobie pokrzyw-

dzonej lub poszkodowanej przez sprawcę²⁴. Według Anny Sitarskiej, dla osoby pokrzywdzonej jest to wyjątkowa okazja do spotkania się z osobą, która wyrządziła jej krzywdę. W związku z tym odczuwa nadzieję na wyjaśnienie wielu spraw, które umożliwi jej sprawne funkcjonowanie w życiu osobistym i społecznym, w tym zawodowym. Niestety wynikiem postępowania sądowego często jest ona rozczarowana, gdyż jej potrzeby nie są zaspokojone zgodnie z jej oczekiwaniami²⁵.

Podobnie jak w przypadku mediacji rodzinnych, w mediacjach w sprawach karnych mediator musi harmonizować relacje łączące strony. Oznacza to ciągłą pracę nad wyrównywaniem ich pozycji, które bardzo często są już wcześniej ustalone w rodzinie. W takiej sytuacji istotne jest ustalenie struktury rodziny i ról, jakie pełnią jej członkowie. Słusznie Dorota Fedorowska²⁶ zauważa, że rodzina stanowi swoistą grupę społeczną, w której osoby zaangażowane w konflikt poszukują sprzymierzeńców, którzy dołączają się do niego i wzniesają go na nowo lub doprowadzają do jego eskalacji. Przeprowadzenie takiej mediacji jest bardzo trudnym zadaniem stojącym przed mediatorem z uwagi na zły stan psychiczny ofiary przemocy, która posiada specyficzne cechy związane z postawą nadmiernie roszczeniową, wyuczoną bezradnością lub zespołem stresu pourazowego. Pośrednik musi wziąć pod uwagę, że osoba pokrzywdzona narażona jest na wtórną wiktymizację poprzez bezpośredni kontakt ze sprawcą. Dlatego w takiej sytuacji powinien rozważyć prowadzenie mediacji pośredniej lub poprosić o wsparcie terapeutę lub psychologa²⁷. Z kolei Maria Zajączkowska stoi na stanowisku, że dzięki udziałowi w mediacji osoba doświadczająca przemocy odzyskuje poczucie sprawstwa, godności, sprawiedliwości, kontroli nad własnym życiem i zadośćuczynienia²⁸. Niestety wyniki badań Eleonory Zielińskiej²⁹ dowodzą tego, że to potrzeby sprawcy zaspokajane są w zdecydowanie większym stopniu niż osoby pokrzywdzonej. Według

²⁴ M. Grudziecka, J. Książek, *Mediacja sprawdziła się jako instytucja dla pokrzywdzonych*, w: *Mediacja karna jako instytucja ważna dla pokrzywdzonego*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2013, s. 64.

²⁵ A. Sitarska, *Przemoc w rodzinie a mediacja*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 1, s. 61.

²⁶ <https://www.infor.pl/prawo/pomoc-spoeczna/przemoc-w-rodzinie/265488,2,Przemoc-i-uzaleznienia-w-rodzinie-a-mediacja.html>, dostęp: 14.07.2018.

²⁷ A. Sitarska, *op. cit.*, s. 62.

²⁸ M. Zajączkowska, *Mediacja ofiara-sprawca. Sposób na lęk, agresję, przemoc*, „Gospodarka Rynek Edukacja” 2012, nr 1, s. 45 i n.

²⁹ E. Zielińska, *Mediacja w sprawach karnych o przemoc w rodzinie – skala i efektywność w praktyce polskiego wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 2017, s. 118.

autorki, wynika to przede wszystkim z braku dostosowania przepisów prawa do unijnych standardów.

Grzegorz Skrobotowicz³⁰ wskazuje na jeszcze inny problem dotyczący wielu spraw karnych z udziałem członków rodziny. Ze zgromadzonych przez niego danych wynika, że nierzadko do postępowań rozwodowych równoległe toczą się postępowania karne, a wszystko dlatego, że strony mszczą się na sobie i udowadniają przed sądem rodzinnym, że winę za rozpad małżeństwa ponosi wyłącznie partner. Nie oznacza to jednak, że w każdym przypadku tak jest i dlatego rozpatrzenie tych spraw nie jest łatwe. Dlatego badacz postanowił przeprowadzić badania, mające na celu dokonanie analiz danych statystycznych z działalności powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratur za lata 2006–2012 w Prokuraturze Apelacyjnej w Lublinie i wskazanie placówek, w których prowadzone były mediacje karne w myśl art. 207 k.k. Następnie dokonał analizy niemal 80 akt i ustalił, że podejrzanymi najczęściej byli mężczyźni około 40. r.ż., ¼ z nich miała problem z alkoholem. Ponad 80% spotkań mediacyjnych przeprowadzono z udziałem obu stron, które miały możliwość wypowiedzenia się i zaproponowania własnego rozwiązania sytuacji, co z kolei umożliwiło im powrót do codziennego życia. Według autora, mediacja w sprawach o przemoc w rodzinie pełni funkcję terapeutyczną z uwagi na możliwość poznania i zrozumienia wzajemnie swoich potrzeb, a następnie ich zaspokojenie.

Podsumowanie

Na podstawie dokonanej analizy zagadnień dotyczących mediacji z udziałem członków rodziny, w której jest przemoc, trudno jednoznacznie udzielić odpowiedzi na pytanie, czy powinna być ona prowadzona, czy zabroniona. Zdania na ten temat są zdecydowanie podzielone, aczkolwiek warto rozważyć dalsze nowelizacje przepisów prawnych, które dotyczą mediacji rodzinnych i karnych oraz wprowadzenie efektywnych rozwiązań systemowych w tym zakresie. Na przykład cenne jest kontynuowanie debaty na temat wprowadzenia obowiązkowych mediacji w sytuacji rozwodu rodziców z udziałem małoletnich dzieci czy możliwości

³⁰ G.A. Skrobotowicz, *Mediacja w sprawach o przemoc w rodzinie*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 3, s. 80–97.

podjęcia mediacji z członkami rodziny przez osoby osadzone w zakładzie karnym w myśl art. 207 i 209 k.k. Tylko jasne normy prawne, rzetelna wieloaspektowa diagnoza potencjalnych uczestników mediacji oraz profesjonalnie przygotowani do pełnienia swojej funkcji mediatorzy umożliwiają osiągnięcie satysfakcjonującego efektu w postaci zaspokojonych potrzeb stron.

W chwili obecnej w Polsce prowadzenie mediacji z udziałem osoby stosującej i doświadczającej przemocy jest dopuszczalne, niemniej wydaje się, że o ile sprawca może zadośćuczynić osobie pokrzywdzonej w sposób dobrowolny, o tyle powinien równocześnie odpowiadać za dokonane przestępstwo. Według danych statystycznych Ministerstwa Sprawiedliwości³¹, w 2018 r. w Polsce przeprowadzono 3 859 postępowań mediacyjnych w sprawach karnych, z czego 2 355 zakończyło się spisaniem ugody i 6 985 mediacyjnych postępowań sądowych w sprawach rodzinnych oraz 4 869 postępowań pozasądowych zakończonych w 90% porozumieniem.

Profesjonalny mediator zobowiązany jest do odróżnienia agresji od przemocy w sensie psychologicznym, dokonania wstępnej analizy sytuacji i wyboru odpowiedniej formy wsparcia (mediacji, terapii, leczenia, treningu itd.). Mediacja nie musi być jednak podstawową metodą udzielania pomocy rodzinom z problemem przemocy. Ważne jest, aby pośrednik postępował zgodnie z zasadami etyki mediatorów i własnym sumieniem bazującym na osobistym systemie wartości. Autorka opracowania³² proponuje, aby mediator pracując z członkami rodziny z problemem przemocy, podjął następujące czynności: ustalił poziom własnych kompetencji do wspierania rodziny i w razie negatywnej oceny przekazał sprawę innemu mediatorowi, przeprowadził wstępną diagnozę sytuacji rodzinnej klientów, opracował wstępny plan pomocy rodzinie z uwzględnieniem różnych specjalistów, udzielił wsparcia informacyjnego klientom w zakresie skorzystania z pomocy innych profesjonalistów, przeprowadził z nimi informacyjne spotkania mediacyjne oraz mediację. Jednak równie ważne jest zadbanie przez niego o bezpieczeństwo osoby doświadczającej przemocy, w tym także dzieci, które są jej świadkami w rodzinie, uczestniczenie w grupie roboczej, jeśli taka powstanie w danej sprawie i zawiadomienie pracowników socjalnych (czasami przez asystenta rodziny) o trudnej sytuacji rodziny.

³¹ <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/>, dostęp: 28.10.2019.

³² A. Lewicka-Zelent, *op. cit.*, s. 183–183.

Bibliografia

Literatura

Coleman P.T., *Konflikt trudno rozwiązywalny*, w: *Rozwiązywanie konfliktów. Teoria i praktyka*, red. M. Deutsch, P.T. Coleman, Kraków 2005, s. 424–446.

Czayka-Chełmińska K., Glegoła-Szczap M., *O specyfice mediacji rodzinnej. Kilka refleksji na marginesie rozwiązań prawnych regulujących w Polsce stosowanie mediacji*, w: *Mediacja*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2009, s. 271–280.

Grudziecka M., Książek J., *Mediacja sprawdzita się jako instytucja dla pokrzywdzonych*, w: *Mediacja karna jako instytucja ważna dla pokrzywdzonego*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2013, s. 64–80.

Jarosz E., *Dom, który krzywdzi*, Katowice 2001.

Józefik B., Ułasińska R., *Perspektywa rodzinna a rozumienie zaburzeń odżywiania się*, w: *Anoreksja i bulimia psychiczna. Rozumienie i leczenie zaburzeń odżywiania się*, red. B. Józefik, Kraków 1999.

Kaźmierczak M., Kaźmierczak J., *Mediacja rodzinna. Praktyczny poradnik*, Warszawa 2015.

Kondziela J., *Badania nad pokojem, teoria i jej zastosowanie*, Warszawa 1974.

Lewicka-Zelent A., *Gotowość osób pozbawionych wolności do zadośćuczynienia osobom pokrzywdzonym*, Lublin 2017.

Moore C., *Mediacje. Praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów*, Warszawa 2009.

Płopa M., Połomski P., *Kwestionariusz relacji rodzinnych. Wersje dla młodzieży*, Warszawa 2010.

Pospiszyl I., *Razem przeciw przemocy*, Warszawa 1999.

Sitarska A., *Przemoc w rodzinie a mediacja*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 1, s. 56–74.

Skrobotowicz G.A., *Mediacja w sprawach o przemoc w rodzinie*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 3, s. 80–97.

Wasilewska K.M., *Przemoc jako źródło dysfunkcji życia rodzinnego*, w: *Prawne, administracyjne i etyczne aspekty wychowania w rodzinie*, red. S. Bębas, E. Jasiuk, Radom 2011, s. 563–582.

Wilmot W.W., Hocker J.L., *Konflikty między ludźmi*, Warszawa 2011.

Wysocka E., *Diagnoza w resocjalizacji. Obszary problemowe i modele rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym*, Warszawa 2008.

Zajączkowska M., *Mediacja ofiara-sprawca. Sposób na lęk, agresję, przemoc*, „Gospodarka Rynek Edukacja” 2012, nr 1, s. 45–49.

Zielińska E., *Mediacja w sprawach karnych o przemoc w rodzinie – skala i efektywność w praktyce polskiego wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 2017.

Akty prawne

Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej z dnia 11 maja 2011 r., art. 3 (Dz.U. 2015, poz. 961).

Rekomendacja Nr R (98) 1 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich na temat mediacji rodzinnej oraz Memorandum Wyjaśniające. <https://www.infor.pl/prawo/pomoc-spoeczna/przemoc-w-rodzinie/265488,2,Przemoc-i-uzaleznienia-w-rodzinie-a-mediacja.html>, dostęp: 28.10.2019.

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, art. 183¹ i art. 183¹⁵ (Dz.U. 2019, poz. 1460 t.j.).

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2020, poz. 218 t.j.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2019, poz. 1950 t.j.).

Źródła internetowe

<http://www.statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html>, dostęp: 30.10.2019.

<https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/>, dostęp: 28.10.2019.

<https://www.ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/mediacje/publikacje-akty-prawne-statystyki/>, dostęp: 28.10.2019.

Anna Dziergawka¹

NORMATYWNY I PRAKTYCZNY ASPEKT MEDIACJI W SPRAWACH NIELETNICH

NORMATIVE AND PRACTICAL ASPECTS OF MEDIATION IN JUVENILE COURT CASES

Otrzymano: 27.02.2020 Zaakceptowano: 14.04.2020 Opublikowano: 12.08.2020

DOI: 10.5604/01.3001.0014.3040

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Artykuł przedstawia postępowanie mediacyjne stosowane w sprawach nieletnich w Polsce. Obecnie można zaobserwować zjawisko nadmiernego formalizowania reakcji kontroli społecznej wobec dzieci i młodzieży z przejawami demoralizacji. Mimo możliwości prawnej, sądy rodzinne niezbyt często kierują sprawy do postępowania mediacyjnego. Z liczby spraw skierowanych do mediacji wynika, że sędziowie nadal nie są przekonani co do słuszności rozstrzygnięcia spraw z wykorzystaniem sprawiedliwości naprawczej. Zdaniem autorki, mediacja w sprawach nieletnich ma duże znaczenie wychowawcze i resocjalizacyjne i powinna być stosowana częściej.

Słowa kluczowe: mediacja, nieletni, sprawiedliwość naprawcza, środek probacyjny, resocjalizacja

¹ Dr Anna Dziergawka, Sędzia Sądu Okręgowego w Bydgoszczy, autor do korespondencji: Anna Dziergawka, e-mail: aniadzierga@wp.pl, ORCID: 0000-0002-6833-6462.

Abstract

The article presents mediation proceedings applied in juvenile court cases in Poland. Presently, excessive formalization is observed in social control over youth displaying symptoms of demoralization. Despite legal possibilities, family courts rarely apply mediation proceedings. The number of cases referred to mediation proceedings suggests that judges are still not fully convinced of the validity of restorative justice. According to the author, mediation in juvenile court cases has great significance for education and resocialization, and therefore it should be used more often.

Key words: mediation, juvenile, restorative justice, probation measure, resocialization

Wprowadzenie

Idea mediacji stanowi przejaw rozwoju i unowocześnienia procesu sądowego. Powstała z potrzeby praktyki, rekompensaty za poniesione straty i doznane krzywdy. Jest rezultatem nowego sposobu patrzenia na filozofię karania. Daje stronom możliwość większej autonomii w zakresie rozporządzania swoimi prawami. Głównymi aspektami procesu stają się restytucja, będąca przejawem zażegnania konfliktu między sprawcą a ofiarą, oraz dopuszczalność pertraktacji stron. W polskim prawie instytucja mediacji wykorzystywana jest w szerokim spektrum spraw i obejmuje swym zasięgiem zarówno postępowania dotyczące nieletnich, jak i karne, sądowo-administracyjne czy cywilne².

W połowie XIX wieku sprawiedliwość była oceniana wyłącznie przez pryzmat czynu sprawcy i realizowano ją poprzez nałożenie na sprawcę dolegliwej sankcji. Jednakże model sprawiedliwości retributywnej nie potrafił zaspokoić potrzeb społecznych w sferze bezpieczeństwa czy zapobiegania przestępczości, jak również nie uwzględniał potrzeb ofiar przestępstw. Współcześnie wyróżniającym się na świecie kierunkiem jest nurt *non intervention*. Jego zwolennicy dążą do rozbudowy i zwiększenia znaczenia polubownego rozwiązywania konfliktów społecznych, zwłaszcza poprzez pojednanie. Nie jest to pomysł nowy, bowiem dyskutowano

² Szerzej: M. Cwalina, *Mediacja w percepcji nieletnich wychowanków zakładów poprawczych – doniesienia z badań własnych*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 26, s. 171–172.

o nim już w trakcie Międzynarodowego Kongresu Kryminalno-Politycznego w 1895 r.³ We wskazanym nurcie mieści się między innymi idea sprawiedliwości naprawczej (*restorative justice*)⁴. Jest to koncepcja, która na pierwszym planie postrzega relacje pomiędzy ofiarą a sprawcą, zaś reakcję państwa na przestępstwo uważa za wtórną⁵.

Odnosząc się do głównych celów mediacji, wskazać należy na ich pojmowanie w skali mikro (indywidualnej) i w skali makro (statystycznej)⁶. W pierwszym ujęciu głównymi celami mediacji są rozwiązanie konfliktu, pojednanie stron, naprawienie szkody i zadośćuczynienie ofierze, określone przez mierniki możliwe do kwantytatywnego sformułowania. W aspekcie efektywności mediacji w skali makro, jest ona oceniana z punktu widzenia interesów wymiaru sprawiedliwości, jako jego elementu, z czym wiąże się zagadnienie sprawności postępowania, wyrażone szybkością załatwiania spraw oraz minimalizacją kosztów działania, jak też znaczenie mediacji dla procesu karnego.

W pierwszym ujęciu kryteriami wyróżnienia poszczególnych mierników efektywności mediacji byłyby:

- satysfakcja ofiar i sprawców z udziału w postępowaniu mediacyjnym i jego wyników,
- akceptacja mediacji przez organy wymiaru sprawiedliwości, mediatorów i społeczeństwo,
- zawieranie i wykonalność porozumień (ugód).

Z kolei z punktu widzenia interesów całego wymiaru sprawiedliwości do mierników efektywności można zaliczyć:

- powrotność sprawców do przestępstwa,
- szybkość i kosztochłonność procedur,
- ilościowe odciążenie organów wymiaru sprawiedliwości w wyniku stosowania mediacji, mierzone w statystycznym udziale skutecznej mediacji w ogólnej liczbie prowadzonych spraw.

³ J. Makarewicz, *Ustawodawstwo karne na kongresie paryskim 1895 r.*, w: J. Makarewicz, *Prace rozproszone, t. I, Publikowane w latach 1895–1901*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2010, s. 74.

⁴ Szerzej: M. Królikowski, *Sprawiedliwość karania w społeczeństwach liberalnych. Zasada proporcjonalności*, Warszawa 2005, s. 48 i n.

⁵ Szerzej: A. Dziergawka, *Rola mediacji w sprawach karnych*, „Kwartalnik Sądowy Apelacji Gdańskiej” 2019, nr 1, s. 15.

⁶ Szerzej: C. Kulesza, *Za i przeciw mediacji w sprawach karnych na gruncie aktualnej regulacji prawnej*, w: *Mediacja karna jako forma sprawiedliwości naprawczej*, red. L. Mazowiecka, Wolters Kluwers Polska 2011.

Z istoty mediacji, jako środka sprawiedliwości naprawczej⁷, wynika, że większą uwagę należy przywiązać do jej efektywności indywidualnej, którą można określić inaczej jako skuteczne zaspokajanie materialnych i niematerialnych interesów uczestników mediacji. O ile mierniki satysfakcji z udziału w procesie mediacji należy rozpatrywać w kontekście niematerialnych interesów zarówno sprawcy przestępstwa, jak i jego ofiary, to zawieranie i wykonalność ugód mediacyjnych wypada odnosić przede wszystkim do materialnych interesów ofiary przejawiających się w realnym naprawieniu szkody i zadośćuczynieniu za doznaną krzywdę⁸.

Mediacja, w przeciwieństwie do formalnego procesu, daje stronom konfliktu szansę na wyrażenie swoich odczuć i emocji, na poznanie wzajemnych racji i przyczyn zaistniałej sytuacji. Następuje więc zastąpienie osób anonimowych konkretnymi, które coś czują i przeżywają. Ofiara być może zrozumie, dlaczego została wybrana na przedmiot ataku przestępczego, co z pewnością osłabi jej poczucie zagrożenia, zaś przestępca być może uświadomi sobie, że istotnie komuś określönemu wyrządził zło, które przyczyniło się do cierpienia i wymaga naprawienia, a także dostrzeże, iż ten ktoś nie jest jego naturalnym wrogiem, kimś, za sprawą kogo trafił w orbitę wymiaru sprawiedliwości karnej i na kim trzeba za to się zemścić⁹.

Nieprzypadkowo zatem, na forum 20 konferencji kryminologicznej Rady Europy w 1993 r. mediacja uznana została za skuteczną interwencję psychospołeczną, nie gorszą od innych reakcji karnych na przestępstwo¹⁰.

Podkreślić należy, że w żadnym z systemów wymiaru sprawiedliwości programy mediacyjne nie są ich realną alternatywą, lecz są skazane na symbiozę z nimi. Zatem mediacja powinna być powiązana z systemem wymiaru sprawiedliwości w sensie funkcjonalnym, natomiast same programy mediacyjne powinny być kierowane i zarządzane przez instytucje niezależne od systemu. W związku z powyższym to właśnie prawo, jako czynnik niezależny od systemów mediacyjnych, powinno tak ukształtować

⁷ Szerzej: A. Lewicka-Zelent, *Uwarunkowania gotowości nieletnich do zadośćuczynienia w paradygmacie sprawiedliwości naprawczej*, wyd. 2, UMCS, Lublin 2015.

⁸ Por. C. Kulesza, *Za i przeciw mediacji w sprawach karnych na gruncie aktualnej regulacji prawnej*, w: *Mediacja karna jako forma sprawiedliwości naprawczej*, red. L. Mazowiecka, LEX 2011, dostęp: 27.02.2019.

⁹ E. Bieńkowska, *Poradnik mediatora*, Warszawa 1999, s. 12–13; E. Bieńkowska, *Istota i znaczenie mediacji w prawie karnym. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Leonowi Tyszkiewiczowi*, red. O. Górniok, Katowice 1999, s. 19 i n.

¹⁰ Zob. *Psychosocial interventions in the criminal justice system*, "Collected Studies in Criminological Research Conference" 1993, vol. XXXI Council of Europe, s. 95.

stosunki pomiędzy programami mediacyjnymi a sądami i innymi organami procesowymi, aby możliwe było w miarę możliwości pogodzenie efektywności mediacji z efektywnością systemu wymiaru sprawiedliwości¹¹.

Reasumując, wskazać należy, że mediacja jest korzystna zarówno dla pokrzywdzonego, oskarżonego, jak również dla wymiaru sprawiedliwości, albowiem pozwala na odciążenie sądów w ilości rozpatrywanych spraw. Ponadto pozwala zaoszczędzić czas i środki pieniężne pochodzące z budżetu państwa¹².

W niniejszej pracy podjęto próbę rozważenia najistotniejszych zagadnień prawnych związanych z regulacją mediacji w postępowaniu w sprawach nieletnich. Dodatkowo ukazano funkcjonowanie przepisów dotyczących mediacji w praktyce wymiaru sprawiedliwości, a zatem sposób i zakres stosowania tej instytucji. Niewątpliwie mediacja sprzyja możliwości konsensualnego rozwiązania sporu, co jest szczególnie istotne w sprawach z udziałem osób nieletnich z przejawami demoralizacji.

1. Rola mediacji w sprawach nieletnich

W międzynarodowych aktach prawnych, dotyczących podejścia do nieletnich, do końca XX wieku dominowała zasada dobra dziecka (nieletniego). Następnie pojawiła się zasada *balanced approach*, charakteryzująca się zachowaniem równowagi między potrzebami sprawcy, ofiary i społeczności. Odzwierciedla się to w idei sprawiedliwości naprawczej, która proponuje takie rozwiązania w postępowaniu z nieletnimi, jak mediacja czy instytucje naprawcze. W proces poszukiwania rozwiązania skutków konfliktu, spowodowanego czynem przestępczym, angażuje się ofiarę, oskarżonego i społeczność, dążąc do zadośćuczynienia za straty, pojednania między stronami i wzmocnienia poczucia bezpieczeństwa całej społeczności. Chroniony jest przy tym interes zarówno ofiary (sprawca powinien uznać poczynione jej szkody i starać się je naprawić), społeczności (interesy polegające na osiągnięciu rehabilitacji sprawcy, zapobieganiu recydywie i ograniczeniu kosztów procedury karnej), jak i oskarżonego (który nie trafi w tryby prawa karnego, i którego gwarancje konstytucyjne

¹¹ C. Kulesza, *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym*, Białystok 1995, s. 224–227.

¹² Szerzej: R. Citowicz, T. Fedorszczak, *Kilka uwag na temat mediacji w sprawach karnych*, „Arbitraż i mediacja” 2008, nr 2.

zostaną zachowane)¹³. Obecnie, w postępowaniu z nieletnimi, wskazuje się na pojawienie się zasady *responsibilization*, według której istotna jest odpowiedzialność lub uczynienie odpowiedzialnym nieletniego za swój czyn¹⁴.

W Rekomendacji Rady Europy¹⁵ podnosi się, że głównym celem wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich oraz środków towarzyszących w zakresie zwalczania przestępczości nieletnich jest zapobieganie przestępczości oraz powrotom do przestępczości, (re)socjalizacja i (re)integracja przestępców oraz zaspokojenie potrzeb i interesów ofiar. Wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich należy traktować jako jeden z elementów szerszej strategii lokalnego systemu zapobiegania przestępczości nieletnich, który uwzględnia rodzinę, szkołę, sąsiedztwo i kontekst grupy rówieśniczej. Sankcje i środki zastosowane wobec nieletnich powinny opierać się na sprawiedliwości naprawczej (np. na mediacji czy odszkodowaniu na rzecz ofiary). Na rozwiązania oparte o koncepcję sprawiedliwości i zasadę prewencji indywidualnej wskazują również europejskie reguły wykonywania sankcji i środków orzeczonych wobec nieletnich sprawców czynów karalnych¹⁶.

Rezolucja Parlamentu Europejskiego¹⁷ wskazuje, iż istotne jest opracowanie, w ramach walki z przestępczością nieletnich, środków przewidujących kary alternatywne w stosunku do kary pozbawienia wolności oraz kary o charakterze pedagogicznym, np. wykonywanie prac użyteczności publicznej, mediacja z ofiarami, kursy szkolenia zawodowego w zależności od powagi występków, wieku winnego, jego osobowości i dojrzałości.

Próby wprowadzania mediacji jako jednej z możliwych i dobrze rokujących metod reagowania na zjawisko przestępczości¹⁸, za szczególnie obiecujące uznano w odniesieniu do spraw o czyny, których dopuścili się nieletni¹⁹. Znalazło to odzwierciedlenie w tzw. Regułach Belgijskich, czy-

¹³ M. Staniaszek, *(Nie)wykorzystywanie mediacji w sprawach nieletnich*, „Resocjalizacja Polska” 2018, nr 15, Uniwersytet Łódzki, s. 151–152.

¹⁴ J. Kuształ, *Europejskie tendencje w zapobieganiu przestępczości nieletnich*, „Probacja” 2011, nr 4, s. 36.

¹⁵ https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805df0b3, dostęp: 20.10.2017.

¹⁶ https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d2716, dostęp: 20.10.2017.

¹⁷ <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2007-0283+0+DOC+XML+V0//EN>, dostęp: 20.10.2017.

¹⁸ Zob. szerzej: *Teoria i praktyka pojednania ofiary ze sprawcą*, red. E. Bieńkowska, Warszawa 1995; E. Bieńkowska, *Poradnik mediatora*, Warszawa 1999.

¹⁹ Zob. B. Czarnecka-Działuk, D. Wójcik, *Mediacja. Nieletni przestępcy i ich ofiary*, Warszawa 1999.

li wzorcowych Regułach Minimum Narodów Zjednoczonych, dotyczących sprawiedliwości wobec nieletnich, przyjętych przez Zgromadzenie Ogólne 29 listopada 1985 r.²⁰

Na szczególną uwagę zasługuje w tym miejscu reguła 11 statuująca podstawową zasadę postępowania z nieletnimi, jaką jest stosowanie metod alternatywnych (*diversion*) polegających na odsuwaniu nieletnich od formalnego systemu wymiaru sprawiedliwości. Celem jest zapobieganie negatywnym następstwom reakcji tego systemu. Reakcja systemu oznacza bowiem stygmatyzację, naznaczenie nieletniego jako osoby, która weszła w konflikt z normami prawnokarnymi. Lepiej jest zatem, zwłaszcza w początkowej fazie procesu „wykolejenia”, a także w sprawach o drobniejsze czyny, odwołać się do oddziaływania na nieletniego za pośrednictwem rodziny, szkoły i innych instytucji nieformalnej kontroli społecznej. Zaleca się zarazem, aby takie alternatywne metody reagowania połączone były z naprawieniem szkody i uczyły unikania naruszeń prawa w przyszłości. Jedną z metod alternatywnych wobec formalnego systemu jest mediacja²¹.

W polskim modelu wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich powinno się zatem uwzględnić zalecenia międzynarodowe, dotyczące stosowania działań o charakterze „minimum interwencji”, w postaci stosowania krótkoterminowych środków zabezpieczających oraz związanej z tym strategii *diversion*, czyli unikaniu formalnego (sądowego) postępowania w sprawach nieletnich. Coraz częściej podkreśla się zasadność wprowadzenia zmian, szczególnie takich, które uwzględniałyby odpowiedzialność nieletniego za zachowania naruszające normy prawne (*restorative justice*)²², związanych z koncepcją sprawiedliwości naprawczej, której głównym celem jest naprawienie krzywdy wyrządzonej czynem przestępczym. Szerokie zastosowanie koncepcji sprawiedliwości naprawczej obowiązuje w angielskim modelu postępowania z nieletnimi (np. *reparation order* – obowiązek naprawienia szkody, *community order*, czyli sankcje wykonywane w społeczności lokalnej)²³.

²⁰ Tekst polski, w: J. Szumski, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Gdańsk 1998, s. 262 i n.

²¹ Zob. E. Bienkowska, *Mediacja w sprawach karnych*, Warszawa 2009, s. 3.

²² A. Gaberle, *Reakcja na niepożądane zachowania matoletnich (zagadnienia podstawowe)*, „Archiwum Kryminologii” 2007–2008, Tom XXIX–XXX.

²³ M. Staniaszek, *(Nie)wykorzystywanie mediacji w sprawach nieletnich*, „Resocjalizacja Polska” 2018, nr 15, Uniwersytet Łódzki, s. 153.

2. Mediacja w aspekcie normatywnym

W polskim prawie najważniejszymi dokumentami regulującymi zagadnienia mediacji w sprawach nieletnich są:

- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (zwana dalej ustawą)²⁴;
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18 maja 2001 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach nieletnich (zwane dalej rozporządzeniem)²⁵.

Przepis art. 3a ustawy wprowadził do systemu polskiego prawa instytucję mediacji między nieletnim a pokrzywdzonym na mocy ustawy nowelizującej z dnia 15 września 2000 roku²⁶, z mocą obowiązującą od dnia 29 stycznia 2001 roku. W uzasadnieniu do projektu wskazanej ustawy podkreślano, że wprowadzenie instytucji mediacji jest wyrazem jej akceptacji jako alternatywnego środka i stanowi spełnienie od dawna zgłaszanego postulatu zawartego w dokumentach międzynarodowych dotyczących nieletnich, jak chociażby w regule 11 tzw. Reguł Pekińskich z 1985 r. Instytucja ta była również rekomendowana przez Radę Europy w zaleceniu nr R 87/20 Komitetu Ministrów dla Państw Członkowskich w sprawie społecznych reakcji na przestępczość nieletnich z dnia 17 września 1987 r.²⁷ We wskazanej rekomendacji, podobnie jak w Regułach Belgijskich, podkreśla się wagę odsuwania nieletnich od formalnego systemu wymiaru sprawiedliwości, także poprzez tworzenie i rozwijanie programów mediacyjnych. Przy ich kształtowaniu trzeba zwracać szczególną uwagę na poszanowanie praw i ochronę interesów nie tylko nieletniego, ale także pokrzywdzonego, jak też łączyć je z nakładaniem na nieletniego odpowiednich obowiązków, z uwzględnieniem naprawienia szkody. Nieletni, a także jego rodzina, muszą to zaakceptować, jeśli bowiem nie czynią tego albo nieletni odmawia wykonania obowiązków, procedury alternatywne są wykluczone²⁸. Zatem mediacja łączy się ściśle z tendencją do załatwia-

²⁴ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 2018, poz. 969 t.j.).

²⁵ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18 maja 2001 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach nieletnich (Dz.U. 2001 nr 56, poz. 591).

²⁶ Ustawa o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 15 września 2000 r. (Dz.U. 2000 nr 91, poz. 1010).

²⁷ Brak publikacji tekstu rekomendacji w języku polskim.

²⁸ Por. E. Bieńkowska, *Mediacja w sprawach karnych*, Warszawa 2009, s. 3.

nia spraw nieletnich poza procedurą formalną i przez podmioty, które nie są organami wymiaru sprawiedliwości.

W postępowaniu mediacyjnym w sprawach nieletnich realizacji wymagają dwa cele: bliższy, to jest rozwiązanie konfliktu i doprowadzenie do ugody w kwestii zrehabilitowania niekwestionowanych krzywd i szkód powstałych w związku z popełnieniem przez nieletniego czynu zabronionego i dalekosiężny – wychowanie nieletniego w duchu poszanowania prawa i nauka odpowiedzialności za swoje czyny²⁹.

Funkcje mediacji w sprawach nieletnich koncentrują się przede wszystkim na oddziaływaniu wychowawczym na nieletniego, czyli przekonaniu go do zmiany postawy i sposobu zachowania³⁰. Sprzyja temu oparcie udziału w postępowaniu mediacyjnym na pełnej dobrowolności, zgodnie z obowiązującymi normami opracowanymi przez Radę Europy. Już na wstępie nieletni jest zobowiązany do podjęcia decyzji, czy weźmie na siebie ciężar odpowiedzialności za popełniony czyn i będzie dążył do zniwelowania jego negatywnych skutków, czy będzie biernie oczekiwał na decyzję sądu w kwestii ewentualnego zastosowania środków wychowawczych lub poprawczych³¹.

Zgodnie z treścią art. 3a § 1 i 2 ustawy, sąd rodzinny może, w każdym stadium postępowania z inicjatywy lub za zgodą pokrzywdzonego i nieletniego, skierować sprawę do instytucji lub osoby godnej zaufania, w celu przeprowadzenia postępowania mediacyjnego. Instytucja lub osoba godna zaufania, po przeprowadzeniu postępowania mediacyjnego, sporządza sprawozdanie z jego przebiegu i wyników, które sąd rodzinny bierze pod uwagę, orzekając w sprawie nieletniego.

Postępowanie mediacyjne ma charakter fakultatywny i może być przeprowadzone na każdym etapie postępowania (postępowanie wyjaśniające, rozpoznawcze i wykonawcze) zarówno w sprawie o czyn karalny, jak i o demoralizację. Mediacja powinna mieć przede wszystkim znaczenie wychowawcze, uzmysławiając nieletniemu, poprzez bezpośredni kontakt

²⁹ V. Konarska-Wrzosek, *Postępowanie mediacyjne w sprawach nieletnich*, „Przegląd Sądowy” 2000, nr 4, s. 62.

³⁰ M. Cwalina, *Mediacja w percepcji nieletnich wychowanków zakładów poprawczych – doniesienia z badań własnych*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 26, s. 172.

³¹ V. Konarska-Wrzosek, *Postępowanie mediacyjne w sprawach nieletnich*, „Przegląd Sądowy” 2000, 4. s. 62; R. Morek, *Mediacja w kodeksie postępowania cywilnego – uwagi porównawcze na tle przepisów o mediacji w postępowaniach: karnym, w sprawach nieletnich oraz przed sądami administracyjnymi*, „Monitor Prawniczy – dodatek” 2006, nr 20, s. 1.

z pokrzywdzonym, szkodliwość popełnionego czynu karalnego lub innego zachowania wskazującego na demoralizację³². Udział nieletniego w postępowaniu mediacyjnym nie może być wykorzystywany jako dowód przyznania się do popełnionego czynu zabronionego³³. Do postępowania mediacyjnego zostają skierowane w szczególności sprawy, których istotne okoliczności nie budzą wątpliwości. Z mediacji wyklucza się sprawy wątpliwe pod względem dowodowym³⁴ oraz sprawy związane z przestępczością zorganizowaną i tzw. sprawy wielowątkowe. Mediacja nie może być również przeprowadzona, gdy stan psychiki nieletniego wskazuje na konieczność jego leczenia³⁵.

W postępowaniu mediacyjnym uczestniczą nieletni, pokrzywdzony, rodzice lub opiekun nieletniego, jeśli pokrzywdzonym jest małoletni – rodzice lub opiekun małoletniego.

Podstawowymi zasadami, którymi kieruje się mediacja, to dobrowolność i równowaga sił pomiędzy stronami³⁶, dlatego też postępowanie mediacyjne przeprowadzane jest za zgodą wszystkich uczestników. Zgoda ta może zostać cofnięta w każdym stadium postępowania. Wypracowana ugoda nie jest arbitralną decyzją podmiotów ze świata zewnętrznego, lecz stanowi własną autonomiczną decyzję. Postępowanie mediacyjne jest przeprowadzone w sposób poufny, uniemożliwiający osobom postronnym dostęp do informacji uzyskanych w jego toku. Odstąpienie od poufności jest możliwe wyłącznie za zgodą wszystkich uczestników. Zgodzić należy się z poglądem, że mediacja umożliwi obu stronom konfliktu przede wszystkim:

- bezpośredni wpływ na rozwiązanie konfliktu oraz podejmowanie decyzji o zadośćuczynieniu, świadczonej rekompensacie lub też określeniu dalszych reguł współżycia;
- zamianę walki stron na działanie, które ma na celu rozwiązanie wspólnego problemu;

³² Por. M. Staniaszek, *(Nie)wykorzystywanie mediacji w sprawach nieletnich*, „Resocjalizacja Polska” 2018, nr 15, Uniwersytet Łódzki, s. 154.

³³ P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa 2010, s. 29.

³⁴ E. Bieńkowska, *Mediacja w sprawach nieletnich. Stan prawny na 1 września 2011 r.*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 2011, s. 6.

³⁵ B. Wajerowska-Oniszczyk, *Mediacja w polskim prawie nieletnich. Stan prawny na 1 września 2011 r.*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 2011, s. 6.

³⁶ E. Lipowicz, *Mediacje między nieletnim sprawcą a ofiarą – stan obecny i perspektywy*, w: *Ciągłość i zmiana w obszarze profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, red. D. Rybczyńska, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2003, s. 358.

- realne szanse otrzymania zadośćuczynienia zarówno w formie materialnej, jak i moralnej;
- odreagowanie emocji i zmniejszenie lęku;
- współdecydowanie o sobie i o przebiegu postępowania;
- przejście odpowiedzialności za własne czyny;
- zapobieganie stygmatyzacji;
- wyrażanie potrzeb i uczuć;
- pojednanie się³⁷.

Wpływ mediacji na sprawcę przestępstwa wydaje się być podwójny. Z jednej strony ugoda będąca efektem mediacji daje możliwość uniknięcia bądź zmniejszenia wymiaru kary, z drugiej zaś, jednak, ma wymiar bardziej psychologiczny. Poprzez proces mediacyjny, sprawca uświadamia sobie nie tylko, że naruszył normę prawną, ale także, że wyrządził krzywdę konkretnej osobie. Ma okazję pełniejszego zrozumienia konsekwencji własnego czynu, a co za tym idzie, wzbudzenia w sobie żalu i skruchy, a także przeproszenia i zaproponowania formy zadośćuczynienia oraz spróbowania pojednania się z ofiarą³⁸.

Postępowanie mediacyjne jest prowadzone poza obszarem wymiaru sprawiedliwości przez specjalnie wyszkolonych, bezstronnych mediatorów, którzy działają indywidualnie jako osoby godne zaufania lub w ramach instytucji, które zgodnie ze swoim statutem prowadzą działalność w zakresie mediacji, resocjalizacji, poradnictwa wychowawczego i pomocy psychologicznej, diagnozy psychologicznej, profilaktyki przestępczości, ochrony wolności i praw człowieka. Osoby te i organizacje, aby mogły przeprowadzać mediacje, muszą być wpisane do wykazu instytucji i osób godnych zaufania, uprawnionych do przeprowadzania postępowania mediacyjnego, jakie prowadzą prezesi sądów okręgowych (zob. § 3 ust. 1 i 3, § 4–7 rozporządzenia). Postępowanie mediacyjne może być prowadzone także przez opiniodawcze zespoły sądowych specjalistów działające przy sądach okręgowych³⁹.

³⁷ Szerzej: M. Michel, *Rola mediacji pomiędzy pokrzywdzonym sprawcą czynu karalnego lub przestępstwa w procesie karnym w kontekście idei sprawiedliwości naprawczej*, w: *Niebanalny wymiar resocjalizacji penitencjarnej. Heurystyczny wymiar ludzkiej egzystencji*, red. S. Przybyliński, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2010, s. 53.

³⁸ K. Gromelska, *Mediacja jako jeden z obszarów działania pedagoga resocjalizacyjnego*, w: *Resocjalizacja – w stronę środowiska otwartego*, red. I. Pospiszył, M. Konopczyński, Wydawnictwo PEDAGOGIUM, Warszawa 2007, s. 279.

³⁹ Zob. art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.U. 2018, poz. 708 t.j.).

Postępowanie mediacyjne nie może być prowadzone ani w budynku sądu, ani w lokalu zajmowanym przez uczestników mediacji lub ich rodziny i to niezależnie od przeznaczenia tego lokalu oraz tytułu prawnego do jego zajmowania (§ 13 rozporządzenia). Należy zgodzić się z twierdzeniem, że sąd nie jest odpowiednim miejscem do prowadzenia działań wychowawczych, albowiem na sali rozpraw nie da się uniknąć atmosfery oficjalności, która utrudnia nawiązanie kontaktu z nieletnim, traktując go przede wszystkim jako przedmiot czynności wychowawczych⁴⁰.

Decyzja sądu rodzinnego o skierowaniu sprawy nieletniego do postępowania mediacyjnego może mieć charakter pierwotny lub wtórny, w zależności od tego, kiedy zostanie podjęta, tj. zaraz po wszczęciu postępowania w sprawie nieletniego czy później, czyli na dalszym etapie postępowania rozpoznawczego przed sądem czy też na etapie postępowania wykonawczego. Zależy to przede wszystkim od tego, jak na wstępie sędzia rodzinny oceni stan demoralizacji i sytuację wychowawczą nieletniego, a w związku z tym, czy skieruje jego sprawę na drogę postępowania mediacyjnego, czy sądowego postępowania rozpoznawczego, oraz jaką decyzję sąd rodzinny podejmie po otrzymaniu od mediatora sprawozdania z przebiegu i wyników postępowania mediacyjnego. Przebieg i wyniki postępowania mediacyjnego pozostają bowiem pod kontrolą sądu, do którego trafia sprawozdanie mediatora. Sąd, mając je na uwadze, rozstrzyga o dalszym toku postępowania z nieletnim. Jeżeli sąd rodzinny uzna, że postępowanie mediacyjne spełniło swoją wychowawczą rolę w stopniu zadowalającym, to może umorzyć postępowanie w sprawie danego nieletniego. Jeżeli według sądu rodzinnego zachodzi potrzeba dodatkowego zastosowania sądowych środków oddziaływania wychowawczego, wówczas kieruje sprawę nieletniego do dalszego toku postępowania celem zastosowania odpowiednich środków. Potrzeba ich zastosowania może się pojawić w związku z analizą wyników przeprowadzonego postępowania mediacyjnego albo zupełnie niezależnie od tego postępowania, ze względu na celowość orzeczenia wobec danego nieletniego, np. zobowiązania do powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, co należy do kompetencji sądu. Konieczność podjęcia dalszych decyzji w sprawie nieletniego pojawiać się będzie także w wypadku niepomyślnego zakończenia postępowania mediacyjnego z powodu negatywnej postawy nieletniego, co

⁴⁰ A. Gaberle, *Alternatywne środki stosowane wobec nieletnich*, „Mediator” 2002, nr 20, s. 8.

dowodzi nieskuteczności wychowawczej tego typu postępowania wobec niego i konieczności orzeczenia jakiegoś z typowych, sądowych środków wychowawczego oddziaływania⁴¹. Postępowanie mediacyjne, łączące się na ogół z przeproszeniem pokrzywdzonego, zawarciem ugody w przedmiocie naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, może więc stanowić albo alternatywę dla wychowawczego oddziaływania na nieletnich za pomocą sądowych środków wychowawczych lub poprawczych, albo dodatkowy sposób oddziaływania na nieletnich o charakterze wspomagającym, stosowany łącznie z sądowymi środkami przewidzianymi w ustawie⁴².

Zatem pozytywny wynik mediacji w chwili wszczęcia postępowania może stanowić o niecelowości stosowania środków wychowawczych lub poprawczych. W toku działania sąd może zastosować środek wychowawczy w postaci zobowiązania nieletniego do określonych czynności, przede wszystkim do naprawienia wyrządzonej szkody i przeproszenia pokrzywdzonego. W postępowaniu wykonawczym rezultat mediacji może być przesłanką do zmiany bądź uchylenia wykonywanego środka wychowawczego. Dopuszczalne jest również skierowanie sprawy do mediacji w okresie próby przy warunkowym zwolnieniu z zakładu lub umieszczeniu poza nim⁴³. Stworzenie możliwości kierowania spraw nieletnich do postępowania mediacyjnego daje szansę szerokiego, pozasądowego oddziaływania wychowawczego na nieletnich. Prawidłowo przeprowadzona mediacja dostarcza korzyści nie tylko sprawcy, jako stronie konfliktu, ale także pokrzywdzonemu, społeczeństwu oraz wymiarowi sprawiedliwości.

3. Praktyczny wymiar mediacji

Mediacja prowadzona z nieletnim sprawcą czynu karalnego często postrzegana jest jako alternatywa dla wymiaru sprawiedliwości, gdyż może stwarzać realną możliwość uniknięcia przez młodocianego dostania się w tryb maszyny instytucji prawnych. To właśnie w sprawach nieletnich na pierwszy plan wysunąć należy cel wychowawczy, jaki postępowanie ma osiągnąć wobec nieletniego sprawcy, a zrozumienie wyrządzonej pokrzyw-

⁴¹ V. Konarska-Wrzosek, *Postępowanie mediacyjne w sprawach nieletnich*, „Przegląd Sądowy” 2000, nr 4, s. 66.

⁴² *Ibidem*, s. 66–67.

⁴³ A. Nowak, *Mediacja w postępowaniu z nieletnimi*, Chowania 2006, nr 2, s. 116–125.

dzonemu krzywdy oraz naprawienie szkody będzie najlepszym sposobem dla uzyskania tego celu. Z treści § 1 art. 3 ustawy wprost wynika, że w sprawie nieletniego należy kierować się przede wszystkim jego dobrem, dążąc do osiągnięcia korzystnych zmian w osobowości i zachowaniu się nieletniego oraz zmiierzając w miarę potrzeby do prawidłowego spełniania przez rodziców lub opiekuna ich obowiązków wobec nieletniego, uwzględniając przy tym interes społeczny⁴⁴.

Postępowanie mediacyjne z udziałem nieletnich teoretycznie jest fenomenalnym rozwiązaniem zarówno dla wymiaru sprawiedliwości, dla ofiar, jak i dla nieletnich. Niestety praktyka wskazuje, że instytucja ta jest wykorzystywana zbyt rzadko, zaś świadomość młodych ludzi o idei przyświecającej mediacji znajduje się pod dużym znakiem zapytania⁴⁵.

Z praktycznego punktu widzenia, na instytucję mediacji można spojrzeć z potrójnej perspektywy. Pierwsza dotyczy samego kierowania spraw do mediacji przez sąd rodzinny, druga – procesu przeprowadzenia postępowania mediacyjnego i trzecia – wykorzystania wyników mediacji przez sąd.

Omawiając wskazane kwestie, podkreślić należy, że przepisy prawa dają duże możliwości kierowania spraw nieletnich do postępowania mediacyjnego zarówno w zakresie prowadzonych spraw, jak i ich etapu. Przeszkody nie stanowi także wiek nieletniego, zaś propozycję skierowania sprawy do mediacji można ponowić po jakimś czasie w każdym stadium postępowania. Przepisy dotyczące mediacji nie budzą zasadniczych zastrzeżeń i sprzyjają korzystaniu z tej instytucji w szerokim zakresie. Jak wskazano wcześniej, skierowanie sprawy do postępowania mediacyjnego ma charakter fakultatywny i należy do swobodnego uznania sądu. Zatem od działań konkretnych sędziów zależy zakres i ilość spraw kierowanych do mediacji.

Kolejnym zagadnieniem staje się odpowiednie przygotowanie merytoryczne mediatora i prawidłowy oraz efektywny sposób przeprowadzenia mediacji, która ma rozwiązać konflikt między nieletnim a pokrzywdzonym. Mediator zapoznaje się z informacjami zawartymi w aktach sprawy, nawiązuje kontakt z uczestnikami i odbiera od nich zgodę na udział w mediacji, przeprowadza spotkania indywidualne, podczas których informuje ich o istocie i zasadach postępowania mediacyjnego oraz o uprawnieniach

⁴⁴ Por. K. Liżyńska, J. Liżyńska, *Mediacja w sprawach nieletnich sprawców czynów karalnych i jej konsekwencje w sferze prawno-psychologicznej*, „Kwartalnik ADR” 2013, nr 4 (24), s. 42.

⁴⁵ Por. M. Cwalina, *Mediacja w percepcji nieletnich wychowanków zakładów poprawczych – doniesienia z badań własnych*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 26, s. 183.

i roli uczestników, a następnie organizuje spotkanie wspólnie z udziałem wszystkich uczestników. W wypadku dojścia do porozumienia w kwestii rozwiązania konfliktu, mediator pomaga w sformułowaniu treści ugody, a potem sprawdza wykonanie wynikających z niej zobowiązań. Na koniec mediator sporządza sprawozdanie z przeprowadzonego postępowania mediacyjnego i jego wyników dla sądu rodzinnego (§ 14 rozporządzenia). Niezbędnym warunkiem, aby mediacja była często i skutecznie stosowana w praktyce, jest umiejętność mediatorów do jej prowadzenia.

W końcu kluczowe znaczenie odgrywa okoliczność, jaką decyzję sąd rodzinny podejmie po otrzymaniu od mediatora sprawozdania z przebiegu i wyników postępowania mediacyjnego. Co już wyżej podnoszono, sąd może umorzyć postępowanie w sprawie danego nieletniego lub skierować sprawę do dalszego toku postępowania, celem zastosowania odpowiednich środków. Postępowanie mediacyjne łączące się na ogół z przeproszeniem pokrzywdzonego, zawarciem ugody w przedmiocie naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę może więc stanowić albo alternatywę dla wychowawczego oddziaływania na nieletnich za pomocą środków wychowawczych lub poprawczych, albo dodatkowy sposób oddziaływania na nieletnich o charakterze wspomagającym, stosowany łącznie z sądowymi środkami przewidzianymi w ustawie⁴⁶.

Obecnie można zaobserwować zjawisko nadmiernego formalizowania reakcji kontroli społecznej wobec dzieci i młodzieży z przejawami demoralizacji, zwłaszcza dopiero zagrożonych procesem „wykolejenia” oraz nadto arbitralną rolę sędziego w sprawach z udziałem nieletnich⁴⁷. Mimo istniejących możliwości prawnych, sądy rodzinne niezbyt często kierują sprawy do postępowania mediacyjnego. W latach 2004–2019 najczęściej spraw skierowano do mediacji w 2006 roku – 366, a najmniej w 2014 roku – 198. Dla pełnego obrazu wskazać wypada, że w 2016 roku nastąpił spadek liczby orzeczeń wobec nieletnich o 31,7% w stosunku do roku 2010 (z 38 876 do 26 544). W 2016 roku skierowano do mediacji 285 spraw, z czego 197 zakończyło się ugodą, w 41 sprawach odnotowano brak ugody, zaś 47 spraw zakończyło się w inny sposób. W 2017 roku skierowano do mediacji 357 spraw, z czego 264 zakończyło się ugodą, w 50 sprawach odnotowano brak ugody, zaś 43 sprawy zakończyły się w inny sposób. W 2018 roku

⁴⁶ Tak: V. Konarska-Wrzosek, *Postępowanie mediacyjne w sprawach nieletnich*, „Przegląd Sądowy” 2000, nr 4, s. 66–67.

⁴⁷ Por. M. Staniaszek, *(Nie)wykorzystywanie mediacji w sprawach nieletnich*, „Resocjalizacja Polska” 2018, nr 15, Uniwersytet Łódzki, s. 156.

skierowano do mediacji 360 spraw, z czego 270 zakończyło się ugodą, w 55 sprawach odnotowano brak ugody, 35 spraw zakończyło się w inny sposób, natomiast w I półroczu 2019 roku skierowano do mediacji 189 spraw, z czego 147 zakończyło się ugodą, w 18 sprawach odnotowano brak ugody, 24 sprawy zakończyły się w inny sposób⁴⁸. Powyższe wskazuje, że w ostatnich latach, począwszy od 2014 roku, nastąpił wzrost spraw kierowanych do mediacji, co jednak nie jest liczbą wystarczającą, jeśli zważy się na realne możliwości w tym zakresie. Jest to bowiem margines ogółu spraw o przestępstwa w sprawach o czyny karalne nieletnich i stanowi około 0,5% spraw rozpoznawanych przez sądy rodzinne. Statystyki nie mierzą jednak stopnia wyciszenia emocji stron i stworzenia warunków do spokojnej rozmowy o sporze i porozumienia, jak ten spór w sposób najbardziej korzystny dla obu stron rozwiązać. Przy czym korzystnym osiągnięciem jest wysoki odsetek zawartych i wykonanych ugód, jak i wpływ mediacji na powstrzymanie się od popełniania kolejnych przestępstw⁴⁹.

Szukając przyczyn kierowania do mediacji tak małej ilości spraw, należy wskazać na pewne bariery w korzystaniu przez sądy z możliwości kierowania spraw do mediacji⁵⁰. Do takich czynników należy chociażby obawa, czy pokrzywdzony nie będzie odczuwać skierowania jego sprawy do mediacji jako chęci pozbycia się jej z wymiaru sprawiedliwości. Dodatkowym utrudnieniem staje się brak dostępności do mediacji, polegający na konieczności uzyskania zgody od stron postępowania, utrudnienia w dotarciu do miejsca mediacji, np. w postaci braku komunikacji czy kosztów dojazdu, potrzeba zapewnienia równości stron, np. przy istnieniu adwokata, który ma nadmierne żądania, czy też konieczność właściwego pouczenia stron o korzyściach płynących z mediacji. Aby mediacja nie była tylko instytucją przewidzianą przez prawo, ale zbyt rzadko stosowaną w praktyce, powinny być spełnione przynajmniej dwa warunki: sędziowie muszą chcieć mediację stosować, zaś mediatorzy muszą umieć mediować.

⁴⁸ Por. dane statystyczne, w: Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej Departament Strategii i Funduszy Europejskich Ministerstwa Sprawiedliwości, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna.opracowania-wieloletnie>, dostęp: 24.02.2020.

⁴⁹ Por. B. Czarnecka-Działuk, *Dalsze losy nieletnich uczestników eksperymentalnego programu mediacji z pokrzywdzonymi*, w: *Mediacje w prawie*, red. J. Czapska, M. Szelaǳ-Dylewski, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 389–400.

⁵⁰ Szerzej: B. Czarnecka-Działuk, *Perspektywy i bariery mediacji w opinii prokuratorów i sędziów*, w: *Mediacja karna jako instytucja ważna dla pokrzywdzonego*, red. L. Mazowiecka, Lex Wolter – Kluwer, Warszawa 2013, s. 113–120.

Może warto w tym miejscu zastanowić się, czy zasadnym jest, że jedynie sąd rodzinny został przez ustawodawcę uznany za organ uprawniony do skierowania sprawy na drogę postępowania mediacyjnego. Zdaniem niektórych przedstawicieli doktryny, uzasadnione byłoby przyznanie tego rodzaju uprawnienia Policji, co w rezultacie prawdopodobnie doprowadziłoby do zakończenia danego postępowania na jego wczesnym etapie⁵¹. W doktrynie podnosi się również, że podmiotem, któremu powinno zostać przyznane uprawnienie w tym zakresie, jest kurator. Mediacja jest jednym ze sposobów alternatywnego rozwiązania sporów, którego kształt i przebieg w przeważającej mierze zależy od stron. Mogłoby się zatem wydawać, że to przede wszystkim w ich interesie leży podjęcie decyzji w przedmiocie wszczęcia mediacji. Istotną rolę należy jednak przypisać sądowi rodzinnemu, który jest uprawniony do kierowania konkretnej sprawy na drogę mediacji. Jednym z czynników rzutujących na popularność i efektywność instytucji prawnych o charakterze fakultatywnym, w szczególności mediacji między pokrzywdzonym a oskarżonym, jest przekonanie do nich organów, w których kompetencji leży stosowanie tej instytucji⁵². W związku z powyższym, zasadne wydaje się podejmowanie wszelkich możliwych działań edukacyjno-dydaktycznych (takich jak prelekcje, szkolenia, kursy, konferencje i spotkania dla sędziów rodzinnych) w celu propagowania możliwości zastosowania mediacji w postępowaniu w sprawach nieletnich, a tym samym wzmocnienie przekonania organu uprawnionego do jej stosowania do celowości jej wszczęcia. Niezbędne w tym zakresie wydają się działania kompleksowe, zmierzające do współpracy sędziów, mediatorów i kuratorów oraz do budowania wzajemnego zaufania w dążeniu do wspólnego celu w postaci dojścia do ugody w konkretnej sprawie. Analizując tę kwestię, należałoby rozważyć również możliwość nowelizacji przepisów ustawy w taki sposób, aby sąd rodzinny był zobligowany do skierowania sprawy na drogę postępowania mediacyjnego określonego rodzaju spraw (wyróżnionych przykładowo ze względu na rodzaj popełnionego czynu czy też charakter zachowania nieletniego, jego wiek bądź konkretny rodzaj postępowania w sprawach nieletnich).

⁵¹ B. Czarnecka-Działuk, *Propozycje nowych uregulowań dotyczących mediacji w sprawach karnych*, w: *Problemy reformy postępowania w sprawach nieletnich*, red. T. Bojarski et al., Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Lublin 2008, s. 135.

⁵² D. Kuźelewski, *Mediacja w polskim procesie karnym w ocenie prokuratorów i sędziów*, w: *Porozumienia karnoprocesowe w praktyce wymiaru sprawiedliwości*, red. C. Kulesza, Temida, Białystok 2010, s. 137.

Każda propozycja, mająca na uwadze celowość i zasadność zwiększenia ilości spraw kierowanych do mediacji w sprawach nieletnich, zasługuje na uwagę.

Zakończenie

Celem mediacji w postępowaniu w sprawach nieletnich powinno być zarówno uniknięcie bezpośredniej styczności nieletniego z wymiarem sprawiedliwości, jak i jego stygmatyzacji. W przeciwnym wypadku może się bowiem okazać, że w niedalekiej przyszłości nieletni sprawca stanie się potencjalnym pełnoletnim przestępcą, ponieważ znane mu będą reguły zachowania w grupie osób pozostających w konflikcie z prawem i łatwiej mu będzie na nowo podjąć działania niezgodne z przepisami. Okoliczności te generowałyby negatywne skutki nie tylko dla niego samego, lecz także dla społeczeństwa, które byłoby zobowiązane dołożenie na jego utrzymanie oraz ewentualnego znoszenia negatywnych skutków podjętych przez niego przestępnych działań. Trzeba jednocześnie zaznaczyć, że również wobec nieletnich będących już w konflikcie z prawem powinno się stosować wszelkiego rodzaju środki korekcyjne i zapobiegawcze, mogące mu pozwolić na powrót do normalnego życia⁵³. Bez wątpienia należy przychylić się do stanowiska, że mediacja stanowi jeden z tego rodzaju środków, przy czym nie może być stosowana jako element służący uniknięciu orzeczenia przez sąd określonego rodzaju środków wskazanych w ustawie względem takiej osoby.

Jednocześnie szczególny nacisk powinno się kłaść na zrealizowanie pozytywnego i pożądanego skutku, jakim jest wypracowanie satysfakcjonującego porozumienia pomiędzy stronami i zminimalizowanie stosowania wskazanych w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich środków – wychowawczych, poprawczych i leczniczych – względem nieletniego. W dalszej kolejności należałoby mieć na uwadze, że mediacja umożliwia uświadomienie sprawcy znaczenia popełnionych przez niego czynów oraz naprawienie wyrządzonej krzywdy, której być może uprzednio nie pojmował. Zasadne wydaje się również twierdzenie, że mediacja jest instytucją prawną stworzoną nie tylko dla sprawcy, lecz przede wszystkim dla pokrzywdzonego. Dzięki niej bowiem będzie on mógł zrozumieć, dlaczego padł ofiarą określonego zachowania nieletniego, jakie były motywy tego działania. Co więcej, z dużym prawdopodobieństwem zostanie on prze-

⁵³ T. Wach, *Resocjalizacja nieletnich sprawców gwałtownych czynów zabronionych*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2009, s. 6.

proszony, a wyrządzona mu szkoda będzie naprawiona. Tym sposobem mediacja usatysfakcjonuje także pokrzywdzonego i w konsekwencji będzie pomocna w przywracaniu zaufania i ładu w stosunkach społecznych.

Na aprobatę zasługuje stanowisko, że zastosowanie mediacji pomiędzy nieletnim sprawcą a pokrzywdzonym jest niezbędne i pożądane dla obu stron i powinno do niego dochodzić w większości spraw. Pożądane wydaje się więc wskazanie na istnienie potrzeby propagowania tej instytucji, tworzenia określonego rodzaju programów wspomagających świadomość społeczną w tym zakresie, organizowanie szkoleń i wsparcia finansowego⁵⁴. Pozytywnie należy ocenić podejmowane aktualnie działania w postaci salonów mediacji w sądach okręgowych, liczne szkolenia i konferencje, zwłaszcza otwarte dla szerokiego audytorium, w tym konferencje międzynarodowe, np. Konferencja Międzynarodowa „Prawo & mediacja”, mająca miejsce w dniach 6–8 grudnia 2019 roku w Białymstoku, czy też konferencje ogólnopolskie, np. Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Mediacja i inne konsensualne formy zakończenia postępowania sądowego” zaplanowana na 25 maja 2020 roku w Sandomierzu. Ważką rolę odgrywają także działania edukacyjne w szkołach, które obejmują problematykę mediacji, plakaty, broszurki i opracowania na ten temat, czy też obszernie i zrozumiałe informacje na stronach internetowych sądów i umieszczone w biuletynie informacji publicznej. Wydaje się, że do propagowania mediacji należałoby w szerszym zakresie wykorzystać środki masowego przekazu, jak telewizja, radio czy też internet. W sądach powinno dochodzić do zawierania porozumień, dotyczących stosowania instytucji mediacji z kuratorami, mediatorami, instytucjami związanymi z resocjalizacją i readaptacją społeczną, jak również z placówkami naukowymi i szeroko pojętym środowiskiem prawniczym, co dotyczy chociażby samorządu adwokackiego i radcowskiego. Warto otwierać kolejne ośrodki mediacyjne, mając na uwadze możliwości organizacyjne i techniczne, także w aspekcie dostępności do nich przez strony postępowania oraz zadbać o wysoko wykwalifikowaną i dostosowaną liczebnie kadrę mediatorów. Zaleca się przy tym nacisk na prawidłowe stosowanie mediacji, ze wskazaniem na prawa pokrzywdzonego i działanie naprawcze na rzecz społeczeństwa.

⁵⁴ Por. B. Czarnecka-Działuk, *Wprowadzenie mediacji w sprawach nieletnich – polskie doświadczenia i perspektywy*, w: *W kręgu prawa nieletnich*, red. P. Hofmański, S. Waltoś przy współpracy A. Matukin, M. Rusinek, Wolters Kluwer 2009, s. 244.

Niewykluczone, że zasadne byłoby też rozważenie możliwości stworzenia instytucji mediacji wspólnej dla postępowania karnego i w sprawach nieletnich, a także dla postępowania cywilnego, administracyjnego i gospodarczego. Takie postępowania pojednawcze prowadziliby wykształceni i wyspecjalizowani mediatorzy (np. w ramach kierunku studiów „mediacja”) działający w ramach określonego rodzaju zrzeszenia, szkoły czy też organizacji. Być może wówczas istniałaby szansa sformułowania jasnych, precyzyjnych i jednolitych zasad dla wszczęcia, prowadzenia i zakończenia mediacji w każdym z wyżej wymienionych postępowań.

Wydaje się jednak, że dopóki społeczeństwo nie dojdzie do przekonania, że dialog, zwłaszcza w sytuacji sporu wynikłego z popełnienia określonego rodzaju czynu niedozwolonego przez prawo, ma istotne znaczenie dla każdej ze stron i może im rzeczywiście przynieść więcej korzyści niż długotrwałe postępowanie sądowe, praktyka wymiaru sprawiedliwości we wskazanym zakresie nie ulegnie istotnej zmianie.

Kończąc, warto wskazać, że w Polsce najczęściej stosowanym środkiem probacyjnym wobec nieletnich jest nadzór kuratorski⁵⁵, mimo że ustawa dysponuje również innymi środkami probacyjnymi. Niestety dość często środki probacyjne funkcjonują jako mechanizmy kontroli, zamiast stanowić narzędzia do społecznej reintegracji⁵⁶. Sama zaś instytucja mediacji w postępowaniu w sprawach nieletnich, mimo dużego potencjału wychowawczego i resocjalizacyjnego, nadal jest niedoceniana przez polski wymiar sprawiedliwości. Tymczasem celowość i zasadność mediacji opierają się na dążeniu do przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich poprzez stwarzanie warunków powrotu nieletniego do normalnego życia oraz umacnianie funkcji opiekuńczo-wychowawczych i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich⁵⁷. Należy pamiętać, że w aspekcie resocjalizacji zaleca się humanizowanie reakcji za przestęp-

⁵⁵ K. Sawicka, *Probacyjne środki w profilaktyce i resocjalizacji nieletnich*, w: *Probacyjne środki polityki karnej – stan i perspektywy: materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Praw Człowieka i Praworządności: 20–21 października 2000 r.*, Dział Wydawniczy Kancelarii Senatu, Warszawa 2001, s. 121; por. także dane statystyczne, w: Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej Departament Strategii i Funduszy Europejskich Ministerstwa Sprawiedliwości, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna.opracowania-wie-loletnie>, dostęp: 24.02.2020.

⁵⁶ R. Opora, *Refleksje na temat współczesnej resocjalizacji w kontekście jej efektywności*, „Resocjalizacja Polska” 2010, nr 1, s. 218.

⁵⁷ M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2008, s. 53.

czość w kierunku wytyczanym przez sprawiedliwość naprawczą⁵⁸. Przy sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości nie można pominąć możliwości korzystania z przekazywania spraw nieletnich do pozasądowych mediatorów, tym samym z oddziaływania na sprawców poprzez mediację, która ma być narzędziem służącym dobru nieletniego, które cały czas stanowi wartość nadrzędną w stosunku do pozostałych założeń ustawy⁵⁹.

Bibliografia

Literatura

Bieńkowska E., *Mediacja w sprawach karnych*, Warszawa 2009.

Bieńkowska E., *Mediacja w sprawach nieletnich. Stan prawny na 1 września 2011 r.*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 2011.

Bieńkowska E., *Poradnik mediatora*, Warszawa 1999.

Citowicz R., Fedorszczak T., *Kilka uwag na temat mediacji w sprawach karnych*, „Arbitraż i mediacja” 2008, nr 2.

Cwalina M., *Mediacja w percepcji nieletnich wychowanków zakładów poprawczych – doniesienia z badań własnych*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 26.

Czarnecka-Działuk B., *Dalsze losy nieletnich uczestników eksperymentalnego programu mediacji z pokrzywdzonymi*, w: *Mediacje w prawie*, red. J. Czapska, M. Szląg-Dylewski, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014.

Czarnecka-Działuk B., *Eksperymentalny program mediacji między nieletnim sprawcą a pokrzywdzonym. Podstawowe założenia i pierwsze doświadczenia*, w: *Mediacja. Nietelni przestępcy i ich ofiary*, red. B. Czarnecka-Działuk, D. Wójcik, Oficyna Naukowa, Warszawa 1999.

Czarnecka-Działuk B., *Perspektywy i bariery mediacji w opinii prokuratorów i sędziów*, w: *Mediacja karna jako instytucja ważna dla pokrzywdzonego*, red. L. Mazowiecka, Lex Wolter – Kluwer, Warszawa 2013.

⁵⁸ Por. B. Czarnecka-Działuk, *Wprowadzenie mediacji w sprawach nieletnich – polskie doświadczenia i perspektywy*, w: *W kręgu prawa nieletnich*, red. P. Hofmański, S. Waltoś przy współpracy A. Matukin, M. Rusinek, Wolters Kluwer 2009, s. 219–245.

⁵⁹ B. Czarnecka-Działuk, *Eksperymentalny program mediacji między nieletnim sprawcą a pokrzywdzonym. Podstawowe założenia i pierwsze doświadczenia*, w: *Mediacja. Nietelni przestępcy i ich ofiary*, red. B. Czarnecka-Działuk, D. Wójcik, Oficyna Naukowa, Warszawa 1999, s. 121–128.

Czarnecka-Działuk B., *Propozycje nowych uregulowań dotyczących mediacji w sprawach karnych*, w: *Problemy reformy postępowania w sprawach nieletnich*, red. T. Bojarski et al., Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Lublin 2008.

Czarnecka-Działuk B., *Wprowadzenie mediacji w sprawach nieletnich – polskie doświadczenia i perspektywy*, w: *W kręgu prawa nieletnich*, red. P. Hofmański, S. Waltoś przy współpracy A. Matukin, M. Rusinek, Wolters Kluwer 2009.

Dziergawka A., *Rola mediacji w sprawach karnych*, „Kwartalnik Sądowy Apelacji Gdańskiej” 2019, nr 1.

Gaberle A., *Alternatywne środki stosowane wobec nieletnich*, „Mediator” 2002, nr 20.

Gaberle A., *Reakcja na niepożądane zachowania małoletnich (zagadnienia podstawowe)*, „Archiwum Kryminologii” 2007–2008, Tom XXIX–XXX.

Górecki P., Stachowiak S., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa 2010.

Gromelska K., *Mediacja jako jeden z obszarów działania pedagoga resocjalizacyjnego*, w: *Resocjalizacja – w stronę środowiska otwartego*, red. I. Pospiszyl, M. Konopczyński, Wydawnictwo PEDAGOGIUM, Warszawa 2007.

Konarska-Wrzosek V., *Postępowanie mediacyjne w sprawach nieletnich*, „Przegląd Sądowy” 2000, nr 4.

Korcyl-Wolska M., *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2008.

Królikowski M., *Sprawiedliwość karania w społeczeństwach liberalnych. Zasada proporcjonalności*, Warszawa 2005.

Kulesza C., *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym*, Białystok 1995.

Kulesza C., *Za i przeciw mediacji w sprawach karnych na gruncie aktualnej regulacji prawnej*, w: *Mediacja karna jako forma sprawiedliwości naprawczej*, red. L. Mazowiecka, Wolters Kluwers Polska 2011.

Kusztal J., *Europejskie tendencje w zapobieganiu przestępczości nieletnich*, „Probacja” 2011, nr 4.

Kuźelewski D., *Mediacja w polskim procesie karnym w ocenie prokuratorów i sędziów*, w: *Porozumienia karnoprocesowe w praktyce wymiaru sprawiedliwości*, red. C. Kulesza, Temida, Białystok 2010.

Lewicka-Zelent A., *Uwarunkowania gotowości nieletnich do zadośćuczynienia w paradygmacie sprawiedliwości naprawczej*, wyd. 2, UMCS, Lublin 2015.

Lipowicz E., *Mediacje między nieletnim sprawcą a ofiarą – stan obecny i perspektywy*, w: *Ciągłość i zmiana w obszarze profilaktyki społecznej i re-*

socjalizacji, red. D. Rybczyńska, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2003.

Liżyńska K., Liżyńska J., *Mediacja w sprawach nieletnich sprawców czynów karalnych i jej konsekwencje w sferze prawno-psychologicznej*, „Kwartalnik ADR” 2013, nr 4 (24).

Makarewicz J., *Ustawodawstwo karne na kongresie paryskim 1895 r.*, w: J. Makarewicz, *Prace rozproszone, t. I, Publikowane w latach 1895–1901*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2010.

Michel M., *Rola mediacji pomiędzy pokrzywdzonym sprawcą czynu karnalnego lub przestępstwa w procesie karnym w kontekście idei sprawiedliwości naprawczej*, w: *Niebanalny wymiar resocjalizacji penitencjarnej. Heurystyczny wymiar ludzkiej egzystencji*, red. S. Przybyliński, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2010.

Morek R., *Mediacja w kodeksie postępowania cywilnego – uwagi porównawcze na tle przepisów o mediacji w postępowaniach: karnym, w sprawach nieletnich oraz przed sądami administracyjnymi*, „Monitor Prawniczy – dodatek” 2006, nr 20.

Opora R., *Refleksje na temat współczesnej resocjalizacji w kontekście jej efektywności*, „Resocjalizacja Polska” 2010, nr 1.

Psychosocial interventions in the criminal justice system, „Collected Studies in Criminological Research Conference” vol. XXXI, Council of Europe 1993.

Sawicka K., *Probacyjne środki w profilaktyce i resocjalizacji nieletnich, w: Probacyjne środki polityki karnej – stan i perspektywy: materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Praw Człowieka i Praworządności: 20–21 października 2000 r.*, Dział Wydawniczy Kancelarii Senatu, Warszawa 2001.

Staniaszek M., *(Nie)wykorzystywanie mediacji w sprawach nieletnich*, „Resocjalizacja Polska” 2018, nr 15, Uniwersytet Łódzki.

Szumski J., *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Gdańsk 1998.

Teoria i praktyka pojednania ofiary ze sprawcą, red. E. Bieńkowska, Warszawa 1995.

Wach T., *Resocjalizacja nieletnich sprawców gwałtownych czynów zabronionych*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2009.

Wajerowska-Oniszczyk B., *Mediacja w polskim prawie nieletnich. Stan prawny na 1 września 2011 r.*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 2011.

Akty prawne

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 maja 2001 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach nieletnich (Dz.U. 2001 nr 56, poz. 591).

Ustawa z dnia 15 września 2000 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 2000 nr 91, poz. 1010).

Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 2018, poz. 969 t.j.).

Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.U. 2018, poz. 708 t.j.).

Źródła internetowe

Dane statystyczne, w: Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej Departament Strategii i Funduszy Europejskich Ministerstwa Sprawiedliwości, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna.opracowania-wieloletnie>, dostęp: 24.02.2020.

European Parliament resolution of 21 June 2007 on juvenile delinquency, the role of women, the family and society, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2007-0283+0+DOC+XML+V0//EN>, dostęp: 20.10.2017.

European Rules for Juvenile Offenders Subject to Sanctions and Measures (2008), https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d2716, dostęp: 20.10.2017.

Recommendation (2003) 20 concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice (2003), https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805df0b3, dostęp: 20.10.2017.

Anna Majchrowska-Kielak¹

**ZNACZENIE WIEDZY PSYCHOLOGICZNEJ
I PEDAGOGICZNEJ DLA ORZECZNICTWA
W KWESTIACH ZWIĄZANYCH Z WŁADZĄ
RODZICIELSKĄ**

**THE IMPORTANCE OF PSYCHOLOGICAL
AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE OF CASE
LAW IN MATTERS RELATED TO PARENTAL
RESPONSIBILITY**

Otrzymano: 18.12.2019 Zaakceptowano: 14.04.2020 Opublikowano: 12.08.2020

DOI: 10.5604/01.3001.0014.3042

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Współczesne orzecznictwo sądowe, korzysta w codziennej praktyce z ekspertów czy biegłych, rzeczoznawców, specjalistów z różnych dziedzin, których wiedza może być przydatna w procesie orzekania. Zrozumiałe jest, że w przypadku spraw rodzinnych, spraw związanych z wykonywaniem władzy rodzicielskiej sądy korzystają także z wiedzy pedagogów i psychologów. Prym w tym zakresie wiodą psychologowie, których udział w postępowaniach sądowych sięga XIX wieku. Eksperci posiadający wykształcenie psychologiczno-pedagogiczne są odpowiednio przygotowani do gromadzenia i analizy danych pochodzących z obserwacji, wywiadów, testów, dokumentacji medycznej, szkolnej i innej. Jak dowodzą badania opinie biegłych

¹ Dr Anna Majchrowska-Kielak, Europejska Uczelnia Informatyczno-Ekonomiczna w Warszawie, autor do korespondencji: Anna Majchrowska-Kielak, e-mail: a.majchrowska@poczta.onet.eu, ORCID: 0000-0002-3852-1464.

sporządzone przez opiniodawcze zespoły sądowych specjalistów stanowią główny dowód w sprawach o ograniczenie bądź pozbawienie władzy rodzicielskiej. Oceniając sytuację dziecka i sposób realizacji władzy rodzicielskiej sędzia, będący z wykształcenia prawnikiem niezaprzeczalnie powinien konsultować się z takimi grupami zawodowymi, które odznaczają się bogatym zakresem wiedzy psychologiczno-pedagogicznej. W referacie przedstawiono główne instytucje, z którymi współpracuje sędzia rodzinny orzekając o władzy rodzicielskiej, omówiono również zakres opinii sporządzanych przez biegłych oraz innych ekspertów.

Słowa kluczowe: władza rodzicielska, biegły sądowy, wiedza psychologiczno-pedagogiczna

Abstract

Contemporary court case law relies on the everyday practice of experts or professionals, appraisers and specialists in various fields, whose knowledge can be useful in the process of adjudication. It is understandable that in the case of family matters, issues related to the exercise of parental responsibility, courts also refer to knowledge of educators and psychologists. This concerns mainly psychologists, whose participation in court proceedings dates back to the 19th century. Experts with psychological or pedagogical backgrounds are properly prepared to collect and analyze data from observations, interviews, tests, medical documentation, school documentation and other sources. As the research shows, expert opinions prepared by consultative teams of court specialists constitute the main evidence in cases of limitation or deprivation of parental authority. When assessing a child's situation and manner of exercising parental responsibility, a judge who is a lawyer by training should undeniably consult professionals from groups that have a wide range of psychological and pedagogical knowledge. The paper presents the main institutions with which family judges cooperate, in ruling on parental responsibility. It also discusses the scope of opinions prepared by appraisers and other experts.

Key words: parental authority, court appointed expert, psychological and pedagogical knowledge

Współczesne orzecznictwo sądowe korzysta w codziennej praktyce z ekspertów czy biegłych, rzeczoznawców, specjalistów z różnych dziedzin, których wiedza może być przydatna w procesie orzekania. Zrozumiałe jest, że w przypadku spraw rodzinnych, spraw związanych z wykonywaniem władzy rodzicielskiej, sądy korzystają także z wiedzy pedagogów i psychologów. Prym w tym zakresie wiodą psychologowie. Początki udziału psychologów w procesach sądowych sięgają XIX wieku², a ich znaczenie w postępowaniu sądowym coraz bardziej rośnie. W Polsce, podobnie jak w innych krajach, to psychologowie jako pierwsi zaczęli uczestniczyć w rozprawach dotyczących spraw rodzinnych. W latach sześćdziesiątych XX wieku doszło u nas do zbudowania teoretycznych podstaw psychologii sądowej. Za pioniera tej dyscypliny w Polsce uznaje się J.M. Stanika³. Pedagodzy jako eksperci pojawili się na salach sądowych później.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że zagadnienia, takie jak: przygotowanie kadr do rzecznictwa potrzeb i praw dzieci oraz ich rodzin, diagnoza pedagogiczna na użytek wymiaru sprawiedliwości, mediacje i negocjacje stanowią przedmiot zainteresowań stosunkowo młodej gałęzi pedagogiki, jaką jest pedagogika prawa⁴.

Wiedza psychologiczno-pedagogiczna na usługach sądu – uwagi wstępne

Obecnie psychologowie i pedagodzy będący ekspertami w swojej dziedzinie odgrywają istotną rolę w sprawach cywilnych, w szczególności jeżeli chodzi o kwestię władzy rodzicielskiej i sprawowania opieki nad dziećmi⁵. Prawnicy specjalizujący się w prawie rodzinnym i opiekuńczym podkreślają znaczenie wiedzy psychologiczno-pedagogicznej w postępowaniu sądowym. Sąd opiekuńczy powinien korzystać z pomocy biegłych specjalistów (pedagogów, psychologów, psychiatrów, lekarzy) w celu ustalenia dalszego sposobu i kierunku sprawowania pieczy nad dzieckiem⁶.

² Szerzej: np. A. Budzyńska, *Psycholog w roli biegłego sądowego*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2007, nr 4 (21), s. 6.

³ Z. Marten, *Psychologia w pracy sędziego*, Sosnowiec 2009, s. 19–22.

⁴ S.L. Stadniczenko, *Zarys pedagogiki prawa. Wybrane zagadnienia prawne dla pedagogów*, Opole 1997, s. 29.

⁵ M.J. Ackermann, *Podstawy psychologii sądowej*, Gdańsk 2005, s. 33.

⁶ J. Ignaczewski, *Komentarz do spraw o kontakty z dzieckiem*, Warszawa 2011, s. 75.

Eksperci posiadający wykształcenie psychologiczno-pedagogiczne są odpowiednio przygotowani do gromadzenia i analizy danych pochodzących z obserwacji, wywiadów, testów, dokumentacji medycznej, szkolnej i innej. Oceniają dane, interpretując postawy, myśli, uczucia, zachowania, zdolności i relacje międzyludzkie. Posiadają umiejętność łączenia faktów pochodzących z różnych źródeł w jedną całość⁷. Sporządzając opinie dotyczące dzieci, muszą odznaczać się specjalistyczną wiedzą z zakresu psychologii rozwojowej. Ponadto, wydając opinie w sprawach opiekuńczych, wykorzystują wiedzę z zakresu psychologii wychowawczej, jak również klinicznej⁸.

Przed wydaniem orzeczenia w sprawach rodzinnych i opiekuńczych sędzia rodzinny może skorzystać z dowodów w postaci opinii sporządzonych przez biegłych lub przez opiniodawczy zespół sądowych specjalistów. Nie bez znaczenia są wywiady i opinie złożone przez kuratorów sądowych, pracowników socjalnych, asystentów rodziny czy też pedagogów lub psychologów szkolnych. To właśnie te grupy zawodowe mają najczęstszy, bezpośredni kontakt z rodziną. Ponieważ z reguły posiadają one wykształcenie pedagogiczne, psychologiczne lub socjologiczne, są w stanie dostrzec pierwsze sygnały świadczące o nieprawidłowościach w rodzinie. Niezwykle istotna jest współpraca sądów rodzinnych ze szkołami oraz poradniami psychologiczno-pedagogicznymi, których pracownicy, posługując się wiedzą psychologiczno-pedagogiczną, sporządzają opinie na zlecenie sądu. Taka informacja wydaje się być niezbędna dla sędziego – prawnika – przy podejmowaniu decyzji o losie dziecka.

O znaczeniu wiedzy psychologiczno-pedagogicznej pisze A. Czerederecka: „Rozpatrywanie spraw rodzinnych wymaga wszechstronnej analizy i oceny sytuacji rodzinnej, przede wszystkim w kontekście prawidłowego wykonywania władzy rodzicielskiej”⁹. Oprócz znajomości przepisów

⁷ M.J. Ackermann, *op. cit.*, s. 21.

⁸ Z. Marten, *op. cit.*, s. 27.

⁹ A. Czerederecka, *Rozstrzygnięcie o kwestiach związanych ze sprawowaniem władzy rodzicielskiej i uregulowaniem kontaktów z dziećmi – refleksje psychologa*, „Rodzina i Prawo” 2013, nr 26–27, s. 88. Por. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 18 grudnia 2008 r., 39948/06, w sprawie Saviny przeciwko Ukrainie, Lex nr 468499: Proces podejmowania decyzji o odebraniu dziecka i umieszczeniu go w pieczy zastępczej powinien być oparty o takie czynniki jak: „(...) czy w razie pozostawienia dziecka pod opieką rodziców dziecko będzie krzywdzone lub zaniedbywane, czy będzie doznawać braków edukacyjnych i nie otrzyma wsparcia emocjonalnego, lub czy umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej jest konieczne ze względu na jego zdrowie fizyczne lub psychiczne”.

prawnych niezbędna jest wiedza psychologiczna i pedagogiczna, dlatego też sędziowie stosunkowo często zasięgają opinii biegłych. Podstawę prawną dla dopuszczenia dowodu z opinii biegłych w toku postępowań cywilnych stanowi art. 278 Kodeksu postępowania cywilnego, który mówi, że „(...) w wypadkach wymagających wiadomości specjalnych sąd po wysłuchaniu wniosków stron co do liczby biegłych i ich wyboru może wezwać jednego lub kilku biegłych w celu zasięgnięcia ich opinii”.

Opinia sporządzona przez psychologa lub pedagoga jako dowód w sprawie

Poniżej przedstawiono rodzaje dowodów w sprawach dotyczących ingerencji sądu we władzę rodzicielską, czego następstwem było wydanie postanowienia o umieszczeniu dziecka w opiece zastępczej.

Tabela 1. Podmioty wydające dokument stanowiący dowód w sprawie [N=209]

Podmioty wydające dokument stanowiący dowód w sprawie	N	%
Wywiad kuratora zawodowego	204	97,6
Pismo ze szkoły	73	34,9
Pismo z Policji	56	26,8
Pismo z ośrodka opieki społecznej	48	23,0
Opinia rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego	46	22,0
Zeznania świadków	30	14,4
Opinia biegłego sądowego	22	10,5
Opinia z poradni psychologiczno-pedagogicznej	10	4,8

Źródło: wyniki badań zaprezentowane w niepublikowanej rozprawie doktorskiej autorki. Badania przeprowadzono metodą indywidualnych przypadków, techniką badania dokumentacji sądowej. Terenem badań były wybrane sądy na terenie województw: opolskiego, śląskiego i dolnośląskiego. Badano tylko sprawy od 2000 roku.

Oznacza to, że sędzia w toku postępowania prawie zawsze wspiera się opiniami ekspertów niebędących prawnikami. Najczęściej jest to wywiad kuratora sądowego oraz pismo ze szkoły na temat ucznia, sporządzone zwykle przez pedagoga szkolnego lub dyrektora szkoły, rzadziej wychowawcę. W tym miejscu warto zaznaczyć, że kuratorem zawodowym w zdecydowanej większości są osoby o wykształceniu wyższym z zakresu nauk pedagogicznych (68,3%), nieco rzadziej są to absolwenci psychologii lub socjologii (10,1%). Prawnicy stanowią tutaj mniejszość (14,9%). Kuratorzy nierzadko kończą studia podyplomowe, zwykle: resocjalizację, socjoterapię, pedagogikę, pomoc psychologiczną, zarządzanie zasobami ludzkimi¹⁰.

W 1995 roku Ministerstwo Edukacji Narodowej, współpracując z Ministerstwem Sprawiedliwości, wydało dokument zawierający ocenę rodzin zastępczych i przebywających w nich dzieci oraz praktykę sądową dotyczącą umieszczania dzieci w rodzinach zastępczych. Dane zawarte w dokumencie wskazują na następujące źródła wiedzy sędziego o rodzinie zastępczej: wywiad kuratorski (76%), badania RODK (16%) i pozostała dokumentacja z akt sądowych¹¹.

Główne dowody w sprawach dotyczących władzy rodzicielskiej to sprawozdania kuratorów sądowych z przeprowadzonych wywiadów, odpisy aktów USC, opinie biegłych, w tym opinie sporządzone przez rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne¹², dowody w postaci akt innych spraw sądowych, a także pisma i opinie z Policji i szkoły oraz ośrodków pomocy społecznej. Nierzadko dowód w sprawie pochodzi z przesłuchania świadków lub uczestników postępowania (rodziców małoletniego)¹³. Postępowanie o pozbawienie władzy rodzicielskiej najczęściej odbywa się przy udziale świadków¹⁴. E. Holewińska-Łapińska w swoich badaniach dowodzi, że najczęstszym dowodem w sprawach o odzyskanie władzy ro-

¹⁰ A. Janus-Dębska, M. Gronkiewicz-Ostaszewska, *Bezpieczeństwo kuratorów sądowych w świetle badania ankietowego*, Warszawa 2016, s. 10–11.

¹¹ B. Czech, *Rodziny zastępcze z problematyki orzecznictwa w sądach powszechnych*, „Rodzina i Prawo” 2009, nr 13, s. 27, za: R. Zegadło, *Analiza stanu prawnego i praktyki w zakresie ustanawiania rodzin zastępczych*, Warszawa 1996.

¹² Rodzinne ośrodki diagnostyczno konsultacyjne od 1 stycznia 2016 funkcjonują jako opiniodawcze zespoły sądowych specjalistów: Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.U. 2015, poz. 1418).

¹³ I. Dolecki, *Ingerencja sądu opiekuńczego w wykonaniu władzy rodzicielskiej*, Warszawa 1983, s. 97–99.

¹⁴ J. Ignaczewski, *Komentarz do spraw o pozbawienie władzy rodzicielskiej*, w: *Komentarz do spraw rodzinnych*, red. J. Ignaczewski, Warszawa 2012, s. 423.

dzicielskiej, w przypadku rodziców jej pozbawionych, jest dokumentacja z akt postępowania opiekuńczego oraz przesłuchanie matki, w dalszej kolejności: przesłuchanie ojca, wywiad środowiskowy i opinia kuratora, który sprawował nadzór. Pozostałe dowody to, kolejno: opinia o dziecku ze szkoły, przesłuchanie świadków, opinia RODK, wysłuchanie dziecka, opinia lub informacja Policji o sytuacji dziecka w rodzinie, informacja ośrodka pomocy społecznej o sytuacji dziecka w rodzinie, odpis aktu urodzenia, informacja o zarobkach rodzica i inne¹⁵.

Kilka słów o kompetencjach biegłego

Pisząc o pedagogu biegłym, warto wspomnieć, iż o wartości opinii stanowi sam biegły (ekspert). Istotną rolę spełniają tutaj czynniki leżące w samym ekspercie: jego postawy, rzetelność, zaangażowanie, odwaga, otwartość głoszenia własnych sądów, kompetencje w zakresie kontaktów interpersonalnych, wiedza merytoryczna, a także przygotowanie diagnostyczne. Ostatni czynnik obejmuje swym zakresem takie umiejętności, jak: formułowanie problemów diagnostycznych w oparciu o informacje i dowody przedstawione przez organy prawa, trafny dobór technik i narzędzi diagnostycznych, konstruowanie opinii przy użyciu języka diagnostycznego¹⁶. Jak pisze Z. Marten – umiejętność doboru metod do celu badania, umiejętny wybór lub konstrukcja wskaźników badanego zjawiska, weryfikowanie prawdziwości swoich twierdzeń za pomocą metod standardowych i niestandardowych, a także poprawny opis i wyjaśnianie – to cechy „(..) wiadomości umiejętności specjalnych”¹⁷. Biegły pedagog sporządzając opinie, posługuje się metodą indywidualnych przypadków¹⁸. Również M.J. Ackerman podkreśla, że eksperci powinni gromadzić dane za pomocą odpowiednich narzędzi, wyciągać wnioski w sposób naukowy, oceniać zebrane dane, mając na uwadze teorię naukową, wyniki badań empirycznych, ale i przedmiot sprawy¹⁹. Umiejętności i wiedza biegłego odnoszą się do posiadania „specjalnych cech”, które są wynikiem kształcenia i szkolenia.

¹⁵ E. Holewińska-Łapińska, *Orzecznictwo w sprawach o „odzyskanie” pełnej władzy rodzicielskiej*, Warszawa 2013, s. 8.

¹⁶ S.L. Stadniczenko, *op. cit.*, s. 37.

¹⁷ Z. Marten, *op. cit.*, s. 39.

¹⁸ Szerzej: S.L. Stadniczenko, *op. cit.*, s. 53.

¹⁹ M.J. Ackerman, *op. cit.*, s. 14.

Ponadto wiedza i umiejętności eksperta sądowego powinny odznaczać się ścisłością i rzetelnością²⁰.

Przedmiotem poznavczych działań biegłego jest „(...) ocena badanego wycinka rzeczywistości z punktu widzenia reprezentowanej przez niego nauki czy wiedzy o danej kategorii zjawisk”²¹. W przypadku biegłego pedagoga, cechą charakterystyczną („swoistością”) jego opinii jest to, że „(...) obejmuje ona całokształt sytuacji wychowawczej”²². Wśród czynników niezbędnych przy badaniu poprawności opinii biegłego można wymienić: możliwość fałsyfikacji, wskaźnik błędu, recenzje specjalistów, powszechną akceptację²³.

Opinie psychologiczno-pedagogiczne traktujące o dziecku i rodzinie

Należy rozróżnić opiniowanie w sprawach dotyczących władzy rodzicielskiej od spraw dotyczących opieki nad dzieckiem. Jednakże trzeba pamiętać, że sprawy dotyczące opieki nad małoletnim najczęściej wiążą się z zakresem pełnionej władzy rodzicielskiej. Zdarza się, że na skutek ingerencji sądu we władzę rodzicielską dziecko trafia do środowiska zastępczego (zmienia opiekuna). Dlatego też przedstawiam te kwestie wspólnie, niemniej zaznaczając, o opiniowanie w jakiej sprawie chodzi. Opiniowanie w sprawach opiekuńczych dotyczy 4 kategorii spraw wymienionych poniżej²⁴:

1. Sprawy o zezwolenie na zawarcie związku małżeńskiego;
2. Sprawy z zakresu stosunków między rodzicami a dziećmi, np. uznanie dziecka, władza rodzicielska i inne;
3. Sprawy o przysposobienie;
4. Sprawy z zakresu opieki i kurateli nad małoletnimi, np. w sytuacji, gdy żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska.

M. Ciosek pisze o ośmiu kategoriach ekspertyz sądowych, z których jedna odnosi się do „(...) sytuacji rodzinnej nieletnich”²⁵. Przedmiotem tych

²⁰ A. Memon, A. Vrij, R. Bull, *Prawo i psychologia. Wiarygodność zeznań i materiału dowodowego*, Gdańsk 2003, s. 256.

²¹ *Ibidem*, s. 40.

²² S.L. Stadniczenko, *op. cit.*, s. 53.

²³ Szerzej: A. Memon, A. Vrij, R. Bull, *op. cit.*, s. 258.

²⁴ M. Lubelski, J.M. Stanik, L. Tyszkiewicz, *Zagadnienia psychologii dla prawników*, Warszawa 1986, s. 244; cyt. za: A. Zieliński, *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich*, Warszawa 1975, s. 154–295; por. M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2001, s. 143.

²⁵ M. Ciosek, *op. cit.*, s. 142.

ekspertyz są sprawy rozwodowe, opiekuńcze, z zakresu władzy rodzicielskiej. W sprawach z tej kategorii biegli najczęściej oceniają charakter więzi małoletniego z rodzicami, następnie wskazują osobę najbardziej odpowiednią do sprawowania opieki, a także określają sposób kontaktów dziecka z członkami rodziny (np. matką pozbawioną władzy rodzicielskiej)²⁶.

W sprawach dotyczących opiniowania w zakresie opieki nad dzieckiem głównym celem postępowania przed sądem jest sprawdzenie moralnych i wychowawczych kwalifikacji kandydata na opiekuna²⁷. Ponadto sędzia „(...) powinien rozpatrzeć, czy dziecko, ze względu na swoją sytuację rodzinną, związki emocjonalne z rodzicami, cechy psychofizyczne, prognozę w stosunku do rodziny naturalnej, kwalifikuje się do zastępczej opieki rodzinnej (...)”²⁸. Informacje dotyczące tych kwestii zawarte są w opiniach lekarskich i psychopedagogicznych²⁹. Jeszcze inną kategorię stanowią sprawy dotyczące stosowania przemocy wobec dzieci. Stosuje się tu specjalne narzędzia diagnostyczne, mające na celu złagodzenie stresu dziecka w czasie przeprowadzania badań³⁰. Ponadto diagności wykazują dużą dbałość o przyjazną atmosferę w toku badań.

Wydając opinię w kwestii władzy rodzicielskiej, sędzia powinien wziąć pod uwagę takie kryteria, jak: stosunek matki i ojca do dziecka, wzajemny stosunek rodziców, kwalifikacje i postawy rodziców³¹. Dlatego też zleca wykonanie opinii biegłemu posiadającemu odpowiednie kompetencje, który najczęściej dokonuje oceny właściwości psychicznych i kwalifikacji wychowawczych rodzica, warunków bytowych i mieszkaniowych, opisuje sposób życia, a także stosunek rodziców do dzieci i do siebie nawzajem³².

M.J. Ackerman³³ zwraca uwagę na wywiad z rodzicem, który ma uwzględniać następujące zagadnienia: dane personalne, miejsce pracy i historię zatrudnienia, wykształcenie, imiona i wiek dzieci, a także czy mieszkają w domu, dotychczasowe terapie psychologiczne lub leczenie psychiatryczne, historia nadużywania alkoholu lub innych substancji psychoaktywnych, konflikty z prawem, informacje o rodzinie, z której pochodzi osoba

²⁶ M. Ciosek, *op. cit.*, s. 142. Por. S.L. Stadniczenko, *op. cit.*, s. 48.

²⁷ M. Lubelski, J.M. Stanik, L. Tyszkiewicz, *op. cit.*, s. 249–250.

²⁸ R. Michalska-Badziak, *Instytucja rodzin zastępczych w świetle nowej regulacji prawnej*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1994, tom 49, s. 27–42.

²⁹ *Ibidem*, s. 27–42.

³⁰ Z. Marten, *op. cit.*, s. 52.

³¹ M. Lubelski, J.M. Stanik, L. Tyszkiewicz, *op. cit.*, s. 247.

³² *Ibidem*, s. 248.

³³ M.J. Ackermann, *op. cit.*, s. 47.

badana, problemy rozwojowe, historia nadużyć i napaści seksualnych, aktualne problemy ze zdrowiem, główne źródła stresu, wcześniejsze związki małżeńskie³⁴.

Podstawowym kryterium do zapewnienia opieki jest przede wszystkim dobro dziecka³⁵. To podstawowy warunek sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej, który stanowi jednak pojęcie nieostre i niejednoznaczne³⁶. Oceniając i analizując sytuację pod kątem dobra dziecka, należy uwzględnić między innymi przywiązanie dziecka do rodzica, wiek dziecka oraz dotychczasowe relacje i kontakty pomiędzy rodzicem i dzieckiem³⁷. Wymienia się przede wszystkim dwie przesłanki, jakie sąd powinien wziąć pod uwagę przy ocenie dobra dziecka: więzi z rodziną oraz zapewnienie mu rozwoju w stabilnym i bezpiecznym otoczeniu. J. Gajda pisze, że przy ocenie dobra dziecka sąd powinien brać pod uwagę kryteria obiektywne (wiek dziecka, płeć, charakter rodziców, stosunek rodziców do siebie i dziecka) oraz subiektywne (wrażliwość i poczucie bezpieczeństwa dziecka, wzajemne relacje oraz więzi w rodzinie)³⁸. Istotny jest również wynikający z zasad psychologii i pedagogiki fakt, że dziecko do prawidłowego rozwoju potrzebuje obojga rodziców, przy czym dla małego dziecka najważniejszy jest kontakt z matką, a w latach późniejszych, szczególnie w przypadku chłopca, ważny jest kontakt z ojcem³⁹.

Nie można też nie zauważyć potrzeby udziału ekspertów w postępowaniu sądowym w sprawach rodzinnych i opiekuńczych przy wysłuchaniu dziecka. Wysłuchania dziecka dokonuje psycholog, w innych przypadkach może to być pedagog, lekarz psychiatra, neurolog, pediatra. Istotne są również warunki wysłuchania i inne okoliczności, tj. miejsce i czas, osoby obecne przy wysłuchaniu, sposób wysłuchania i rejestrowania oraz przygotowanie dziecka⁴⁰.

³⁴ Szerzej: *Ibidem*, s. 36–38.

³⁵ *Ibidem*, s. 48.

³⁶ Szerzej: R. Borzyszkowska, *Kategoria pojęciowa „dobro dziecka”*, „Przegląd Pedagogiczny” 2011, nr 1, s. 169.

³⁷ J. Gajda, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 5 stycznia 2001 r.*, V CKN 915/00, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2001, nr 6, s. 92.

³⁸ Por. J. Gajda, *Glosa do wyroku SN z dnia 5 stycznia 2001 r.*, V CKN 915/00, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2001, nr 6, s. 92. Zobacz również Z. Radwański, *Dobro dziecka*, w: *Konwencja o prawach dziecka a prawo polskie*, red. A. Łopatka, Warszawa 1991, s. 50.

³⁹ J. Ignaczewski, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 56–57.

⁴⁰ Szerzej: A. Czerederecka, *Psychologiczne kryteria wysłuchania dziecka w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, „Rodzina i Prawo” 2010, nr 14–15, s. 41–42.

Wybrane podmioty, z którymi współpracuje sędzia rodzinny

Od niedawna w kodeksie postępowania cywilnego obowiązuje zapis o treści: „W sprawach rodzinnych i opiekuńczych sąd może zażądać opinii opiniodawczego zespołu sądowych specjalistów”. Może również zażądać „(...) dodatkowych wyjaśnień bądź pisemnych, bądź ustnych przez wyznaczoną do tego osobę, może też zarządzić złożenie dodatkowej opinii przez ten sam lub inny opiniodawczy zespół sądowych specjalistów” (art. 290¹ § 1 i 2)⁴¹.

Opiniodawcze zespoły sądowych specjalistów, działające w sądach okręgowych, z początkiem roku 2016 zastąpiły istniejące dotychczas rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne⁴². Funkcjonują one na podstawie ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów⁴³. Działające do końca 2015 RODK-i⁴⁴ udzielały odpowiedzi na tezy zleceńodawców i podążały w kierunku umocnienia i poprawy funkcjonowania rodziny, a także korygowania błędów wychowawczych, pomagały rozładowywać konflikty rodzinne, ale przede wszystkim dbały o ochronę interesów dziecka: „Sporządzona na ich podstawie opinia stanowi[ła] zatem istotny dowód zarówno dla rozstrzygnięcia kwestii z zakresu władzy rodzicielskiej czy kontaktów rodziców z małoletnim (...)”⁴⁵. Widoczną zmianą związaną z wprowadzeniem „zespołów” na miejsce RODK-ów jest fakt, że podjęta została próba ujednoczenia standardów opiniowania. Druga istotna zmiana polega na tym,

⁴¹ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 2019, poz. 1460 t.j.).

⁴² Do niedawna główną rolę w opiniowaniu dotyczącym spraw z zakresu władzy rodzicielskiej pełniły rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne. Opinia pedagoga, psychologa i lekarza, zatrudnionych w rodzinnym ośrodku diagnostyczno-konsultacyjnym, stanowiła dowód z opinii biegłych; patrz: Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 29 listopada 1977 r., III CZP 88/77.

⁴³ Art. 25 ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.U. 2018, poz. 708 t.j.).

⁴⁴ RODK-i pod koniec 2015 roku zatrudniały 635 pracowników, w tym większości pedagogów – 498. Zob. H. Dmochowska, *Mały rocznik statystyczny Polski 2016*, Warszawa 2016, s. 83.

⁴⁵ Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości Grzegorza Wałęjko – z upoważnienia ministra – na interpelację nr 7390 w sprawie zasad funkcjonowania rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych, działających głównie przy sądach rodzinnych, Warszawa, dnia 17 sierpnia 2012 r., www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/Interpelacja-Tresc.xsp?key=4D428C25, dostęp: 24.11.2013.

że opinia nie jest już uzależniona wyłącznie od jednej osoby, lecz stanowi wypadkową pracy zespołu specjalistów⁴⁶.

W skład zespołu wchodzi specjalści w zakresie psychologii, pedagogiki, pediatrii, medycyny rodzinnej, chorób wewnętrznych, psychiatrii oraz psychiatrii dzieci i młodzieży. Wymienieni specjaliści, działając na zlecenie sądu lub prokuratora, są niezależni. Mają oni obowiązek „wykonywać czynności z najwyższą starannością, bezstronnie i terminowo, dochowując tajemnicy”, a także zobowiązani są do podnoszenia kwalifikacji⁴⁷. Zespołem kieruje kierownik, posiadający odpowiednie wykształcenie (jest magistrem psychologii lub pedagogiki, lekarzem pediatrą, medycyny rodzinnej, chorób wewnętrznych, psychiatrii lub psychiatrii dzieci i młodzieży) i doświadczenie zawodowe zgodne z wykształceniem (minimum 5 lat). Zatrudnieni w zespołach pedagodzy i psychologowie również posiadają odpowiednie wykształcenie magisterskie i doświadczenie. Od psychologów i pedagogów wymagany jest 3-letni staż pracy w poradnictwie rodzinnym lub z młodzieżą niedostosowaną lub 3-letnia praktyka kliniczna (psychologowie) lub 3-letni staż pracy w placówce oświatowej lub w przedszkolu (pedagodzy). Zatrudniony lekarz powinien ukończyć specjalizację z zakresu wcześniej wymienionych dziedzin: pediatrii, medycyny rodzinnej, chorób wewnętrznych, psychiatrii lub psychiatrii dzieci i młodzieży.

Opiniodawcze zespoły sądowych specjalistów realizują następujące zadania:

- na zlecenie sądu lub prokuratora sporządzają opinie w sprawach rodzinnych i opiekuńczych oraz w sprawach nieletnich na podstawie przeprowadzonych badań psychologicznych, pedagogicznych lub lekarskich,
- na zlecenie sądu prowadzą mediacje,
- na zlecenie sądu przeprowadzają wywiady środowiskowe w sprawach nieletnich,
- na zlecenie sądu prowadzą poradnictwo specjalistyczne dla małoletnich, nieletnich i ich rodzin,
- mogą współpracować z placówkami wykonującymi orzeczenia sądu.

⁴⁶ Wypowiedź G. Tomanek, *Nowe stare RODK*, <http://zobraczkaczybez.pl/nowe-stare-rodk/>, dostęp: 01.06.2016.

⁴⁷ A. Hejnar-Zawisza, *Zmiany w opiniowaniu sądowym w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, <http://prawo.money.pl/aktualnosci/okiem-eksperta/arttykul/zmiany-w-opiniowaniu-sadowym-w-sprawach,142,0,1963918.html>, dostęp: 02.02.2016.

Wykonywanie powyższych zadań, jak również przestrzeganie standardów metodologii opiniowania i procedur badań oraz terminowości sporządzania opinii nadzorowane jest przez Ministra Sprawiedliwości. Wspomniane „standardy” wyszczególnione są w załączniku do Zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016 r. w sprawie ustalenia standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów⁴⁸. Standardy metodologii określają procedurę i metodologię badania, mając na uwadze ochronę małoletnich i nieletnich oraz wykorzystanie aktualnej wiedzy. Ponadto zawierają zasady postępowania dla specjalistów, również w przypadkach szczególnych, wskazują wymogi oraz etapy dotyczące procesu diagnostycznego, określają schematy opinii w sprawach rodzinnych i opiekuńczych oraz nieletnich.

W zarządzeniu wyszczególniono i opisano trzy etapy procesu diagnostycznego. W pierwszym etapie specjalista zapoznaje się z aktami sprawy, przygotowuje się do badania, planując jego organizację oraz miejsce i warunki przeprowadzenia. W drugim etapie specjalista przeprowadza badanie, udzielając badanemu niezbędnych informacji o nim. Trzeci etap polega na analizie i interpretacji wyników badania, konsultacji z innymi specjalistami oraz sporządzeniu pisemnej opinii. Natomiast wymogi dotyczące procesu diagnostycznego odnoszą się do:

1. warunków badania – powinny zapewniać bezpieczeństwo i dyskrecję, dlatego też ważne są odpowiednie warunki lokalowe;
2. protokołu działań merytorycznych;
3. dostępności – materiały pochodzące z badania, stanowiące podstawę wydania opinii, nie mogą być udostępniane osobom badanym;
4. metod badawczych – podstawowymi metodami badawczymi są: analiza akt sprawy, wywiady z badanymi, obserwacja zachowań i wzajemnych relacji osób badanych; możliwe jest wykorzystanie innych metod, jednak powinny one odznaczać się trafnością, obiektywnością, rzetelnością, standaryzacją, normalizacją, a także adaptacją kulturową;
5. technik badawczych – są jednymi z instrumentów procesu diagnostycznego, osoba badająca dobiera je samodzielnie, mając na uwadze proces diagnostyczny;

⁴⁸ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016 r. w sprawie ustalenia standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów Warszawa, dnia 18 lutego 2016 r., poz. 76 – zwane dalej Zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego...

6. kompetencji badacza i warsztatu pracy. Badacz powinien doskonalić swoje kompetencje badawcze, uaktualniać wiedzę i umiejętność stosowania najnowszych technik, a także przestrzegać zasad etyki zawodowej⁴⁹.

Opiniowanie w sprawach rodzinnych i opiekuńczych to „(...) kompleksowa diagnoza systemu rodzinnego, mająca na celu udzielenie odpowiedzi na tezy dowodowe organu zlecającego”⁵⁰ (pkt 8 zarządzenia). Sporządzając ocenę kompetencji wychowawczych rodziców lub opiekunów dziecka, specjaliści wykonują diagnozę ich funkcjonowania osobowościowego. Diagnozę sporządza „zespół badający”, składający się co najmniej z dwóch specjalistów. Zadania zespołu są następujące:

- analiza akt sprawy;
- przeprowadzenie wywiadów z rodzicami lub opiekunami i rozmów kierowanych z dziećmi, uwzględniające w uzasadnionych przypadkach przeprowadzanie wywiadu wspólnie z obojgiem rodziców lub opiekunów;
- dokonanie obserwacji zachowań i wzajemnych relacji osób badanych;
- dokonanie charakterystyki psychologicznej osób badanych;
- opracowanie wniosków i udzielenie odpowiedzi na tezę dowodową organu zlecającego.

Schemat opinii w sprawach opiekuńczych i rodzinnych uwzględnia dane personalne osób badanych, datę i miejsce badania, zastosowane metody badawcze oraz analizę i interpretację zebranego materiału badawczego, na który składa się: charakterystyka środowiska rodzinnego z uwzględnieniem sytuacji opiekuńczo-wychowawczej, charakterystyka psychologiczna osób badanych, wyniki konsultacji lekarskiej. W ostatnim punkcie formułowane są wnioski będące odpowiedzią na tezę dowodową. Opinia podpisana jest i opieczetowana przez poszczególnych członków zespołu diagnostycznego oraz kierownika⁵¹. Ponadto zadaniem biegłych jest również propozycja „(...) takiego uregulowania sytuacji rodzinnej, które pozwoli zminimalizować negatywne konsekwencje rozbitcia rodziny lub niewydolności wychowawczej rodziców w dalszym życiu dziecka (dzieci) i ułatwi

⁴⁹ Szerzej: Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego..., pkt 9.5.

⁵⁰ Teza dowodowa – określenie okoliczności, które mają być udowodnione w postępowaniu dowodowym lub przy pomocy danego dowodu – na podstawie Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego..., pkt 2, ppkt 23).

⁵¹ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego..., s. 7: Wzór nr 2. Schemat opinii w sprawach rodzinnych i opiekuńczych.

dziecku (dzieciom) adaptację do sytuacji kryzysowej, w której się znalazło (znalazły)”⁵².

W sprawach rodzinnych sąd najczęściej zleca ocenę sytuacji opiekuńczo-wychowawczej rodziny oraz ocenę więzi emocjonalnej dziecka z rodzicami. Ponadto zespoły funkcjonujące do niedawna jako ośrodki, na zlecenie sądu sugerują, kto powinien otrzymać pełnię władzy w przypadku konieczności wyboru jednego opiekuna dla dziecka, określają również prognozę wychowawczą dziecka w różnych sytuacjach wychowawczych oraz zakres kontaktów rodziców z dzieckiem umieszczonym w pieczy zastępczej⁵³. T. Olearczyk wymienia cztery aspekty diagnozy sytuacji dziecka, które powinny być opisane przed powzięciem decyzji o umieszczeniu dziecka w pieczy zastępczej: diagnoza zaburzonych funkcji i konieczności podejmowania działań terapeutycznych dla konkretnego dziecka; diagnoza stanu więzi emocjonalnych z rodzicami naturalnymi; diagnoza przyczyn osierocenia dziecka; diagnoza współpracy z rodzicami naturalnymi oraz ustalenie zagrożenie dla życia i zdrowia dziecka w rodzinie⁵⁴. W zakres diagnozy wlicza się również informacje biograficzne o małoletnim, w tym przebieg ciąży i porodu, kształtowanie się funkcji psychomotorycznych w kolejnych okresach życia, stan zdrowia, typ temperamentu i rozwój osobowości⁵⁵.

Dokonując opinii na potrzeby sprawy dotyczącej kwestii władzy rodzicielskiej, biegły analizuje wybrane problemy wychowania i opieki nad dzieckiem lub też całość sytuacji rodzinnej małoletniego. Opinia taka nierzadko sporządzana jest wspólnie przez psychologa, pedagoga, psychiatrę-pediatrę, neurologa. Biegłym zaleca się stosowanie trzystopniowego modelu analizy działań wobec dziecka i dla dziecka. Z. Marten wymienia trzy etapy postępowania, przy czym neguje zasadność stosowania ostatniego. W pierwszym etapie należy rozpatrzyć wszystkie uzyskane informacje o sposobie realizacji obowiązków prawnych i korzystania z praw rodzicielskich, a także

⁵² A. Czerederecka, *Rozstrzyganie o kwestiach...*, s. 89.

⁵³ L. Pęska, *Z pracy rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1990, nr 3, s. 93–94.

⁵⁴ T.E. Olearczyk, *Sieroctwo i osamotnienie*, Kraków 2008, s. 78.

⁵⁵ P. Forma, *Rodzinny Ośrodek Diagnostyczno-Konsultacyjny jako placówka wspomagająca rodzinę (na przykładzie RODK w Kielcach)*, www.sceno.edu.pl/articles.php?cms_id=186&cat=inne, dostęp: 18.10.2012. Por. E. Jarosz, *Psychopedagogiczna diagnoza sytuacji dziecka w rodzinie jako podstawowy człon opiniodawstwa sądowego w sprawach opiekuńczo-wychowawczych*, w: *Psychologiczno-pedagogiczne problemy trudności zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych w rodzinie oraz sposoby ich rozwiązywania*, red. M. Stanik, Warszawa 2009, s. 16–19.

uchybień w tym zakresie. Drugi etap stanowi porównanie potrzeb dziecka z poziomem ich zaspokojenia przez opiekunów prawnych. Brane tu są pod uwagę takie wskaźniki, jak: wiek opiekunów, wykształcenie, kompetencje pedagogiczne, zawód, miejsce pracy, warunki i sposób realizacji obowiązków zawodowych, warunki materialne rodziny, cechy osobowości rodziców, stopień integracji rodziny. Diagnozując dziecko, zwraca się uwagę na: zakres oraz stopień realizacji przez dziecko jego obowiązków wobec otoczenia, w szczególności w stosunku do rodziców, możliwości dziecka i stopień wykorzystania tych możliwości w stosunku do warunków w jakich dziecko przebywa. Ostatni etap to rozważania teoretyczno-postulatywne⁵⁶.

Podczas badania dziecko proszone jest o rozwiązanie testów psychologicznych, następnie prowadzony jest wywiad indywidualny z uczestnikami badania. Wywiad trwa od około 1–2 godzin. Dziecko poddawane jest również obserwacji, w szczególności badane jest jego zachowanie i kontakt z rodzicami⁵⁷.

Treść opinii i sposób jej formułowania zależy od pytań sądu⁵⁸. Dla sądu istotna jest nie tylko zawartość sporządzonej opinii, ale także sposób jej wygłoszenia, tj. sposób mówienia oraz zachowanie się biegłego (eksperta) w trakcie składania zeznań, jego opanowanie i pewność własnych kompetencji⁵⁹. Ponadto w literaturze przedmiotu wymienia się następujące kryteria oceny dowodu z opinii biegłego: zasady logiki i poziom wiedzy biegłego, jednolitość i powszechność metody, pewność wyników badań naukowych, fachowość, rzetelność, logiczność, atest pracowni, kompletność opinii i kompletność, stanowczość opinii⁶⁰.

Poniżej zaprezentowano cytaty na temat więzi pochodzące z opinii dawnych RODK-ów oraz studium przypadku prezentowane w niepublikowanej rozprawie doktorskiej autorki⁶¹.

⁵⁶ Z. Marten, *op. cit.*, s. 62–63.

⁵⁷ M. Zaborek, *RODK – Opinia Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno-Konsultacyjnego w sprawach o uregulowanie kontaktów z dzieckiem, rozwód, ustalenie miejsca pobytu dziecka oraz w sprawach dotyczących władzy rodzicielskiej*, www.kontaktyzdziekiem.pl/?p=339, dostęp: 12.01.2014.

⁵⁸ Z. Marten, *op. cit.*, s. 65.

⁵⁹ M. Ciosek, *op. cit.*, s. 88.

⁶⁰ Szerzej: J. Dzierżanowska, J. Studzińska, *Kryteria oceny dowodu z opinii biegłego w orzecznictwie sądów powszechnych i sądu najwyższego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2015, Tom XXV, nr 2, s. 28–35.

⁶¹ Badania przeprowadzono w 2012 r., w 20 losowo wybranych sądach rejonowych umiejscowionych na terenie województw: dolnośląskiego, śląskiego i opolskiego. Celowy dobór próby polegał na doborze przypadków dzieci opisanych w aktach sądowych, które

Marcin, 10 lat: (...) jest związany emocjonalnie z siostrą, a więź z pozostającym rodzeństwem jest płytka i słabo ugruntowana [136/m/10/sl];

Marek, 15 lat: (...) między dziećmi nie obserwujemy przywiązania czy związków braterskich, co więcej rodzeństwo sprawia wrażenie, jakby było sobie obce, niezainteresowane swoim wzajemnym losem i przeżyciami [115/m/15/dls];

Monika, 14 lat: Istnieje więź emocjonalna między rodzeństwem oraz wzajemne wspieranie się [121/k/14/dls];

Tomek, 10 lat: (...) chłopiec jest bardzo związany z rodzeństwem, a w stosunku do młodszych braci wykazuje dużą opiekuńczość i troskliwość. W obliczu zaistniałej sytuacji czuje się za nich odpowiedzialny [142/m/10/sl].

Studium przypadku: Mikołaj, lat 7. Prócz alkoholizmu, w rodzinie odnotowano przemoc skierowaną w stosunku do dziecka oraz chorobę psychiczną jednego z rodziców. Tuż po umieszczeniu w instytucjonalnej pieczy zastępczej chłopca odwiedził ojciec, który jak zauważył wychowawca: (...) oczekiwał, że syn będzie siedział i opowiadał o sobie bez inicjatywy z jego strony. Złościł się na Mikołaja, gdy ten podczas odwiedzin się bawił – pytał, czemu się tak zachowuje i czy w domu nie ma zabawek. Matka wycofała się z kontaktu z dzieckiem. (...) Po spotkaniu z ojcem Mikołaj był bardzo pobudzony i przejęty zachowaniem taty. Chłopiec boi się ojca, jednak jest z nim silnie związany – cieszy się z kontaktu z tatą i czeka na niego. W pół roku po umieszczeniu dziecka w placówce oceny więzi dokonał RODK. Relacja z matką i ojcem została opisana następująco: (...) podczas spotkań z dzieckiem [matka] bywa bierna, chłodna, wykazuje mało inicjatywy w kierunku nawiązania bliższych relacji z dzieckiem. Małoletni początkowo dąży do kontaktu, lecz później się wycofuje. Ojciec odwiedza małego znacznie rzadziej, co więcej, Mikołaj odczuwa przed nim lęk. (...) brak dążenia do kontaktu z rodzicami ze strony chłopca, (...) więź z rodzicami jest zachowana, ale silnie zaburzona, (...) wzajemne relacje postrzegane są jako chłodne, szorstkie, niedające oparcia, (...) jako grupę rodzinną złożoną z bliskich i ważnych osób Mikołaj spostrzega aktualną rodzinę zastępczą. Zaproponowano ponadto umieszczenie chłopca w długoterminowej rodzinie zastępczej lub rodzinnym domu dziecka, gdyż (...) powierzenie opieki rodzinie biologicznej wiąże się z dużym ryzykiem narażenia dziecka na urazy emocjonalne i wtórne zranienie, (...) więź z rodzicami jest zaburzona, relacje chłodne, niedające oparcia. Ponadto w spr-

kierowano do pieczy zastępczej po raz pierwszy na skutek pozbawienia lub ograniczenia władzy rodzicielskiej obojga rodziców. Wszystkie 209 przypadków to dzieci w wieku szkolnym, od 6. roku życia.

wozdaniu kuratora przeczytamy, że (...) *matka o możliwości powrotu syna do domu wyraża się bez większych emocji i entuzjazmu, (...) wizyty matki trwają kilkanaście minut, a Mikołaj zainteresowany jest głównie prezentami i nie łąnie do matki. Ponadto matka otwarcie przyznała, że nie zamierza opiekować się synem, tym bardziej, że aktualnie jest w ciąży i woli zająć się dzieckiem, które się urodzi. W rok po umieszczeniu Mikołaja w pieczy zastępczej matka zerwała wszelkie kontakty, w diagnozie z poradni psychologiczno-pedagogicznej przeczytamy, że chłopiec nie jest emocjonalnie związany z matką i nie tęskni za jej obecnością [154/m/7/sl].*

Z przeprowadzonych przez autorkę badań nasuwają się następujące wnioski:

- więzi z rodzeństwem określane są często bardzo konkretnie, nierzadko w jednym zdaniu, niestety brak jest przykładów i opisu sytuacji, na podstawie których dokonano oceny więzi;
- biegli stosują testy diagnostyczne, natomiast w przypadku tzw. „opinii o wychowanku” wydawanej przez wychowawców z domu dziecka musimy zdać się na subiektywny punkt widzenia pedagoga;
- w większości opisów więzi dokonanych przez ekspertów z byłych RODK nie uwzględnia się podziału więzi wg wzorców: unikowego, ambiwalentno-lękowego i bezpiecznego. Wiąż określana jest jako emocjonalna lub uczuciowa, ponadto opisywana jest jako istniejąca, silna lub słaba, prawidłowa lub nieprawidłowa, rozluźniona, wadliwie ukształtowana, intensywna, pozytywna, zaburzona, płytka i słabo ugruntowana, nadwątłona. Określeniom tym najczęściej towarzyszą opisy zachowań lub postaw dziecka względem matki i rzadziej względem ojca.

Poza biegłymi i zespołami ekspertów sądowych pewien zakres wiedzy psychologiczno-pedagogicznej prezentują również kuratorzy sądowi, pracownicy ośrodków pomocy społecznej (np. pracownicy socjalni, asystenci rodziny), pracownicy jednostek organizacyjnych wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej, pracownicy poradni psychologiczno-pedagogicznych, a także pedagodzy i psychologowie szkolni.

Najbogatszym źródłem wiedzy o życiu rodziny jest z pewnością kuratorski wywiad środowiskowy. Kuratorzy rodzinni sporządzają wywiady środowiskowe: w sprawach małżeńskich, w postępowaniu o zezwolenie na zawarcie małżeństwa, w sprawach o rozstrzygnięcie w istotnych kwestiach rodziny, w sprawach opiekuńczych małoletnich, w sprawach o przysposobienie dzieci, w postępowaniu wyjaśniającym i rozpoznawczym w sprawach

nieletnich, w postępowaniu wykonawczym w sprawach nieobjętych nadzorem – o zachowaniu się podopiecznego po wydaniu orzeczenia, w wywiadach kontrolnych w nadzorach⁶². Poznawanie warunków środowiskowych dziecka w rodzinie odbywa się poprzez indywidualne rozmowy, wywiady, obserwacje oraz badanie dokumentacji, np. szkolnej lub medycznej. Różnica między wywiadem a rozmową indywidualną polega na tym, że podczas rozmowy kurator zbiera informacje bezpośrednio od osoby zainteresowanej, a podczas wywiadu może rozpytywać w środowisku. Co ważne, wywiady kuratorskie w sprawach opiekuńczych prowadzi się głównie w środowisku zamieszkania lub edukacji małoletniego, co umożliwi łączenie rozmowy z obserwacją. Ma to na celu weryfikację stanu zastanego z wypowiedziami rozmówców. Wywiad obejmuje informacje dotyczące m.in.: sposobu spędzania przez dziecko wolnego czasu, przebiegu nauki, funkcjonowania dziecka w grupie rówieśniczej, stanu zdrowia dziecka i jego rodziny, wykształcenia rodziców i pracy przez nich wykonywanej. Ponadto kurator zwraca uwagę na sytuację bytową rodziny, w tym jej dochody oraz warunki mieszkalne, a w szczególności posiadanie przez dziecko miejsca do nauki i zabawy, porządek i stan higieniczny mieszkania, ma prawo także sprawdzić zawartość lodówki. Kurator w przypadku objęcia nadzoru w sprawozdaniu z wywiadu sporządza krótki plan pracy z rodziną.

W art. 11 pkt 2 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych⁶³ znajduje się zapis, który obliuguje zawodowych kuratorów sądowych do przeprowadzania na zlecenie sądu lub sędziego wywiadów środowiskowych. Natomiast artykuł 570¹ (§ 1) Kodeksu postępowania cywilnego⁶⁴ wyraźnie akcentuje, że sąd opiekuńczy może zarządzić przeprowadzenie przez kuratora sądowego wywiadu środowiskowego. Sąd może również zwrócić się do właściwej jednostki organizacyjnej wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej o informacje dotyczące małoletniego i jego środowiska: „Ilekcóż zachodzi taka potrzeba, skorzystanie z przewidzianych w art. 570¹ k.p.c. środków pozyskania wiedzy o sytuacji małoletniego jest obowiązkiem sądu opiekuńczego”⁶⁵.

⁶² *Wywiady środowiskowe kuratora rodzinnego*, <http://kuratorzy.gda.pl/wywiady-rodzinne>, dostęp: 01.05.2015.

⁶³ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U. 2020, poz. 167 t.j.).

⁶⁴ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 2019, poz. 1460 t.j.).

⁶⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 2013 r., SNO 35/13, LEX nr 1409019.

Według wymienionego powyżej artykułu, informacja o sytuacji małoletniego powinna zawierać fakty na temat „(...) zachowania się i warunków wychowawczych małoletniego, sytuacji bytowej rodziny, przebiegu nauki małoletniego i sposobu spędzania czasu wolnego, jego kontaktów środowiskowych, stosunku do niego rodziców lub opiekunów, podejmowanych oddziaływań wychowawczych, stanu zdrowia i znanych w środowisku uzależnień małoletniego (...)” – Art. 570¹ § 1 k.p.c. Ponadto sąd może nakazać kuratorowi zgromadzenie innych danych o małoletnim, przedstawionych w zarządzeniu, jeżeli jest to uzasadnione z uwagi na charakter sprawy⁶⁶.

O wywiadzie środowiskowym rodzinnego kuratora sądowego stanowi Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych⁶⁷. Kurator rodzinny, przeprowadzając wywiad środowiskowy, ustala okoliczności określone przez sąd lub sędziego albo kontroluje sposób wykonywania orzeczenia „przez uprawnione podmioty (§ 6). W rozporządzeniu znajdziemy zapis informujący o obowiązku sporządzenia pisemnego sprawozdania oraz złożenia go w terminie do 14 dni. Sprawozdanie to powinno zawierać dane osoby przeprowadzającej wywiad, datę przeprowadzenia wywiadu oraz opis wykonywanych czynności i stwierdzonych okoliczności wynikających z zarządzenia o przeprowadzeniu wywiadu.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 czerwca 2003 r. w sprawie regulaminu czynności w zakresie przeprowadzania wywiadu środowiskowego oraz wzoru kwestionariusza tego wywiadu⁶⁸ podaje, że miejscem, w którym kurator przeprowadza wywiad, jest miejsce pobytu i zamieszkania, pracy lub pobierania nauki małoletniego (§ 2.1). Przeprowadzając wywiad, kurator zbiera informacje od rodziny, sąsiadów, nauczycieli lub wychowawców w szkole oraz „(...) od innych osób lub instytucji, które mogą posiadać niezbędną wiedzę (...)” – § 2.1. Kurator ma prawo do przeprowadzenia wywiadu w godzinach od 6:00 do 22:00. Jest on

⁶⁶ A. Góra-Błaszczkowska, *Komentarz do art. 570 (1) Kodeksu postępowania cywilnego*, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom III. Artykuły 506–729*, wyd. II, red. H. Dolecki, red. T. Wiśniewski, LEX 2013.

⁶⁷ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych (Dz.U. 2014, poz. 989 t.j.).

⁶⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 czerwca 2003 r. w sprawie regulaminu czynności w zakresie przeprowadzania wywiadu środowiskowego oraz wzoru kwestionariusza tego wywiadu (Dz.U. 2003 nr 108, poz. 1018).

zobowiązany do podania osobom udzielającym wywiad informacji o tym, jaki jest jego cel oraz kto zarządził jego przeprowadzenie (§ 4). Wywiad przeprowadza się w terminie do 14 dni od dnia otrzymania zarządzenia o jego postanowieniu. Ponadto kurator przeprowadzając swoje czynności nie jest zobowiązany do umawiania się na nie z osobami udzielającymi wywiadu. Co więcej, udając się do rodziny na wywiad bez zapowiedzi, jest w stanie zgromadzić bardziej rzetelne informacje, jako że członkowie rodziny nie są w stanie przygotować się do niego, co oznacza, że ich wypowiedzi i zachowania są bardziej spontaniczne i naturalne.

Inną kwestię porusza Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej⁶⁹, która w art. 107.1 traktuje o wywiadach środowiskowych przeprowadzanych przez pracowników socjalnych. Wywiady te „(...) przeprowadza się u osób i rodzin korzystających lub ubiegających się o świadczenia z pomocy społecznej w celu ustalenia ich sytuacji osobistej, rodzinnej, dochodowej i majątkowej (...)”⁷⁰. Organy pomocy społecznej są zobowiązane przeprowadzać wywiady rodzinne również w przypadku „(...) skierowania dziecka do całodobowej placówki opiekuńczo-wychowawczej”⁷¹. Opinie pracowników socjalnych sporządzone na bazie wywiadów środowiskowych bardzo często stanowią dowód w sprawach opiekuńczych.

Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 sierpnia 2016 r. w sprawie rodzinnego wywiadu środowiskowego⁷² określa zakres tego wywiadu. Mianowicie „Pracownik socjalny, przeprowadzając wywiad, bierze pod uwagę indywidualne cechy, sytuację osobistą, rodzinną, dochodową i majątkową osoby samotnie gospodarującej lub osób w rodzinie, mogące mieć wpływ na rodzaj i zakres przyznawanej im pomocy (...)”. Wywiad taki przeprowadza się również w terminie do 14 dni lub niezwłocznie w miejscu zamieszkania lub pobytu rodziny. Osobą uprawnioną do przeprowadzenia rodzinnego wywiadu środowiskowego, będącego dowodem w sprawach z zakresu opieki społecznej, jest pracownik socjalny⁷³. Pracownicy socjalni przeprowadzają wywiady w godzinach pracy ośrodka pomocy społecznej „(...) albo w innym terminie uzgodnionym

⁶⁹ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2019, poz. 1507 t.j.).

⁷⁰ Szerzej: M. Gąsiorek, *Rodzinny wywiad środowiskowy w postępowaniu w sprawach pomocy społecznej*, Wrocław 2011, s. 159.

⁷¹ Szerzej: *Ibidem*, s. 160.

⁷² Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 sierpnia 2016 r. w sprawie rodzinnego wywiadu środowiskowego (Dz.U. 2017, poz. 1788 t.j.).

⁷³ Szerzej: M. Gąsiorek, *op. cit.*, s. 131, 136–143, 163–164.

z osobą lub rodziną, za zgodą kierownika jednostki organizacyjnej pomocy społecznej (...)”. Pracownik socjalny jest zobligowany do dokonania analizy i oceny sytuacji danej osoby lub rodziny, formułuje również wnioski wyprowadzone na bazie wywiadu oraz tworzy plan pomocy rodzinie. Załącznikiem do rozporządzenia jest wzór wywiadu środowiskowego dotyczący osób ubiegających się o przyznanie świadczeń pomocy społecznej.

W dostępnych opracowaniach wskazuje się na dwa główne kierunki badania środowiska wychowawczego rodziny. Pierwszy z nich to diagnoza całościowa, przedstawiająca ogólną charakterystykę środowiska rodzinnego, w tym diagnoza ogólnej wydolności wychowawczej rodziny lub zagrożeń rozwoju w tym środowisku⁷⁴. Drugi kierunek polega na wybiórczym skupianiu się na określonych cechach środowiska rodzinnego, diagnozuje się np. oddziaływania wychowawcze rodziców, ich postawy wychowawcze, style wychowania, atmosferę wychowawczą, relacje interpersonalne między rodzicami a dzieckiem, w tym więzi⁷⁵.

Natomiast współcześnie w Europie w orzecznictwie sądowym, jak również w praktyce poradniczej, interwencyjnej i wspierającej rodzinę mówi się o modelu opartym na diagnozie cech i potrzeb rozwojowych dziecka, kompetencji rodziców do sprawowania opieki nad dzieckiem i zaspokajania jego potrzeb oraz zbadaniu kontekstu funkcjonowania rodziny (kompetencje, cechy kulturowe, ekonomiczne, społeczne itp.)⁷⁶. Zarówno osoby diagnozujące środowisko rodzinne, jak również osoby czytające opracowane diagnozy – czyli sędziowie – powinny mieć na uwadze, że oceniając poprawność funkcjonowania rodziny jako systemu, należy kierować się znaczeniem „(...) bliskich więzi i relacji w rozwoju człowieka, psychospołecznych uwarunkowań satysfakcji małżeńskiej i dynamiki jej zmian, poziomu kompetencji społecznych i strategii działania podejmowanych przez rodzinę jako całość oraz przez każdego z jej członków (w tym strategię zaradcze wobec stresu), źródła praw rodzicielskich i wpływu klimatu rodzinnego na rozwój dzieci i młodzieży (...)”⁷⁷.

⁷⁴ Szerzej: E. Jarosz, E. Wysocka, *Diagnoza psychopedagogiczna podstawowe problemy i rozwiązania*, Warszawa 2006, s. 21.

⁷⁵ Szerzej: B. Skalbani, *Diagnostyka pedagogiczna. Wybrane obszary badawcze i rozwiązania praktyczne*, Kraków 2011, s. 106.

⁷⁶ Szerzej: E. Jarosz, *Psychopedagogiczna diagnoza sytuacji dziecka w rodzinie jako podstawowy człon opiniodawstwa sądowego w sprawach opiekuńczo-wychowawczych*, w: *Psychologiczno-pedagogiczne problemy trudności zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych w rodzinie oraz sposoby ich rozwiązywania*, red. M. Stanik, Warszawa 2009, s. 16–19.

⁷⁷ B.M. Nowak, *Rodzina w kryzysie*, Warszawa 2011, s. 5–6.

Znaczenie wiedzy psychologiczno-pedagogicznej w orzekaniu w sprawach opiekuńczych i rodzinnych jest bezsporne. Główną rolę w opiniowaniu spełniają opiniodawcze zespoły sądowe oraz biegli sądowi. Jednakże orzeczenie w kwestii władzy rodzicielskiej czy też sprawowania opieki nie mogłoby zapaść bez dowodu, jakim jest wywiad środowiskowy, najczęściej sporządzany przez kuratora sądowego lub pracownika socjalnego. Nie bez znaczenia jest także wiedza na temat dziecka i rodziny dostarczana przez asystenta rodziny.

Jak wynika bowiem z art. 570¹ § 2 k.p.c., po informację na temat małoletniego sąd zwraca się również do asystenta rodziny, o ile jest on rodzinie przydzielony. Ponadto do „(...) właściwej jednostki organizacyjnej wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej” w rozumieniu ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (art. 2 ust. 3)⁷⁸ zalicza się: jednostki organizacyjne jednostek samorządu terytorialnego wykonujące zadania w zakresie wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej, placówki wsparcia dziennego, organizatorów rodzinnej pieczy zastępczej, placówki opiekuńczo-wychowawcze, regionalne placówki opiekuńczo-terapeutyczne, interwencyjne ośrodki preadopcyjne, ośrodki adopcyjne oraz podmioty, którym zlecono realizację zadań z zakresu wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej.

W art. 570¹ § 3 k.p.c. napisano, że sąd zwraca się o informację do wymienionych jednostek systemu wsparcia rodziny i pieczy zastępczej, w celu wskazania osób właściwych do zapewnienia dziecku rodzinnej pieczy zastępczej. Informacja taka wystawiana jest w formie opinii o „(...) dotychczasowym sprawowaniu funkcji przez rodzinę zastępczą lub prowadzącego rodzinny dom dziecka oraz [składa się z – dop. A.M.-K.] informacji z rejestru danych prowadzonego przez starostę na podstawie przepisów o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (...), przedstawione są [w niej – dop. A.M.-K.] również (...) informacje o spełnianiu przez kandydata warunków do pełnienia funkcji rodziny zastępczej lub prowadzenia rodzinnego domu dziecka (...)”⁷⁹.

Asystent rodziny przydzielany jest rodzinom, które przeżywają trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczej. Asystent motywuje i radzi, jak rozwiązywać problemy, a także pomaga rodzicom w po-

⁷⁸ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2020, poz. 821 t.j.).

⁷⁹ A. Góra-Błaszczkowska, *Komentarz do art. 570 (1) Kodeksu postępowania cywilnego*, *op. cit.*

prawnym pełnieniu ról społecznych, co ma zapobiec umieszczeniu dzieci poza rodziną, w placówkach lub rodzinach zastępczych. W sytuacji gdy dzieci przebywają w pieczy zastępczej, asystent czyni starania, aby przygotować rodzinę na powrót dziecka. Celem jego pracy jest osiągnięcie przez rodzinę stabilizacji życiowej⁸⁰. Natomiast główną formą jego pracy winno być towarzyszenie (asystowanie), które polega na obecności, współuczestniczeniu i oferowaniu wsparcia⁸¹. Asystenci rodziny to ludzie z wykształceniem wyższym w kierunku pedagogika, psychologia, socjologia, nauki o rodzinie, praca socjalna lub innym wykształceniem uzupełnionym odpowiednim szkoleniem. Ta grupa zawodowa posiada dużą wiedzę z zakresu rodziny i dziecka, np. na temat zagadnień związanych z wychowaniem i rozwojem, kryzysami w rodzinie⁸². Na uwagę zasługuje fakt, że asystent rodzinny współpracuje z wieloma instytucjami i ma prawo wystąpić do organów władzy publicznej, organizacji oraz instytucji o udzielenie informacji o rodzinie. Asystenci rodziny są zobowiązani do prowadzenia dokumentacji dotyczącej pracy z rodziną, w tym sporządzania na wniosek sądu opinii o rodzinie i jej członkach⁸³. Przede wszystkim jednak asystent ma systematyczny, bezpośredni i częsty kontakt z rodziną, dla której występuje w roli osoby wspierającej⁸⁴, a nie kontrolującej, nadzorującej i osądzającej, dlatego też opinia tej grupy zawodowej powinna być dla sądu wyjątkowo cenna.

Wartościowych opinii o dziecku w oparciu o wiedzę psychologiczno-pedagogiczną mogą dostarczyć pracownicy poradni psychologiczno-pedagogicznych. Do głównych zadań poradni należy diagnoza dzieci i młodzieży; pomoc psychologiczno-pedagogiczna dla dzieci, młodzieży i rodziców; profilaktyka oraz wspieranie wychowawczej i edukacyjnej funkcji przedszkola, szkoły i placówki, w tym wspieranie nauczycieli w rozwiązywaniu problemów dydaktycznych i wychowawczych; organizowa-

⁸⁰ E. Zieja, *Rola asystenta rodziny w świetle Ustawy o wspieraniu rodziny o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej – kolejna forma pracy z rodzinami dysfunkcyjnymi*, „Wychowanie w Rodzinie” 2012, Tom 6, s. 269–270.

⁸¹ I. Krasiejko, *Diagnoza pedagogiczna w metodycznym działaniu asystenta rodziny*, „Przełęcz Pedagogiczny” 2015, nr 1, s. 184–186.

⁸² E. Zieja, *op. cit.*, s. 172.

⁸³ Szczegółowe zadania asystenta rodziny wymienione są w ustawie z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2011 nr 149, poz. 887); por. Z. Szarota, *Asystent rodziny. Między interwencjonizmem państwa a społecznym opiekunstwem – konteksty edukacyjne*, „Edukacja” 2011, nr 4, s. 63.

⁸⁴ E. Zieja, *op. cit.*, s. 272.

nie i prowadzenie wspomaganie przedszkoli, szkół i placówek w zakresie realizacji zadań dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych⁸⁵. Diagnozy przeprowadzane przez poradnie psychologiczno-pedagogiczne prowadzone są w „(...) celu określenia indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz indywidualnych możliwości psychofizycznych dzieci i młodzieży, wyjaśnienia mechanizmów ich funkcjonowania w odniesieniu do zgłaszanego problemu oraz wskazania sposobu rozwiązania tego problemu”⁸⁶. Poradnie współpracują z przedszkolami, szkołami i innymi placówkami oświatowymi. Zatrudnieni w poradniach pedagodzy zajmują się analizą procesu wychowania, przeprowadzają diagnostykę dydaktyczno-wychowawczą, opiekuńczą (dotyczy stopnia zaspokojenia potrzeb opiekuńczych w rodzinie i szkole oraz czynników utrudniających ich realizację), diagnostykę w wychowaniu resocjalizującym (niedostosowanie społeczne). Diagnoza psychologiczna opiera się na analizie wewnętrznych regulatorów zachowania, procesów umysłowych, emocjonalnych, struktury osobowości⁸⁷. Opinie i diagnozy sporządzone przez tę grupę zawodową stanowią istotną pomoc w pracy wychowawców w przedszkolu, szkole i innych placówkach oświatowych, a także cenną informację dla kuratorów sądowych. Zwykle są załączane do sprawozdań kuratorskich lub opinii pedagogów szkolnych. Diagnozy i opinie z poradni psychologiczno-pedagogicznych nierzadko znajdują się w dokumentacji sądowej dotyczącej małoletniego i rodziny.

Jeszcze inną kategorię stanowią opinie przygotowane przez pracowników placówek oświatowych, a w szczególności psychologów lub pedagogów szkolnych. Zadania pedagogów i psychologów szkolnych określa rozporządzenie MEN w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach⁸⁸. Pedagodzy i psychologowie szkolni, realizując swoje zadania,

⁸⁵ Szerzej: D. Kowalczyk, *Poradnie psychologiczno-pedagogiczne*, w: *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, red. J. Brągiel, S. Badora, Opole 2005, s. 169–171.

⁸⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 lutego 2013 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych (Dz.U. 2013, poz. 199).

⁸⁷ D. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 172–173; por. I. Obuchowska, *Diagnoza psychologiczna w poradniach psychologiczno-pedagogicznych*, „Problemy Poradnictwa Psychologiczno-Pedagogicznego” 1997, nr 2, s. 52–54.

⁸⁸ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przed-

są zobowiązani współpracować z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi, innymi szkołami i placówkami oraz podmiotami działającymi na rzecz dziecka, rodziny i młodzieży. Ta grupa zawodowa posiada umiejętność diagnozowania środowiska ucznia oraz jego indywidualnych potrzeb (głównie edukacyjnych)⁸⁹. Co ważne, psychologowie i pedagodzy zatrudniani w szkołach mają możliwość codziennej obserwacji zachowania dziecka w grupie rówieśniczej i bezpośredniego, częstego kontaktu z nim, co nie jest dane innym, wymienionym wyżej grupom zawodowym. Dzięki możliwości codziennego uczestnictwa w życiu ucznia, opinie takie są cennym źródłem wiedzy o dziecku, jego zachowaniu i relacjach, jakie buduje z innymi. Opinie psychologów lub pedagogów szkolnych zwykle dołączane są do sprawozdań kuratorskich. Powinny one zawierać: dane personalne ucznia oraz inne dane dotyczące ucznia, np. do której klasy chodzi, czy ma opóźnienia edukacyjne, jaki jest jego stosunek do nauki, opis wyglądu zewnętrznego i dbałości o higienę, jak dziecko jest wyposażone w pomoce naukowe, jakie jest zachowanie ucznia na terenie szkoły (opis problemów wychowawczych), charakterystyka kontaktów ucznia z rówieśnikami oraz kontaktów szkoły z domem rodzinnym.

Podsumowanie

Sąd, mając na uwadze przydatność wiedzy psychologiczno-pedagogicznej w orzecznictwie w sprawach rodzinnych i opiekuńczych, współpracuje z wieloma instytucjami. Najwyższą wartość wydają się posiadać opinie sporządzone przez opiniodawczy zespół sądowych specjalistów oraz biegłych sądowych. Niezbędnym dokumentem są sprawozdania kuratorów zawodowych, a pomocne będą także opinie pracowników socjalnych, asystentów rodziny, pracowników poradni psychologiczno-pedagogicznych, pedagogów i psychologów zatrudnionych w szkołach. Funkcjonowanie zespołów sądowych specjalistów i możliwość zaciągania przez sąd opinii osób biegłych w naukach psychologiczno-pedagogicznych zwiększa obiektywność orzecznictwa w kwestiach związanych z władzą rodzicielską. Jak najlepsze poznanie środowiska życia dziecka, jego funkcjonowania

szkołach, szkołach i placówkach (Dz.U. 2013, poz. 532); zob. K. Grad, *Przepisy prawne regulujące pracę pedagoga szkolnego*, „Nowa Szkoła” 2003, nr 3, s. 25–30.

⁸⁹ Szerzej: B. Szaniecka, *Rozpoznawanie i rozwiązywanie indywidualnych problemów uczniów*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2005, nr 3, s. 36–42.

w domu i w szkole, analiza więzi rodzinnych oraz temperamentu pozwalają na podjęcie słusznych dla przyszłości dziecka decyzji sądu.

Wielokrotnie w literaturze przedmiotu postuluje się konieczność kształcenia sędziów rodzinnych z zagadnień dotyczących wiedzy psychologiczno-pedagogicznej. Konieczność ta wynika przede wszystkim z tego, że sędzia powinien spojrzeć na akta sprawy wielowymiarowo (nie tylko pod kątem prawnym). Czytając opinie dotyczące więzi w rodzinie czy też postaw rodzicielskich, musi krytycznie i z pełnym zrozumieniem analizować przedłożony dokument. Trafnie napisał prof. S.L. Stadniczenko, że opinia taka winna pełnić funkcję pomocniczą dla sędziego, w żadnym przypadku nie może stać się wyręczycelem sądu⁹⁰. Podobnego zdania są J. Dzierżanowska i J. Studzińska, pisząc: „Organy wymiaru sprawiedliwości powinny posiadać umiejętność analizy wskazanych opinii, a w szczególności dysponować «narzędziami» do oceny ich wartości”⁹¹. W piśmiennictwie pojawiają się również postulaty, że sąd, pomimo zasady swobodnej oceny dowodów (art. 233 k.p.c), powinien potrafić „(...) weryfikować merytorycznie opinie biegłych”⁹². Rola sędziego jest tutaj nadrzędna, a jego obeznanie w tematyce psychologiczno-pedagogicznej zwiększa prawdopodobieństwo orzekania z uwzględnieniem dobra dziecka i rzeczywistej poprawy warunków życia i rozwoju małoletnich.

Problematyka dowodów z opinii biegłych jest przedmiotem wielu opracowań naukowych i ekspertyz, które omawia J. Włodarczyk-Madejska⁹³. Autorka przeprowadziła badania, które dowodzą, że w „(...) 33,2% [przypadków – dop. A.M.-K.] podstawą sporządzonej opinii przez biegłego było badanie uczestników, przeprowadzone w ramach wywiadu lekarskiego lub konsultacji psychologicznej”. Na tej podstawie można przypuszczać, że zakres wykorzystania opinii przez sędziego w celu wydania postanowienia zdeterminowany jest przez właśnie zawartość wiadomości specjalnych (wiedzy specjalistycznej), przedstawionych w oparciu o metody naukowe. Autorka badań podaje, że pozostałe elementy opinii biegłego to w 40,5% odwołanie się do przeprowadzonych oględzin, w 40,2%

⁹⁰ S.L. Stadniczenko, *op. cit.*, s. 39.

⁹¹ J. Dzierżanowska, J. Studzińska, *op. cit.*, s. 21.

⁹² K. Konopka, *Sztuka opiniowania przez biegłych sądowych – błędy w opiniach*, <https://www.bieglysadowy.info/wp-content/uploads/2019/09/Sztuka-opiniowania-przez-bieg%C5%82ych-s%C4%85dowych-b%C5%82%C4%99dy-w-opiniach.pdf>, dostęp: 26.03.2020.

⁹³ J. Włodarczyk-Madejska, *Opinia biegłego w sprawach cywilnych w świetle badania aktowego*, „Prawo w działaniu. Sprawy cywilne” 2017, nr 31.

do posiadanych danych specjalistycznych i inne⁹⁴. Zakres wykorzystania przez sędziego rodzinnego opinii sporządzonych przez pedagogów i psychologów przy wydawaniu postanowienia co do władzy rodzicielskiej bądź w kwestii opieki stanowi niewątpliwie ciekawe zagadnienie i przyczynek do pogłębionych badań zarówno ilościowych, jak i jakościowych.

Bibliografia

Literatura

- Ackermann M.J., *Podstawy psychologii sądowej*, Gdańsk 2005.
- Borzyszkowska R., *Kategoria pojęciowa „dobro dziecka”*, „Przegląd Pedagogiczny” 2011, nr 1.
- Budzyńska A., *Psycholog w roli biegłego sądowego*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2007, nr 4 (21).
- Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2001.
- Czech B., *Rodziny zastępcze z problematyki orzecznictwa w sądach powszechnych*, „Rodzina i Prawo” 2009, nr 13, s. 27.
- Czerederecka A., *Psychologiczne kryteria wystuchania dziecka w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, „Rodzina i Prawo” 2010, nr 14–15.
- Czerederecka A., *Rozstrzygnięcie o kwestiach związanych ze sprawowaniem władzy rodzicielskiej i uregulowaniem kontaktów z dziećmi – refleksje psychologa*, „Rodzina i Prawo” 2013.
- Dmochowska H., *Mały rocznik statystyczny Polski 2016*, Warszawa 2016.
- Dolecki I., *Ingerencja sądu opiekuńczego w wykonaniu władzy rodzicielskiej*, Warszawa 1983, s. 97–99.
- Dzierżanowska J., Studzińska J., *Kryteria oceny dowodu z opinii biegłego w orzecznictwie sądów powszechnych i sądu najwyższego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2015, Tom XXV, nr 2.
- Gąsiorek M., *Rodzinny wywiad środowiskowy w postępowaniu w sprawach pomocy społecznej*, Wrocław 2011.
- Góra-Błaszczukowska A., *Komentarz do art. 570 (1) Kodeksu postępowania cywilnego*, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom III. Artykuły 506–729*, wyd. II, red. H. Dolecki, red. T. Wiśniewski, LEX 2013.

⁹⁴ Szerzej: *Ibidem*, s. 169.

Grad K., *Przepisy prawne regulujące pracę pedagoga szkolnego*, „Nowa Szkoła” 2003, nr 3.

Holewińska-Łapińska E., *Orzecznictwo w sprawach o „odzyskanie” pełnej władzy rodzicielskiej*, Warszawa 2013.

Ignaczewski J., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2010.

Ignaczewski J., *Komentarz do spraw o kontakty z dzieckiem*, Warszawa 2011.

Ignaczewski J., *Komentarz do spraw o pozbawienie władzy rodzicielskiej*, w: *Komentarz do spraw rodzinnych*, red. J. Ignaczewski, Warszawa 2012.

Jarosz E., *Psychopedagogiczna diagnoza sytuacji dziecka w rodzinie jako podstawowy człon opiniodawstwa sądowego w sprawach opiekuńczo-wychowawczych*, w: *Psychologiczno-pedagogiczne problemy trudności zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych w rodzinie oraz sposoby ich rozwiązywania*, red. M. Stanik, Warszawa 2009.

Jarosz E., Wysocka E., *Diagnoza psychopedagogiczna podstawowe problemy i rozwiązania*, Warszawa 2006.

Kowalczyk D., *Poradnie psychologiczno-pedagogiczne*, w: *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, red. J. Brągiel, S. Badora, Opole 2005.

Krasiejko I., *Diagnoza pedagogiczna w metodycznym działaniu asystenta rodziny*, „Przegląd Pedagogiczny” 2015, nr 1.

Lubelski M., Stanik J.M., Tyszkiewicz L., *Zagadnienia psychologii dla prawników*, Warszawa 1986.

Marten Z., *Psychologia w pracy sędziego*, Sosnowiec 2009.

Memon A., Vrij A., Bull R., *Prawo i psychologia. Wiarygodność zeznań i materiału dowodowego*, Gdańsk 2003.

Michalska-Badziak R., *Instytucja rodzin zastępczych w świetle nowej regulacji prawnej*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1994, tom 49.

Nowak B.M., *Rodzina w kryzysie*, Warszawa 2011.

Obuchowska I., *Diagnoza psychologiczna w poradniach psychologiczno-pedagogicznych*, „Problemy Poradnictwa Psychologiczno-Pedagogicznego” 1997, nr 2.

Olearczyk T., *Sieroctwo i osamotnienie*, Kraków 2008.

Pęska L., *Z pracy rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1990, nr 3.

Radwański Z., *Dobro dziecka*, w: *Konwencja o prawach dziecka a prawo polskie*, red. A. Łopatka, Warszawa 1991.

Skałbiana B., *Diagnostyka pedagogiczna. Wybrane obszary badawcze i rozwiązania praktyczne*, Kraków 2011.

Stadniczenko S.L., *Zarys pedagogiki prawa. Wybrane zagadnienia prawne dla pedagogów*, Opole 1997.

Szaniecka B., *Rozpoznawanie i rozwiązywanie indywidualnych problemów uczniów*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2005, nr 3.

Szarota Z., *Asystent rodziny. Między interwencjonizmem państwa a społecznym opiekunstwem – konteksty edukacyjne*, „Edukacja” 2011, nr 4.

Zegadło R., *Analiza stanu prawnego i praktyki w zakresie ustanawiania rodzin zastępczych*, Warszawa 1996.

Zieja E., *Rola asystenta rodziny w świetle Ustawy o wspieraniu rodziny o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej – kolejna forma pracy z rodzinami dysfunkcyjnymi*, „Wychowanie w Rodzinie” 2012, Tom 6.

Zieliński A., *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich*, Warszawa 1975.

Akty prawne

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 lutego 2013 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych (Dz.U. 2013, poz. 199).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, (Dz.U. 2013, poz. 532).

Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 sierpnia 2016 r. w sprawie rodzinnego wywiadu środowiskowego (Dz.U. 2017, poz. 1788 t.j.).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 czerwca 2003 r. w sprawie regulaminu czynności w zakresie przeprowadzania wywiadu środowiskowego oraz wzoru kwestionariusza tego wywiadu (Dz.U. 2003 nr 108, poz. 1018).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych (Dz.U. 2014, poz. 989 t.j.).

Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2019, poz. 1507 t.j.).

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 2019, poz. 1460 t.j.).

Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U. 2020, poz. 167 t.j.).

Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.U. 2018, poz. 708 t.j.).

Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2020, poz. 821 t.j.).

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016 r. w sprawie ustalenia standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów Warszawa, dnia 18 lutego 2016 r., Dz. Urz. Min. Sprawiedl. poz. 76 z późn. zm.

Orzecznictwo

Gajda J., *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 5 stycznia 2001 r., V CKN 915/00, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2001, nr 6, s. 92.*

Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 29 listopada 1977 r., III CZP 88/77.

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 18 grudnia 2008 r., 39948/06, w sprawie Saviny przeciwko Ukrainie, Lex nr 468499.

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 2013 r., SNO 35/13, LEX nr 1409019.

Źródła internetowe

Forma P., *Rodzinny Ośrodek Diagnostyczno-Konsultacyjny jako placówka wspomagająca rodzinę (na przykładzie RODK w Kielcach)*, www.sceno.edu.pl/articles.php?cms_id=186&cat=inne, dostęp: 18.10.2012.

Hejnar-Zawisza A., *Zmiany w opiniowaniu sądowym w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, <http://prawo.money.pl/aktualnosci/okiem-eksperta/arttykul/zmiany-w-opiniowaniu-sadowym-w-sprawach,142,0,1963918.html>, dostęp: 02.02.2016.

Konopka K., *Sztuka opiniowania przez biegłych sądowych – błędy w opiniach*, <https://www.bieglysadowy.info/wp-content/uploads/2019/09/Sztuka-opiniowania-przez-bieg%C5%82ych-s%C4%85dowych-b%C5%82%C4%99dy-w-opiniach.pdf>, dostęp: 26.03.2020.

Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości Grzegorza Wałęjko – z upoważnienia ministra – na interpelację nr 7390 w sprawie zasad funkcjonowania rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych, działających głównie przy sądach rodzinnych, Warszawa, dnia 17 sierpnia 2012 r., www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=4D428C25, dostęp: 24.11.2013.

Wypowiedź G. Tomanek, *Nowe stare RODK*, <http://zobraczkaczybez.pl/nowe-stare-rodki/>, dostęp: 01.06.2016.

Wywiady środowiskowe kuratora rodzinnego, <http://kuratorzy.gda.pl/wywiady-rodzinne>, dostęp: 01.05.2015.

Zaborek M., *RODK – Opinia Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno-Konsultacyjnego w sprawach o uregulowanie kontaktów z dzieckiem, rozwód, ustalenie miejsca pobytu dziecka oraz w sprawach dotyczących władzy rodzicielskiej*, www.kontaktyzdziekiem.pl/?p=339, dostęp: 12.01.2014.

Waldemar Waśkowicz^{1 EF}
Agnieszka Włodarczyk-Dziadosz^{2 EF}
Katarzyna Lewandowska^{3 EF}
Magdalena Bloch-Kaczka^{4 EF}

**NIELETNI SPRAWCY CZYNÓW KARALNYCH
W PRAKTYCE DIAGNOSTYCZNEJ.
KWESTIONARIUSZ „SYTUACJA SPOŁECZNO-
-PRAWNA NIELETNIEGO”**

**JUVENILE CRIMINALS IN DIAGNOSTIC PRACTICE
– “THE SOCIAL AND LEGAL SITUATION OF
A JUVENILE” QUESTIONNAIRE**

Otrzymano: 26.11.2019 Zaakceptowano: 14.04.2020 Opublikowano: 12.08.2020

DOI: 10.5604/01.3001.0014.3043

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

A – projekt badań; B – wykonanie badań; C – analiza statystyczna; D – interpretacja danych;
E – przygotowanie manuskryptu; F – przegląd piśmiennictwa

Streszczenie

Rzetelnie przeprowadzona diagnoza jest podstawą wdrożenia właściwych oddziaływań wychowawczych resocjalizacyjnych względem jedno-

¹ Dr Waldemar Waśkowicz, wychowawca, Schronisko dla Nieletnich w Dominowie, autor do korespondencji: Waldemar Waśkowicz, e-mail: wwaskowicz@wp.pl, ORCID: 0000-0002-2374-3670.

² Mgr Agnieszka Włodarczyk-Dziadosz, psycholog, Schronisko dla Nieletnich w Dominowie, ORCID: 0000-0002-2363-137X.

³ Mgr Katarzyna Lewandowska, psycholog, Schronisko dla Nieletnich w Dominowie, ORCID: 0000-0002-0690-8322.

⁴ Mgr Magdalena Bloch-Kaczka, pedagog, Schronisko dla Nieletnich w Dominowie, ORCID: 0000-0003-4620-1011.

stek wymagających korekty postaw. Niniejszy artykuł stanowi przedstawienie kwestionariusza „Sytuacji Społeczno-Prawnej Nieletniego”, który jest stosowany w praktyce Schroniska dla Nieletnich w Dominowie przez pracowników Zespołu Diagnostycznego od około 20 lat. Narzędzie jest poddawane cyklicznej ewaluacji w drodze wewnętrznych konsultacji, a tym samym odzwierciedla najbardziej aktualną i optymalną wersję, pozwalającą na wnikliwe poznanie i przeanalizowanie sytuacji nieletnich i ich rodzin. Tym samym informacje pozyskane za pomocą kwestionariusza, pozwalają na właściwe podjęcie oddziaływań wychowawczych w warunkach instytucjonalnych oraz zmian w postawach osób z najbliższego otoczenia nieletniego, chcących uczestniczyć w procesie jego resocjalizacji.

Słowa kluczowe: diagnoza, nieletni, kwestionariusz, resocjalizacja

Abstract

A thorough diagnosis is the basis for the implementation of a proper educational and rehabilitative influence upon individuals that require the correction of attitudes. The present article is an introduction of the questionnaire titled “The Social and Legal Situation of a Juvenile”, which has been used by the diagnostic team at the Detention House for Juveniles in Dominów for about 20 years. The tool has been periodically evaluated in a consultation process and thus, it reflects the most up-to-date and optimal version allowing for precise recognition and analysis of the situation of the juveniles and their families. At the same time, information acquired by the means of the questionnaire allows for proper educational action in institutional conditions. It also allows for changes in the attitudes of those from within the juveniles’ inner circle who are willing to participate in the process of their rehabilitation.

Key words: diagnosis, juvenile, questionnaire, resocialization

Celem poniższego artykułu jest przedstawienie praktyki diagnostycznej opracowanej na bazie wieloletniego doświadczenia pracowników Zespołu Diagnostycznego Schroniska dla Nieletnich w Dominowie. Kwestionariusz „Sytuacja Społeczno-Prawna Nieletniego” ewaluował na przestrzeni lat, dzięki czemu stał się bardziej spójny i merytoryczny w zbieraniu informacji na temat zasobów i obciążeń nowo przybyłych wychowanków.

Jedną z głównych funkcji Schroniska dla Nieletnich jest szeroko pojęta diagnoza resocjalizacyjna służąca projektowaniu wobec wychowanków oddziaływań ukierunkowanych na rozpoczęcie procesu resocjalizacji. Orzecznictwo sądowe w sprawach nieletnich umieszczonych w schronisku, odbywa się zgodnie z przepisami prawnymi wynikającymi z Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 17.10.2001 r. z późn. zm. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich⁵.

Schronisko jest placówką całodobową, o charakterze totalnym. Przebywają w niej nieletni od 13 r.ż., którzy dopuścili się czynu karalnego, wobec których Sąd stosuje środek izolacyjny na czas określony, zgodnie z przepisami ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Diagnoza dokonana na początku postępowania sądowego ma znaczenie zarówno dla decyzji podejmowanych przez Sąd w przedmiotowej sprawie prowadzonej wobec nieletniego, jak również dla projektowania przyszłych oddziaływań wobec niego, np. w docelowych placówkach resocjalizacyjnych wskazanych w orzeczeniu sądu.

W dobie dzisiejszej diagnoza nie ogranicza się wyłącznie do rozpoznawania stanów patologicznych, ale obejmuje wszelkie rozpoznanie jednostkowych stanów rzeczy i ich tendencji rozwojowych w oparciu o znajomość ogólnych prawidłowości. Zdaniem S. Ziemskiego, diagnoza oznacza „rozpoznanie badanego stanu rzeczy poprzez zaliczenie go do znanego typu lub gatunku, przez przyczynowe, celowe wyjaśnienie tego stanu rzeczy, określenie jego fazy obecnej oraz przewidywanego dalszego rozwoju”⁶. L. Pytka określa diagnozę, „jako rozpoznanie interesującego stanu rzeczy, co do którego istnieje ewentualność postępowania interwencyjnego, np. poprzez sporządzenie diagnoz cząstkowych dotyczących genezy, funkcji, fazy, struktury czy prognozy zjawiska”⁷. Natomiast W.J. Paluchowski uwa-

⁵ Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich (Dz.U. 2017, poz. 487 t.j.).

⁶ S. Ziemiński, *Problemy dobrej diagnozy*, Warszawa 1973, s. 68.

⁷ L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa 2000, s. 124.

za za diagnozę „proces aktywnego poszukiwania i przetwarzania danych potrzebnych do podjęcia decyzji o działaniach, zmierzających do zmiany aktualnego stanu (położenia) psychospołecznego ludzi”⁸.

Mając na uwadze analizę przyczyn zachowań destruktywnych jednostek wchodzących w konflikt z prawem, należy zwrócić uwagę na diagnozę resocjalizacyjną, która stanowi „rozpoznanie stanu nieprzystosowania społecznego jednostki, jego opis, wyjaśnienie przyczynowe lub teleologiczne oraz ocenę z punktu widzenia istniejących standardów pedagogicznych i społecznych, celem zaprojektowania oddziaływania zapobiegawczego (profilaktycznego) lub korekcyjnego (resocjalizacyjnego)”⁹.

Analizując diagnozę, zasadne wydaje się przedstawienie ewolucji jaka zaszła w koncepcji diagnozy resocjalizacyjnej – od modeli przedmiotowych do podmiotowych. A. Wojnarska¹⁰ wskazała na podział wynikający ze zmian, jakie zaszły w diagnozie na przełomie ostatnich kilku dekad:

- nozologiczna – poprzez funkcjonalną do psychospołecznej¹¹,
- behawioralna – poprzez interakcyjną do interdyscyplinarnej¹²,
- psychometryczna – kliniczna¹³,
- ilościowa i/lub jakościowa¹⁴,
- przyrodniczy i humanistyczny stosunek do chorego¹⁵,
- behawioralna, personologiczna¹⁶.

E. Wysocka, dokonując analizy diagnozy uważa, że „we wszystkich koncepcjach diagnozy w obszarze tzw. pedagogik szczegółowych – diagnoza jest procesem wieloaspektowego poznania rzeczywistości wychowawczej

⁸ W.J. Paluchowski, *Diagnoza psychologiczna. Podejście ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2001, s. 97.

⁹ L. Pytka, *Diagnostyka w wychowaniu resocjalizującym*, w: *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykała, Warszawa 1993, s. 102.

¹⁰ A. Wojnarska, *Diagnoza resocjalizacyjna – podstawy teoretyczne i problemy praktyczne*, w: *Diagnostyka resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia*, red. A. Wojnarska, Lublin 2011, s. 12–13.

¹¹ J. Brzeziński, *Elementy metodologii badań psychologicznych*, Warszawa 1978.

¹² L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa 2000.

¹³ S. Geller, Z. Kość, *Diagnoza kliniczna i diagnoza psychometryczna*, w: *Materiały do nauczania psychologii*, s. III, t. 3, red. I. Wołoszynowa, Warszawa 1978.

¹⁴ E. Zaręba, *Badania empiryczne ilościowe i jakościowe w pedagogice*, w: *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, red. S. Palka, Kraków 1998.

¹⁵ A. Kępiński, *Poznanie chorego*, Warszawa 1989.

¹⁶ W.J. Paluchowski, *Diagnoza psychologiczna. Podejście ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2001.

z różnicowaniem jej zakresów ze względu na przedmiot zainteresowań danej subdyscypliny¹⁷.

Analizując możliwości resocjalizacyjne nieletnich sprawców czynów zabronionych, aby zrozumieć patomechanizmy warunkujące ich dotychczasowe postawy, w tym szczególne uwarunkowania psychospołeczne, musimy odwołać się do pogłębionej diagnozy ich zaburzonych zachowań.

Przed wszystkim należy zadać sobie pytanie o wiarygodne źródła wiedzy/informacji, które będą pomocne w ocenie stopnia zagrożenia niedostosowanych zachowań.

Istotne jest prześledzenie mechanizmów powstawania zaburzeń wywołujących trudności w różnych obszarach życia jednostki, odpowiedzialnych za całościowy jej rozwój. Możemy wymienić tu następujące obszary:

- osobniczy (czynniki biologiczno-psychologiczne: kryteria poznawcze, osobowościowe, temperamentalne), indywidualne cechy dziecka i jego właściwości rozwojowe uwarunkowane genetycznie;
- społeczno-ekonomiczny – warunki w jakich wychowuje się dziecko: materialne i mieszkaniowe rodziny, dbałość rodziców o wszechstronny rozwój dziecka, pozycja dziecka w rodzinie, życie umysłowe i moralne rodziny, kultura środowiska rodzinnego, atmosfera domu rodzinnego, sposoby spędzania wolnego czasu, podział pracy i ról w rodzinie, struktura rodziny (pełna czy rozbita) oraz to, czy dziecko posiada rodzeństwo; środki masowego przekazu, kontakt ze środowiskiem rówieśniczym;
- pedagogiczny – metody i środki wychowawcze stosowane przez rodziców i instytucje zajmujące się nauką i wychowaniem¹⁸.

Ilość zmiennych warunkujących prawidłowy rozwój człowieka, wymienionych m.in. powyżej, jest zbiorem bardzo licznym i bogatym w kategorii. Ocena stopnia wpływu poszczególnych zmiennych na jakość funkcjonowania jednostki będzie kluczowa w dokonywaniu diagnozy resocjalizacyjnej, a zarazem decydująca w planowaniu odpowiednich oddziaływań terapeutycznych. Konieczne jest uwzględnienie stopnia skomplikowania występujących zaburzeń i dotyczących ich patomechanizmów¹⁹.

¹⁷ E. Wysocka, *Diagnoza w resocjalizacji. Obszary problemowe i modele rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym*, Warszawa 2018, s. 19.

¹⁸ M.E.P. Seligman, E.F. Walker, D.L. Rosenhan, *Psychopatologia*, Poznań 2017.

¹⁹ T. Wach, A. Włodarczyk-Dziadosz, *Znaczenie wybranych okoliczności diagnostycznych dla projektowania procesu resocjalizacji nieletnich sprawców czynów zabronionych*, „Roczniki Pedagogiczne” 2012, t. 4, nr 3, s. 143–144.

Z tego względu, w tym artykule, który będzie miał charakter koncepcyjny, przy dodatkowym założeniu, że ma on być również naukowo użyteczny dla pedagogów resocjalizacyjnych, celowe jest wskazanie na pełne uwarunkowania diagnozy – przyczyny sprawianych przez nieletnich trudności.

Konieczne jest także przyjęcie jednolitego kryterium diagnostycznego, determinującego potrzebę wychowawczego zajęcia się danym przypadkiem.

Dla potrzeb artykułu przyjęto, że powodem podjęcia czynności w ramach diagnozy resocjalizacyjnej będą sytuacje, gdy dziecko (wychowanek, nieletni) popełnia czyn zabroniony, niezależnie od okoliczności i dodatkowych uwarunkowań.

Ze względu na charakter niniejszego opracowania warunek ten uznano za główny, choć oczywiście możliwe jest wskazanie także innych ważnych zachowań nieprawidłowych (zostaną wymienione poniżej), które jednak nabierają znaczenia w sytuacji popełnienia czynu zabronionego/przestępstwa. Jednakże poprzez konieczność określenia także podstawowych kierunków profilaktyki przestępczości, przemocy i uzależnień – zasadne będzie dokonanie analizy także tych przypadków, gdy nie wystąpił wprawdzie czyn zabroniony, ale osoba przejawia już zachowania świadczące o wadliwym funkcjonowaniu społecznym. Może to mieć postać szeroko w literaturze wymienianych trudności wychowawczych.

Podejście legalistyczne, czyli skoncentrowane głównie na kryterium prawnym (czyn zabroniony, sprawca, ofiara, szkoda itd.) jest czytelne, zgodne z oczekiwaniami społecznymi i dla diagnozy resocjalizacyjnej „wygodne” z metodologicznego punktu widzenia. Naturalnie podejście takie nie wiąże się z postulatem większego rygoryzmu w traktowaniu sprawców czynów, raczej zakłada konieczność wyjaśnienia wszelkich kryminologicznych uwarunkowań ich popełnienia. Posługiwanie się tym kryterium nie ogranicza projektowania przyszłych kierunków korekcyjnych, ale jednoznacznie i jasno wskazuje, że nie ma tu próby usprawiedliwiania zachowań przestępczych.

Wskazane poniżej aspekty negatywnych zachowań to te, na których koncentruje się uwaga diagnostyczna w określeniu procesu niedostosowania społecznego z punktu widzenia przepisów prawnych. Zachowania, świadczące o demoralizacji zostały uwzględnione przez ustawodawcę w art. 4 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich²⁰.

²⁰ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 2018, poz. 969 t.j.).

- Przejawia zachowania związane z przemocą i agresją wobec otoczenia społecznego (grupy szkolnej, rodziny itd.), ale także zachowania autoagresywne.

Częstość występowania zachowań przemocowych jest w obecnych warunkach społecznych duża. Dla kreatorów procesu wychowawczego powinno to stanowić powód do znacznie bardziej intensywnego niż obecnie zajęcia się tym problemem. Szczególnie, że postawy utrwalone w wieku adolescencji, z pewnością będą trudniejsze do korekty w okresie późniejszym. Przemoc jest destrukcyjna wobec ogółu stosunków społecznych i zapobieganie jej powinno być uznane za jeden z priorytetów w programach wychowawczych np. szkół. Stąd rekomendować można także takie przedsięwzięcia diagnostyczne, które pozwalają monitorować to zjawisko i umożliwiają projektowanie zadań korekcyjnych.

- Jest konsumentem środków psychoaktywnych, w tym alkoholu.

Używanie środków psychoaktywnych jest poważnym sygnałem dotyczącym nieprawidłowości życia społecznego osoby. Wszelkie zachowania z tym związane powinny być uznane za poważny powód do podjęcia interwencji wychowawczych wobec całego systemu społecznego dotyczącego osoby.

- Przejawia zachowania aspołeczne w rodzaju ucieczek z domu, nieregularnej absencji szkolnej, utrzymywania kontaktów z osobami o podobnych postawach.

Przy okazji tego kryterium diagnostycznego, należy zwrócić uwagę na szkodliwość zachowań negujących świat wartości osób dorosłych. Negacja propozycji płynących od osób dorosłych (ucieczki itd.) jest poważnym sygnałem dotyczącym nieprawidłowo przebiegającej socjalizacji adolescenta. Istotnym jest tu również brak autorytetów lub wpływ niewłaściwego autorytetu. Ma to ogromne znaczenie zwłaszcza dla młodszych dzieci, chociaż nie tylko.

- Nie reaguje pozytywnie na dotychczasowe oddziaływania korekcyjne.

Brak pozytywnej zmiany wychowawczej na skutek podjętych czynności wychowawczych oznacza, że występują tu dwa rodzaje okoliczności. Po pierwsze same propozycje korekcyjne mogą nie posiadać waloru skuteczności i w toku procesu diagnostycznego należy je zweryfikować. Po drugie – przyczyny braku reakcji mogą leżeć po stronie osoby i być dwojakiego rodzaju: związane z cechami osobniczymi w rodzaju osobowości nieprawidłowej oraz mogą wynikać z uwarunkowań społecznych w rodzaju np. dysfunkcji rodziny.

W toku procesu diagnozy resocjalizacyjnej należy podjąć próbę opisania wszelkich uwarunkowań dodatkowych, w rodzaju stanu zdrowia rodziny, poziomu życia, kompetencji społecznych dorosłych członków rodziny itd. Podejmując działalność diagnostyczną wobec osoby, należy kierować się naczelnymi w tej sytuacji pytaniami badawczo-diagnostycznymi:

1. **Jakie zachowania danej osoby zostają uznane za wymagające korekty?** Pojawia się tu konieczność określenia tzw. problemu dominującego, związanego z głównymi – najbardziej szkodliwymi społecznie przejawami zachowań.
2. **Jakie są możliwe do wskazania wieloaspektowe przyczyny tych zachowań?** Pomocne okazuje się tu ujęcie systemowe, zakładające, że poszczególne przyczyny i skutki zachowań są trudne do jednoznacznego określenia i korzystniej jest rozpatrywać je całościowo.
3. **Jakie działania należy podjąć w celu skorygowania postaw tej osoby?** Przy okazji określania środków zaradczych należy pamiętać, by zapewnić sobie możliwość oceny ich skuteczności. Jest to związane z pomiarem jakości/efektywności podejmowanych działań i stanowi integralną część procesu diagnozowania resocjalizacyjnego.

„Niedostosowanie społeczne jest wprawdzie zjawiskiem społecznym, lecz należy pamiętać, że przeżywane jest w wymiarze jednostkowym”²¹. Ze spostrzeżenia tego wynika oczywisty postulat, którym należy się kierować, a dotyczący indywidualizacji całego procesu podejmowanego względem jednostki. Należy jednocześnie unikać zbyt wielu uproszczeń w diagnozie przypadków. Również w części prognostycznej należy dbać, by określone propozycje korekcyjne mogły znaleźć swoje realne zastosowanie. Indywidualizacja diagnozy oznacza jednocześnie konieczność stosowania powtarzalnych i weryfikowalnych metod, a to w celu zapewnienia sobie możliwości dokonywania porównań przypadków.

Krajowy system wychowawczy przewiduje możliwości dokonywania diagnozy trudności wychowawczych i niedostosowania społecznego na wielu płaszczyznach (abstrahując od wydolności poszczególnych placówek – w niniejszym artykule nie ma miejsca na analizę ewentualnych patologii z tym związanych). Rodzina – matka, podlega opiece lekarskiej w okresie ciąży, porodu i połogu. Służba zdrowia powinna być zdolna do wykrycia nieprawidłowości związanych z jakością życia. Choroby, niedożywienie,

²¹ B. Tomicka, *Profilaktyka i resocjalizacja w pracy szkoły*, w: *Objawy niedostosowania społecznego u dzieci*, red. B. Urban, Warszawa 1973, s. 68.

ubóstwo, uzależnienia itd. są zagrożeniem dla życia dziecka oraz dla jakości jego rozwoju po porodzie. Właściwa reakcja służb społecznych powinna w porę przynieść pomoc. Dziecko na progu przedszkolnym, oprócz badań typowo medycznych, powinno przejść ocenę psychologiczną, związaną z określeniem cech osobniczych. Pozwoli to wykryć nieprawidłowości oraz określić potrzebne działania zaradcze. Pozwoli też wcześniej wykryć uzdolnienia i właściwie stymulować ich rozwój. Próg szkolny to kolejna możliwość poddania dziecka i jego rodziny pozytywnej analizie. Ocena postępów szkolnych, możliwości przyswajania wiedzy, jakości kontaktów rodziny ze szkołą (i odwrotnie) – powinna być stałym elementem działań wspierających rodzinę w tym okresie. Postępy edukacyjne dziecka, weryfikowane poprzez np. sprawdziany kompetencyjne, są dobrą okazją do kolejnych analiz dotyczących jakości życia rodziny i otoczenia społecznego dziecka.

Należy powtórzyć, że opis ten dotyczy systemu działającego prawidłowo. Zresztą teoretyczne możliwości wykrycia nieprawidłowości są szerokie. Co jednak zrobić w przypadku, gdy te trudności rzeczywiście się pojawiają? W takiej sytuacji pomocne będą działania między innymi z zakresu diagnozy resocjalizacyjnej, czyli takie, które obok wyjaśnienia przyczyn nasilonych nieraz trudności, pozwolą określić także optymalne propozycje zaradczo-korekcyjne i przywrócić stan normy, związany z pozytywnym funkcjonowaniem osoby w społeczeństwie.

Wobec osób niepełnoletnich naruszających prawo stosowane mogą być różnego rodzaju oddziaływania. Katalog możliwych do zastosowania środków korekcyjnych wynikających z ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich wymieniony w art. 6 (opiekuńczych, wychowawczych, leczniczych i poprawczych) jest powszechnie znany²². Obecnie należy wskazać, że każdorazowe zastosowanie któregoś z tych środków wymaga uzasadnienia, a ono powinno wynikać z diagnozy przypadku. Obowiązujące przepisy prawne wręcz nakazują sądom orzekanie o środkach dopiero po zasięgnięciu opinii biegłych, czyli po zapoznaniu się właśnie z szeroką diagnozą przypadku. Oczywiście nie oznacza to, że sąd przy orzekaniu jest związany taką opinią. Stan ten wynika ze stosowania zasady niezależności sądów, ale praktyka wskazuje, że wyniki diagnozy są brane pod uwagę i często są pomocne przy projektowaniu oddziaływań, szczególnie w przypadku nieletnich sprawców czynów zabronionych.

²² Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 2018, poz. 969 t.j.).

Dla potrzeb sądownictwa wykorzystywane są opinie biegłych z wielu specjalności, ale diagnozami całościowymi w stosunku do nieletnich i ich rodzin zajmują się zespoły psychologów i pedagogów skupione w dwóch instytucjach. Przy sądach okręgowych Opiniodawcze Zespoły Specjalistów Sądowych oraz Zespoły Diagnostyczne Schronisk dla Nieletnich.

Uogólnione zasady dotyczące realizowania przedsięwzięć diagnostycznych wobec podopiecznych sądów, wynikające z przepisów prawnych § 83.1 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich, wskazują, że w treści opinii powinny znaleźć się informacje dotyczące:

- stanu zdrowia fizycznego, szczególnie uwarunkowań biologicznych, przebiegu ciąży, chorób wieku dziecięcego, przebytych urazów, aktualnego stanu zdrowia, sprawności analizatorów, kontaktu ze środowiskami psychoaktywnymi;
- poziomu rozwoju psychicznego, w szczególności rozwoju poznawczego, braków w wiadomościach szkolnych, zainteresowań i predyspozycji zawodowych, charakterystyki osobowości, w tym temperamentu, uczuć, potrzeb, wartości;
- charakterystyki środowiska rodzinnego i rówieśniczego, uwarunkowań psychospołecznych, więzi emocjonalnych, systemu wartości, systemu wychowawczego;
- etiologii niedostosowania społecznego;
- propozycji na temat środków korekcyjnych²³.

Dokonując kryminologicznej analizy cech sprawcy przestępstwa/czynu zabronionego-karalnego, opisuje się:

- dane demograficzne: środowisko pochodzenia, miejsce zamieszkania, tryb życia, miejsce pracy/nauki, stan majątkowy, zajęcia dodatkowe, warunki bytowe;
- cechy psychiczne: intelektualne (poziom inteligencji, zaburzenia i deficyty funkcji poznawczych, pamięć, sprawność analizatorów, zdolności i umiejętności, poziom formułowania wypowiedzi, zasób słownikowy, umiejętność nawiązywania kontaktów), emocjonalne i popędowe (emocje wiodące i charakterystyczne, ich nasilenie, poziom kontroli emocji, labilność/stałość, zrównoważenie, poziom lęku, chłód emocjonalny, szczególne właściwości i braki czuciowe, siłę i właściwości

²³ Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich (Dz.U. 2017, poz. 487 t.j.).

- popędów, poziom i rodzaj agresji), seksualne (orientacje seksualne, kierunki i siłę popędu seksualnego, dysfunkcje i zaburzenia, dewiacje, zwyczaje i skłonności), psychofizyczne (poziom sprawności psychoruchowej, siłę, temperament, wygląd, ułomności, męczliwość);
- motywację działania: rodzaj, nasilenie i kierunek, mechanizmy obronne, poziom regulacji czynności i samokontroli;
- zachowania i zwyczaje: skłonności, upodobania, nałogi;
- skłonności przestępcze: rodzaj i nasilenie zachowań przestępnych, wprawę i doświadczenie, przybory i narzędzia, ubiór, poziom przygotowań.

Stałym elementem diagnozy resocjalizacyjnej jest analiza stanu psychofizycznego podopiecznych placówek korekcyjnych. W takich działaniach pomocne mogą być wskazówki do przeprowadzania wywiadów z podopiecznymi.

Działania te, stanowiące ważny element opiniowania, koncentrują się na opisie czynników:

- stanu emocjonalnego: nastroju nieletniego (obniżony, wyrównany), definiowane myśli suicydalne;
- stosunku do personelu placówki: postawy otwartości/unikania, lekceważenie, wrogość, akceptacja;
- jakości kontaktów rówieśniczych: formy zachowań konfliktowych, podporządkowywanie sobie innych, przemoc, izolowanie się, towarzyskość, kontakt z podopiecznymi zdemoralizowanymi, udział w podkulturze negatywnej;
- zachowania: poziom, rodzaj przejawianych trudności;
- nagród i środków dyscyplinarnych stosowanych podczas pobytu;
- respektowania norm regulaminowych;
- stosunku do przestępczości: poczucie winy, odpowiedzialność za własne czyny, brak refleksji, stosunek do ofiar, deklaracje naprawienia szkód;
- pełnienia roli ucznia: zachowanie na lekcjach (skupiony, skoncentrowany, praca systematyczna, zdolność do pracy samodzielnej, współpracujący), stosunek do nauczycieli, postępy szkolne w czasie pobytu w placówce;
- aspiracji i planów życiowych (konkretność, realizm);
- jakości kontaktów z rodziną: osoba darzona największym zaufaniem, częstotliwość kontaktów, instrumentalny stosunek do członków rodziny.

Przytoczone rekomendacje zostały sformułowane w wyniku wieloletnich praktycznych doświadczeń autorów zestawionych z analizami naukowymi. Tym samym możliwe stało się opracowanie Kwestionariusza „Sytuacji Społeczno-Prawnej Nieletniego” (dalej jako: SSPN) – jako narzędzia wykorzystywanego w codziennej praktyce biegłych z Zespołu Diagnostycznego Schroniska dla Nieletnich w Dominowie. Narzędzia równoległe wykorzystywanego w pierwszym kontakcie z nieletnim, jak również podczas wywiadu diagnostycznego z jego rodzicami/opiekunami. Ta propozycja diagnostyczna wychodzi naprzeciw zapotrzebowaniu środowiska pedagogów resocjalizacyjnych w zakresie spójnej techniki badawczej, pozwalającej ujednoczyć procedury diagnostyczne, kompletować zdobywany materiał osobopoznawczy w jednolity sposób i tak też go opracowywać.

Kwestionariusz składa się z dziesięciu części, tworzących całość diagnostyczną. Zostały one skonstruowane tak, aby możliwe było wybiórce ich stosowanie, w zależności od indywidualnych potrzeb związanych z diagnozowanymi przypadkami. Uwzględniając złożone uwarunkowania procesu diagnozy resocjalizacyjnej, nadano kwestionariuszowi cechę przewodnika rozmów przeprowadzanych z nieletnimi i/lub rodzicami-opiekunami. Z praktyki wiadomo, że niektóre obszary, szczególnie dotyczące jakości socjalizacji rodzinnej, lepiej poznawać poprzez aktywną rozmowę z respondentami, niż prosić ich o wypełnienie np. kwestionariuszy ankiet. Spostrzeżenie to nie podważa oczywiście znaczenia badań ankietowych, wskazuje jedynie na ograniczenia z nimi związane. Propozycja omawiana w niniejszym artykule pozwala zniwelować te trudności, jest elastyczna, więc umożliwi dostosowanie procedur badawczych/diagnostycznych do indywidualnych kompetencji komunikacyjnych diagnozowanych osób.

SSPN zawiera szereg rozwiązań ułatwiających proces diagnostyczny, główne z nich to:

- skorelowanie niektórych pytań zadawanych jednocześnie nieletnim i ich rodzicom;
- możliwość doboru poszczególnych części do indywidualnych potrzeb przypadku;
- uwzględnienie szerokiego wachlarza uwarunkowań społeczno-prawnych, stąd też zamieszczono w tej części wiedzę dotyczącą między innymi udziału w podkulturze czy też przebieg czynu karalnego.

SSPN może być stosowany nie tylko wobec nieletnich sprawców czynów karalnych, czyli diagnozowanych na potrzeby sądów. Jego użyteczność wydaje się zasadna także wobec wychowanków placówek opiekuńczo-

-wychowawczych, sprawiających trudności wychowawcze – wtedy niektóre części kwestionariusza zostaną wyłączone i nie będą realizowane. Podobnie jak w przypadku diagnozy osób młodocianych, narzędzie może zostać wykorzystane wobec jednostek samodzielnych społecznie – wtedy również niektóre części arkusza mogą zostać pominięte, a uwaga poznawcza będzie skoncentrowana na obszarach dotyczących osoby (np. historii zachowań niedostosowanych czy rodzinnych uwarunkowań socjalizacyjnych).

Należy zwrócić uwagę na fakt, że analiza systemu rodzinnego ma kluczowe znaczenie w projektowanych oddziaływaniach, głównie ze względu na konieczność objęcia tą pomocą również rodzin nieletnich. Bez resocjalizacji traktowanej systemowo, uwzględniającej zmiany w systemie rodzinnym, nie można mówić o trwałych zmianach w postawach nieletnich²⁴.

Uszczegółowiając procedury dotyczące wypełniania SSPN, od początku pobytu nieletniego w schronisku, prowadzone są względem niego czynności, które polegają na zbieraniu informacji na temat historii jego życia. Na podstawie wstępnej rozmowy z wychowankiem, która ma miejsce w przeciągu pierwszych 48 godzin po przybyciu do placówki, sporządzona zostaje podstawowa informacja wstępna o nieletnim – pierwsze części SSPN. Kolejne składowe arkusza wypełniane są przez pracowników pozostałych działów Schroniska: internatu, szkoły, warsztatów, w toku dalszego pobytu wychowanka, w celu jak najpełniejszego przedstawienia obrazu nieletniego w opinii kierowanej do sądu.

Arkusze obserwacyjny nieletniego (dołączony w końcowej części artykułu) wypełniany powinien być na bieżąco przez wszystkich pracowników pedagogicznych. Wypełnienie rubryki dotyczącej wstępnego szkolenia warsztatowego powinno nastąpić niezwłocznie po przeprowadzeniu tego szkolenia.

Terminy uwzględnione w rubrykach „wpis do dnia” są wypełniane przez pracownika Zespołu Diagnostycznego z uwzględnieniem daty przybycia wychowanka do Schroniska dla Nieletnich w Dominowie, po przeprowadzeniu wstępnej rozmowy adaptacyjnej z wychowankiem, z uwzględnieniem czasu opiniowania.

Kontakty pracowników pedagogicznych oraz lekarzy w pierwszym okresie pobytu w placówce umożliwiają wstępne rozeznanie się w sytuacji społeczno-prawnej i zdrowotnej podopiecznego, a także w jego doświadczeniach życiowych oraz w aktualnie przeżywanym stanie emocjonalnym.

²⁴ T. Wach, A. Włodarczyk-Dziadosz, *op. cit.*, s. 163.

Podczas pobytu wychowanek w Izbie Przejściowej przeprowadzone są z jego udziałem wstępne badania lekarskie i zabiegi higieniczno-sanitarne. W dalszej części dochodzi do badania internistycznego i psychiatrycznego, natomiast wyniki badań zostają dołączone do akt osobowych wychowanek. Należy nadmienić, że każdy wychowanek ma również możliwość skorzystania z konsultacji stomatologicznej.

Ponieważ część główna opinii wydawana jest w szóstym tygodniu pobytu nieletniego, to do tego czasu przeprowadzany jest wywiad z jego rodzicami (prawnymi opiekunami), którzy zostają w tym celu zaproszeni do Zespołu Diagnostycznego – zazwyczaj ma to miejsce w 4–5 tygodniu pobytu wychowanek w schronisku.

Przedstawiony kwestionariusz jest stosowany w praktyce Schroniska dla Nieletnich w Dominowie przez pracowników Zespołu Diagnostycznego od około 20 lat. Jego jakość była stale doskonała – poddawana ewaluacji w drodze wewnętrznych konsultacji, a tym samym odzwierciedla najbardziej aktualną i, naszym zdaniem, optymalną wersję tego dokumentu.

Należy wskazać, że opis poznawczy sytuacji nieletnich i ich rodzin kończyć się powinien analizą jakościową z wnioskami korekcyjnymi – co zastosowanie SSPN wydatnie ułatwia. Wnioski te powinny dotyczyć sytuacji nieletnich w warunkach instytucjonalnych, ale również zmian w postawach osób z najbliższego otoczenia, chcących uczestniczyć w procesie resocjalizacji naszego wychowanek. Jak pokazuje nasze dotychczasowe doświadczenie, jedynie kompleksowa pomoc dla całego systemu, jakim jest rodzina, przynosi najbardziej konkretne i wymierne efekty w procesie proponowanych nieletniemu zmian. Przede wszystkim jego powrót do społeczeństwa nabiera znamion realności, adekwatności. Zmienia się i wychowanek, i system. Nie ma rozbieżności, skrajności, nikt nie odstaje. Najtrudniejsza sytuacja jest wtedy, gdy nieletni powraca do środowiska rodzinnego wyposażony w nowe mechanizmy radzenia sobie w sytuacjach trudnych, ma większą wiedzę na swój temat, porzucił niekonstruktywne nawyki (alkoholizowanie czy narkotyzowanie się), dąży do jasnych określonych celów (np. zdobycie wykształcenia) i nie znajduje w domu wsparcia dla swoich nowych postaw. Z tego względu dokładna diagnoza całego systemu rodzinnego może przynieść wymierne korzyści dla całego procesu resocjalizacyjnego, mogąc ułatwić projektowanie zmian na szerszej, bardziej kompleksowej płaszczyźnie.

**SYTUACJA SPOŁECZNO-PRAWNA NIELETNIEGO
PRZEBYWAJĄCEGO W SCHRONISKU DLA NIELETNICH
W DOMINOWIE**
(z diagnozą wstępną do 6 tygodnia pobytu
i arkuszem obserwacyjnym)

Nieletni:

(wypełnia pracownik ZD podczas przeprowadzania wstępnej rozmowy adaptacyjnej)

- ur.:
- Organ wydający postanowienie o umieszczeniu (sygn. akt):
- Nr księgi głównej:
- Data pierwszego wypełnienia kwestionariusza:
- Informacja na temat nieletniego, dostarczana przez internat, szkołę, warsztaty na koniec okresu diagnostycznego do dnia:
.....

Środowisko rodzinne nieletniego:

Struktura rodziny: pełna, niepełna, zrekonstruowana (szczegóły):
.....

Matka: poziom wykształcenia, praca zawodowa, dochody, poziom władzy rodzicielskiej, nałogi, karalność:

Ojciec: poziom wykształcenia, praca zawodowa, dochody, poziom władzy rodzicielskiej, nałogi, karalność:

Informacje na temat:

- **nowego partnera rodzica** (poziom wykształcenia, praca zawodowa, dochody, nałogi, karalność)
- **faktycznego opiekuna nieletniego** (poziom wykształcenia, praca zawodowa, dochody, nałogi, karalność):
- **ewentualna inna sytuacja społeczno-prawna nieletniego** – szczegóły:

Rodzeństwo nieletniego:

Stan zdrowia rodziny: leczenie ogólne, leczenie psychiatryczne, choroby psychiczne, próby samobójcze, leczenie neurologiczne, opieka psychologiczno-pedagogiczna:

Problem alkoholowy i/lub związany z używaniem środków psychoaktywnych w rodzinie nieletniego: uzależniony członek rodziny, pobyty

szpitalne z tego powodu, częstotliwość picia/używania środków, wcześniejsza diagnoza uzależnienia, detoksykacje, pobyty w placówkach leczenia uzależnień (typu MONAR), inne problemy społeczne z tym związane:

.....

Obecny poziom materialny życia rodziny nieletniego: wysoki, średni, niski, poniżej minimum, podstawy dochodu (szczegóły):

.....

Gospodarstwo domowe: dom, mieszkanie w bloku, ilość izb, liczba osób wspólnie mieszkających, warunki: co, gaz, woda, własne miejsce nieletniego do pracy, wyposażenie:

.....

Stosunek nieletniego do własnej rodziny:

- dobry kontakt emocjonalny z rodzicami
- kontakt z jednym rodzicem
- konflikt z rodzicami
- dobry kontakt emocjonalny z opiekunem
- konflikt z opiekunem
- dobre relacje z rodzeństwem
- konflikt z rodzeństwem
- zachowania agresywne wobec członków rodziny/opiekuna

.....

Relacje rodzinne w subiektywnej ocenie nieletniego:

Osoba darzona przez nieletniego największym zaufaniem (wpisać konkretną osobę: matka, ojciec, dziewczyna, rodzeństwo wraz z uzasadnieniem):

.....

Atmosfera wychowawcza w rodzinie nieletniego: zgoda, kłótnie wewnątrzrodzinne, konflikty, określone zasady, brak zasad:

.....

Zainteresowanie sprawami nieletniego: matka/ojciec – poziom pełny, ogólny, zdawkowy, brak zainteresowania, inne osoby interesujące się sprawami nieletniego:

.....

Stosowane w środowisku rodzinnym metody wychowawcze (słowne, nagrody, kary, ograniczenia/zakazy):

.....

Historia życia nieletniego:

Przebieg ciąży i porodu (ciąża prawidłowa/powikłana, poród o czasie/wcześniej/po terminie, komplikacje, choroby, urazy okołoporodowe):

.....

Sytuacja zdrowotna nieletniego:

- rozwój wczesnodziecięcy: prawidłowy/zaburzony:
- przebyte choroby: NIE / TAK:
- przebyte operacje: NIE / TAK:
- urazy głowy: NIE / TAK:
- pobyty szpitalne: NIE / TAK:
- próby samobójcze: NIE / TAK:
- leczenie psychiatryczne: NIE / TAK:

Używanie przez nieletniego:

- alkoholu NIE / TAK:
- innych środków psychoaktywnych NIE / TAK:

Obecny stan zdrowia nieletniego: choroba, padaczka, choroba psychiczna, upośledzenie umysłowe, pod opieką lekarza/poradni:

.....

Wcześniejsze badanie psychologiczne nieletniego NIE / TAK (termin, wyniki):

.....

Kariera edukacyjna nieletniego:

Przedszkole: NIE / TAK

Szkoła Podstawowa:

Gimnazjum:

Szkoły ponadgimnazjalne:

Pobyty nieletniego w placówkach: PO, DD, SdN, ZP, PIDz, MOW, SOSW:

Przejawy trudności wychowawczych przejawianych przez nieletniego w placówkach: wagary, alkohol, przemoc rówieśnicza, przestępczość na terenie placówki przeciwko mieniu/zdrowiu/zyciu, agresja wobec współwychowanków/personelu, ucieczki, samowolne przedłużanie pobytów poza placówką:

Interwencje pedagogiczne: usunięcie z placówek, inne:

Ulubiony przedmiot w szkole/brak:

Działalność przestępcza nieletniego:

- **zarzut z art. k.k.:**
- **poprzednio stosowane środki:** opiekuńcze, wychowawcze, poprawcze, karne, kary:
- **stosunek nieletniego do obecnego czynu:** mówi chętnie, unika tematu, czym tłumaczy:

Autorefleksja:

Ocena nieletniego przyczyn trudności: koledzy, dysfunkcje domu, niskie zainteresowanie szkoły, brak pomocy rodzinie:

.....

Autoocena nieletniego przyczyn umieszczenia w SdN: aprobata, niechęć:

Definiowane szanse wychowawcze i plany życiowe:

.....

Uwagi:

.....

Podpis i pieczętka osoby wypełniającej:

Część 1:

**Zasoby i obciążenia socjalizacyjne
rozpoznane w ciągu 2 tygodni pobytu w SDN
– okres diagnostyczny w warunkach Izby Przejściowej
(wypełnia pracownik ZD)**

1. Zasoby/obciążenia (ocena natężenia cech):

A. Indywidualne – osobnicze (w tym dotyczące komunikatywności wychowawczej):

- **Nawiązanie przez nieletniego kontaktu z pracownikami ZD –**
(*podkreślić*)
kontakt pełny/zdawkowy/brak kontaktu
- **Samopoczucie nieletniego podczas pobytu w IP** (zgłaszane lęki, obawy, kłopoty ze snem, problemy zdrowotne) szczególności:
.....

- **Zainteresowanie ze strony nieletniego własną sytuacją społeczno-prawną** zainteresowane pełne/zdawkowe/brak zainteresowania (*podkreślić*)

B. Społeczne, w tym:

- **Rodzinne** – dotyczącego bliskiego środowiska wychowawczego:
.....

- **Pozarodzinne** – w tym szkolne i rówieśnicze:
.....

2. Relacja uwarunkowań egzystencjalnych, dotyczących zasobów i obciążeń wychowawczych/socjalizacyjnych (*X w miejscu wyznaczającym aktualnie diagnozowane relacje*):

-5 -4 -3 -2 -1 0 +1
..... +2 +3 +4 +5

Obciążenia

Zasoby

Data i podpis osób wypełniających:

Część 2:

Ewentualne zasoby i obciążenia rozpoznane w okresie dalszego pobytu w SDN (wypełnić tylko w przypadku potrzeby skorygowania treści zapisów powyższych, nie wcześniej niż po upływie 8 tygodni pobytu nieletniego):

(wypełnia Patron-Wychowawca)

1. Zasoby/obciążenia (ocena natężenia cech):

A. Indywidualne – osobnicze (*w tym dotyczące komunikatywności wychowawczej*):
.....

B. Społeczne, w tym:

- **Rodzinne** (*dotyczące bliskiego środowiska wychowawczego*):
.....

- **Pozarodzinne** (*w tym szkolne i rówieśnicze*):
.....

2. Relacja uwarunkowań egzystencjalnych, dotyczących zasobów i obciążeń wychowawczych/socjalizacyjnych (*X w miejscu wyznaczającym aktualnie diagnozowane relacje*):

Uwaga: wypełnić nie wcześniej niż w 8 tygodniu pobytu nieletniego

-5 -4 -3 -2 -1 0 +1
..... +2 +3 +4 +5

Obciążenia

Zasoby

Data i podpis Patrona-Wychowawcy:

Diagnoza sytuacji społeczno-wychowawczej nieletniego:

(wypełnia Patron-Wychowawca lub wychowawca pracujący z danym nieletnim)

Ostateczne wypełnienie arkusza kończącego okres diagnostyczny (IV tydzień pobytu nieletniego w grupie internatowej) ma nastąpić do dnia:

- Opuścił Izbę Przejściową w dniu:
- Przybył do grupy wychowawczej nr dnia
- przeszedł do grupy nr dnia
- przeszedł do grupy nr dnia
- przeszedł do grupy nr dnia
- Imię i nazwisko Patrona-Wychowawcy:
- Zmiana patrona dnia
- Zmiana patrona dnia
- Zmiana patrona dnia
- Wychowawca po zaplanowaniu własnego kalendarza diagnostycznego dokonuje wpisów zgodnie z nakreślonym przez siebie planem:
 - **I tydzień** pobytu nieletniego w grupie internatowej (wpis do dnia):
 - **II tydzień** pobytu nieletniego w grupie internatowej (wpis do dnia):
 - **III tydzień** pobytu nieletniego w grupie internatowej (wpis do dnia):
 - **IV tydzień** pobytu nieletniego w grupie internatowej (wpis do dnia):

I tydzień pobytu nieletniego w grupie internatowej wpis w dniu:

.....

Wstępna rozmowa patronacka w dniu:

Przestrzeganie przez nieletniego wymogów regulaminowych –
szczegóły:

.....

Kontakty nieletniego z wychowawcami – szczegóły:

.....

Kontakty nieletniego z rówieśnikami – szczegóły:

.....

Poziom wykonywania przez nieletniego poleceń personelu –
szczegóły:

.....

Kontakty nieletniego z członkami rodziny – szczegóły:

.....

Czy w opisywanym okresie diagnostycznym u nieletniego wystąpiły:

- stany nadmiernego pobudzenia: NIE / TAK
- stany apatii/obniżonego nastroju: NIE / TAK
- zachowania przemocowe: NIE / TAK – jakie
- zachowania autoagresywne: NIE / TAK
- tendencje ucieczkowe: NIE / TAK
- inne zaburzenia zachowania: NIE / TAK – jakie:

Uwagi (w tym nagrody i środki dyscyplinarne)

.....

Data i podpis osoby wypełniającej:

II tydzień pobytu nieletniego w grupie internatowej wpis w dniu:

.....

Przestrzeganie przez nieletniego wymogów regulaminowych –
szczegóły:

.....

Kontakty nieletniego z wychowawcami – szczegóły:

.....

Kontakty nieletniego z rówieśnikami – szczegóły:

.....

Poziom wykonywania przez nieletniego poleceń personelu – szczegóły:

.....

Kontakty nieletniego z członkami rodziny – szczegóły:

.....

Czy w opisywanym okresie diagnostycznym u nieletniego wystąpiły:

- stany nadmiernego pobudzenia: NIE / TAK
- stany apatii/obniżonego nastroju: NIE / TAK
- zachowania przemocowe: NIE / TAK – jakie
- zachowania autoagresywne: NIE / TAK
- tendencje ucieczkowe: NIE / TAK
- inne zaburzenia zachowania: NIE / TAK – jakie:
- **Uwagi** (w tym nagrody i środki dyscyplinarne)

.....

Data i podpis osoby wypełniającej:

III tydzień pobytu nieletniego w grupie internatowej wpis w dniu:

.....

Przestrzeganie przez nieletniego wymogów regulaminowych – szczegóły:

.....

Kontakty nieletniego z wychowawcami – szczegóły:

.....

Kontakty nieletniego z rówieśnikami – szczegóły:

.....

Poziom wykonywania przez nieletniego poleceń personelu – szczegóły:

.....

Kontakty nieletniego z członkami rodziny – szczegóły:

.....

Czy w opisywanym okresie diagnostycznym u nieletniego wystąpiły:

- stany nadmiernego pobudzenia: NIE / TAK
- stany apatii/obniżonego nastroju: NIE / TAK
- zachowania przemocowe: NIE / TAK – jakie

- zachowania autoagresywne: NIE / TAK
- tendencje uciezkowe: NIE / TAK
- inne zaburzenia zachowania: NIE / TAK – jakie:
- **Uwagi** (w tym nagrody i środki dyscyplinarne)
.....

Data i podpis osoby wypełniającej:

IV tydzień pobytu nieletniego w grupie internatowej (koniec okresu diagnostycznego) wpis w dniu:

Funkcjonowanie nieletniego w grupie internatowej:

1. Przestrzega wymogów regulaminowych (zaznacz na skali):

0 – 1 – 2 – 3 – 4 – 5

- 0 – zupełnie nie przestrzega wymogu stałego nadzoru;
- 1 – 2 – formalnie dostosowany;
- 3 – poziom średni, jednak bez inicjatywy własnej;
- 4 – poziom poprawny, wymaga okresowej korekty;
- 5 – poziom w pełni zadowalający.

2. Jakość relacji wychowawczej nieletniego z Patronem-Wychowawcą:

- w kontakcie mówi o sobie;
- unika kontaktu;
- rozpoznaje społeczne znaczenie sytuacji;
- inicjuje kontakty z Patronem-Wychowawcą;
- reaguje na uwagi korygujące;
- instrumentalny (toksyczny) stosunek do wychowawcy;

3. Relacje nieletniego z pozostałymi wychowawcami pracującymi na grupie (proszę opisać):

4. Jakość wychowawczych relacji międzyrówieśniczych:

- bierny, podatny na wszelkie wpływy innych nieletnich;
- otwarty wobec innych, pozytywnie wychowawczo wpływa na klimat grupy;

- izoluje się, mało aktywny;

- inicjuje sytuacje konfliktowe w grupie;

- poziom „normalnych” relacji rówieśniczych;

5. Uczestniczy w podkulturze nieformalnej (negatywnej) – zaznacz na skali:

0 – 1 – 2 – 3 – 4 – 5

0 – nie jest zainteresowany normami podkulturowymi;

1 – „na staraniach”;

2 – podporządkowany wybranym nieletnim aktywnym w podkulturze;

3 – 4 – „żołnierz”, aranżuje konflikty;

5 – udział pełny, aspiruje do przywództwa, generuje przemoc;

6. Kształt relacji wychowawcy (ów) z rodzicami / opiekunami nieletniego:

- kontakt utrzymywany z inicjatywy rodziców;
- kontakt częsty (przy wielu okazjach);
- kontakt okazyjny;
- kontakt wymuszony przez wychowawcę;
- rodzice/opiekunowie aktywnie zainteresowani sytuacją wychowanka;
- niechęć rodziców/opiekunów do systemu;
- negatywny wpływ rodziców/opiekunów na wychowanka;
- zupełny brak kontaktów;

Ocena Patrona – wychowawcy na temat możliwości sprawowania przyszłej opieki przez rodziców/opiekunów:

0 – 1 – 2 – 3 – 4 – 5

Proszę ocenić natężenie cechy, gdy:

0 – zupełny brak takich możliwości; 5 – możliwości pełne;

7. Stosunek nieletniego do popełnianych czynów przestępczych:

- krytyczny;
- deklaracyjny;
- bezrefleksyjny;

8. Refleksyjność – plany życiowe nieletniego:

- ukończenie szkoły;
- podjęcie pracy;
- plany realne;
- plany nierzeczywiste;
- brak planów na przyszłość;

9. Uczestnictwo nieletniego w zajęciach grupowych/schroniskowych (proszę określić dziedziny aktywności preferowane przez wychowanka):

- zajęcia porządkowe;
- zajęcia sportowe;
- zajęcia edukacyjno-społeczne;

- zajęcia plastyczne;
- formy spędzania czasu wolnego: TV, czytelnictwo;
- inne (jakie?):

10. Stosowane w okresie pobytu nagrody i środki dyscyplinarne
(proszę krótko opisać z datami stosowania – chodzi wyłącznie o środki zaakceptowane przez Dyrektora SdN):

.....

Końcowe stwierdzenie uogólniające Patrona-Wychowawcy:

.....

Data:

.....

Podpis i pieczętka osoby wypełniającej

Diagnoza sytuacji szkolnej ucznia:

(Wypełniają nauczyciele uczący nieletniego – całość koordynuje wychowawca klasy)

IV tydzień pobytu nieletniego w klasie szkolnej (koniec okresu diagnostycznego)

Uczęszcza na zajęcia dydaktyczne od dnia:

Aktualny/formalny:

- poziom szkoły:
- klasa: – zakwalifikowany na podstawie: ostatniego świadectwa szkolnego, odpisu arkusza ocen z poprzedniej szkoły;
(*podkreślić właściwe*)

Szkolne opóźnienie organizacyjne ucznia wynosi:

Nieletni powtarzał (klasa, poziom szkoły, rok szkolny):

-
-

Stosunek ucznia do obowiązków szkolnych:

1. Uczestnictwo w zajęciach dydaktycznych:

- systematyczne
- niesystematyczne
- chętnie we wszystkich lekcjach
- chętnie tylko w wybranych zajęciach
- niechętnie we wszystkich zajęciach

- odmawia udziału w lekcjach

2. Motywacja do nauki:

- wysoka
- przeciętna
- niska
- brak

3. Zainteresowanie wyrównywaniem braków w wiadomościach:

- duże
- tylko z wybranych dziedzin
- brak

4. Zlecane prace wykonuje:

- samodzielnie
- przy pomocy nauczyciela
- odmawia wykonania

5. Zachowanie w czasie lekcji:

- skupiony
- skoncentrowany
- uwaga rozproszona
- wymaga stałego nadzoru i korekty
- zakłóca porządek
- przeszkadza innym uczniom

6. Postawa wobec nauczycieli:

- akceptacji
- otwartości
- unikania
- lekceważenia
- wrogości

7. Relacje z innymi nieletnimi (w klasie, w szkole):

- chętny do pomocy
- utrzymuje kontakty z wybraną grupą nieletnich
- utrzymuje kontakty z większością wychowanków
- popada w konflikty z kolegami

8. Ewentualne przejawy specjalnych trudności wychowawczych:

- przemoc wobec jakiegokolwiek innego nieletniego
- przejawy innych zachowań, np. gryperskich

9. Czy w czasie pobytu w szkole była potrzebna specjalna korekta zachowania nieletniego?

NIE / TAK

10. Jeśli w pkt 9 TAK, to na czym to polegało?
.....

11. Uogólnione wyniki weryfikacji poziomu wiedzy szkolnej i wnioski nt. reedukacji:

Wewnętrzne badanie poziomu wiedzy zostało przeprowadzone w dniu:
.....

Ocena zasobu wiadomości szkolnych i ogólnych ucznia
w porównaniu z wymaganiami programowymi, poziomem szkolnym
(*proszę postawić znak X we właściwej rubryce/wpisać poziom klasy
na jakim pozostaje zasób wiadomości ucznia*):

PRZEDMIOT NAUCZANIA	rozszerzone (poziom klasy)	znaczne (poziom klasy)	nieznaczne (poziom klasy)	brak zaległości (poziom klasy)
język polski				
historia				
geografia				
biologia				
matematyka				
fizyka				
chemia				
język obcy:				

Ocena zakresu i stopnia opanowania umiejętności szkolnych ucznia:
wypowiedzi ustne: chętnie – niechętnie

- Zasób słów: bogaty, znaczny, przeciętny, ubogi, bardzo ubogi, minimalny, ograniczony;
- Operuje: zdaniami rozwiniętymi, zdaniami złożonymi, zdaniami

- pojedynczymi, zdaniami niepełnymi, zwrotami, monosylabami;
- Odpowiada: rzeczowo – nie na temat, planowo – beżładnie, treściwie – rozwlekle, sensownie – bez sensu, barwnie – sucho, płynnie – zacina się, poprawnie – niegramatycznie;
- Inne cechy wypowiedzi ustnej:

-
- Dostrzeżone braki i trudności:

-
- Wady wymowy (rodzaj):
-

Wypowiedzi pisemne: chętnie – niechętnie

- Cechy pisma:
-
- Zasób słów: bogaty, znaczny, przeciętny, ubogi, bardzo ubogi, minimalny, ograniczony;
 - Operuje: zdaniami rozwiniętymi, zdaniami złożonymi, zdaniami pojedynczymi, zdaniami niepełnymi, zwrotami;
 - Prace pisemne: spójne – chaotyczne, planowe – beżładne, poprawne stylistycznie – z błędami, krótkie – wystarczające – długie,
 - Inne cechy wypowiedzi pisemnej:

-
- Dostrzeżone braki i trudności:
-

Charakterystyka techniki/rozumienia/tempa czytanego tekstu

(czytanie głośne):

technika czytania:

.....

rozumienie tekstu:

.....

tempo czytania:

.....

Zrozumienie treści/zapamiętywanie szczegółów w czytaniu bezgłośnym:

.....

Techniki arytmetyczne – charakterystyka

(proszę opisać posiadane przez ucznia umiejętności oraz wskazać występujące braki/trudności z uwzględnieniem poziomu edukacyjnego):

.....

Zaobserwowane u ucznia zaburzenia mające wpływ na jego postępy edukacyjne:

(np. zaburzenia pamięci, uwagi, przytomności, mowy, myślenia, percepcji, koordynacji wzrokowo-ruchowej, reakcje patologiczne: agresja, lęki, apatia, euforia, napady drgawkowe, autoagresja, inne – proszę podać jakie)

.....

- **Wnioski nauczyciela odnośnie przyszłych środków**
- **zapewnienia powodzenia szkolnego uczniowi (zalecenia reedukacyjne):**

.....

.....

Data, podpis i pieczętka osoby wypełniającej:

Diagnoza preferencji zawodowych ucznia:

(Wypełnia nauczyciel praktycznej nauki zawodu)

IV tydzień pobytu nieletniego w grupie warsztatowej
(koniec okresu diagnostycznego)

Uczęszcza na zajęcia warsztatowe od dnia:

Przeszedł wstępne szkolenie o specjalności:

Ogólne predyspozycje ucznia do pracy w warsztatach szkolnych:

1. Sprawność narządu wzroku:

- bardzo dobra
- dobra
- wady wzroku (jakie?):

2. Sprawność narządu słuchu:

- bardzo dobra
- dobra

- wady słuchu (jakie?):

3. Koncentracja uwagi:

- bardzo dobra
- dobra
- zaburzona (zmienna, nietrwała, rozproszona, niepodzielna):

4. Pamięć:

- bardzo dobra
- dobra
- zaburzona

5. Koordynacja wzrokowo-ruchowa:

- bardzo dobra
- dobra
- zaburzona

6. Zdolność uczenia się czynności manualnych:

- bardzo dobra
- dobra
- słaba (uczy się powoli, nie potrafi prawidłowo powtórzyć demonstrowanych czynności, szybko zapomina, myli się)

7. Wykonywanie czynności manualnych:

- bardzo sprawne (dokładne, precyzyjne, szybkie, zaplanowane)
- sprawne
- niesprawne (powolne, niedokładne, zbyt szybkie, chaotyczne)

8. Ogólne zdolności techniczne:

- uzdolniony ponadprzeciętnie
- uzdolnienie przeciętne
- brak zdolności technicznych

Stosunek ucznia do praktycznej nauki zawodu:

1. Uczestnictwo w zajęciach warsztatowych:

- systematyczne
- niesystematyczne
- chętnie w różnych rodzajach prowadzonych szkoleń
- chętnie tylko w wybranych zajęciach
- niechętnie we wszystkich zajęciach
- odmawia uczestnictwa w szkoleniach warsztatowych

2. Dyscyplina pracy:

- chętny do podejmowania powierzanych mu zadań
- samodzielny

- wymaga szczególnego nadzoru i instruowania
- dba o powierzone mu narzędzia i materiały
- niszczy narzędzia
- nie dba o materiały
- niestaranny
- nie koncentruje się na zadaniu

3. Motywacja do nauki zawodu:

- wysoka
- przeciętna
- niska

4. Postawa do nauczycieli praktycznej nauki zawodu:

- akceptacji
- otwartości
- unikania
- lekceważenia
- wrogości

5. Stosunek do kolegów:

- chętnie współpracuje
- pomocny
- złośliwy
- kontaktuje się tylko z nieletnimi zdemoralizowanymi
- nie utrzymuje kontaktów

6. Ewentualne przejawy specjalnych trudności wychowawczych?

NIE / TAK

7. Ewentualne przejawy zachowań gryperskich?

- przemoc wobec jakiegokolwiek innego nieletniego
- inne przejawy zachowań gryperskich (jakiegokolwiek)

8. Czy w czasie pobytu w warsztatach była potrzebna specjalna korekta zachowań negatywnych?

NIE / TAK

9. Jeśli w pkt 8 TAK, to na czym to polegało?

.....

Nieletni wykazał szczególne predyspozycje do kształcenia zawodowego w specjalności

.....

Uwagi, spostrzeżenia nauczyciela praktycznej nauki zawodu:

.....
.....

Data i podpis i pieczęć osoby wypełniającej:

Arkusz obserwacyjny nieletniego
*(wypełniają pracownicy pedagogiczni wszystkich działów
– wpisy nie rzadziej niż raz na dwa tygodnie)*

Data wstępnego szkolenia **BHP**:

Podpis:

Zachowania bieżące nieletniego

(opisać wszelkie przejawy występujących zachowań):

Data:

Uwagi:

Data:

Uwagi:

Data:

Uwagi:

Bibliografia

Literatura

- Brzeziński J., *Elementy metodologii badań psychologicznych*, Warszawa 1978.
- Geller S., Kość Z., *Diagnoza kliniczna i diagnoza psychometryczna*, w: *Materiały do nauczania psychologii*, s. III, t. 3, red. I. Wołoszynowa, Warszawa 1978.
- Kępiński A., *Poznanie chorego*, Warszawa 1989.
- Paluchowski W. J., *Diagnoza psychologiczna. Podejście ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2001.
- Pytka L., *Diagnostyka w wychowaniu resocjalizującym*, w: *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1993.
- Pytka L., *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa 2000.
- Seligman M.E.P., Walker E.F., Rosenhan D.L., *Psychopatologia*, Poznań 2017.
- Tomicka B., *Profilaktyka i resocjalizacja w pracy szkoły*, w: *Objawy niedostosowania społecznego u dzieci*, red. B. Urban, Warszawa 1973.
- Wach T., Włodarczyk-Dziadosz A., *Znaczenie wybranych okoliczności diagnostycznych dla projektowania procesu resocjalizacji nieletnich sprawców czynów zabronionych*, „Roczniki Pedagogiczne” 2012, t. 4, nr 3, s. 143–166.
- Wojnarska A., *Diagnoza resocjalizacyjna – podstawy teoretyczne i problemy praktyczne*, w: *Diagnostyka resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia*, red. A. Wojnarska, Lublin 2011.
- Wysocka E., *Diagnoza w resocjalizacji. Obszary problemowe i modele rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym*, Warszawa 2018.
- Zaręba E., *Badania empiryczne ilościowe i jakościowe w pedagogice*, w: *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, red. S. Palka, Kraków 1998.
- Ziemski S., *Problemy dobrej diagnozy*, Warszawa 1973.

Akty prawne

Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości dnia z 17 października 2001 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich (Dz.U. 2017, poz. 487 t.j.).

Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 2018, poz. 969 t.j.).

Ewa Trojanowska¹

**GOTOWOŚĆ DO ZADOŚĆUCZYNIENIA SPRAWCÓW
PRZEMOCY W RODZINIE JAKO PODSTAWA
DO UDZIAŁU W MEDIACJACH PO WYROKU**

**READINESS OF THE PERPETRATORS OF
DOMESTIC VIOLENCE TO REDRESS, AS A BASIS
FOR PARTICIPATION IN MEDIATION AFTER
A COURT SENTENCE**

Otrzymano: 02.01.2020 Zaakceptowano: 14.04.2020 Opublikowano: 12.08.2020

DOI: 10.5604/01.3001.0014.3044

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Celem badań własnych było określenie poziomu gotowości do zadośćuczynienia mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności – sprawców przemocy w rodzinie. Badania zostały przeprowadzone przy wykorzystaniu metody sondażu diagnostycznego. Wyniki badań wskazują, że sprawcy przemocy w rodzinie cechują się niskim poziomem zadośćuczynienia. Badania mają charakter eksploracyjny. Jednakże można stwierdzić, że należy konstruować programy resocjalizacyjne ukierunkowane na rozwijanie gotowości do zadośćuczynienia u sprawców przemocy w rodzinie.

Słowa kluczowe: mediacja, zakład karny, przemoc w rodzinie

¹ Ewa Trojanowska, doktorantka, Katedra Pedagogiki Resocjalizacyjnej, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, autor do korespondencji: Ewa Trojanowska, e-mail: e.trojanowska5@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0481-4218.

Abstract

The purpose of this research was to determine the level of readiness to redress, among men serving prison sentences as perpetrators of domestic violence. The study applied the method of a diagnostic survey. The research results indicate that perpetrators of domestic violence are characterized by low levels of willingness to redress. The research is exploratory. However, it can be concluded that there is a need for social rehabilitation programs aimed at developing the readiness of perpetrators to compensate for domestic violence.

Key words: mediation, penitentiary institution, domestic violence

Przemoc w rodzinie jest zjawiskiem wieloaspektowym i złożonym. Pomocy potrzebują nie tylko osoby doświadczające przemocy, ale także jej sprawcy oraz świadkowie. W związku z tym skuteczność podejmowanych działań w celu jej zapobiegania wymaga interdyscyplinarnej współpracy przedstawicieli wielu dziedzin.

W literaturze przedmiotu funkcjonuje wiele definicji przemocy w rodzinie. Jednakże panuje zgodność odnośnie trzech kryteriów świadczących o występowaniu przemocy: rodzaj zachowania sprawcy, jego intencje skrzywdzenia drugiej strony oraz konsekwencje tych zachowań dla osoby doświadczającej przemocy². Przykładem takiego rozumienia przemocy w rodzinie jest definicja Ireny Pospiszyl, która definiuje ją jako „wszelkie nieprzypadkowe akty godzące w wolność osobistą jednostki lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnych relacji”³.

W myśl art. 2 ust. 2 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z dnia 29 lipca 2005 roku, przemoc w rodzinie jest to „jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste członków rodziny, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdro-

² W. Badura-Madej, A. Dobrzyńska-Mesterhazy, *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*, Kraków 2000, s. 12.

³ I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, w: *Resocjalizacja*, tom 2, red. B. Urban, J.M. Stanik, Warszawa 2008, s. 57.

wiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą⁴. Członkiem rodziny w świetle przedstawionej definicji jest „małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu”⁵, a także inna osoba wspólnie zamieszkująca lub gospodarująca⁶.

Trudno jest oszacować skalę występowania tego zjawiska. Jednym ze źródeł takich informacji są statystyki policyjne. Informacje dotyczące procedury „Niebieska Karta” pokazują, że od 2014 roku liczba wypełnionych formularzy wynosi przynajmniej 73 tysiące, sprawcami przemocy w rodzinie są w głównej mierze mężczyźni, a osobami jej doświadczającymi kobiety. Należy jednak zaznaczyć, że liczba przypadków podejrzenia, że w danej rodzinie występuje przemoc jest wyższa, ponieważ przytoczone dane pokazują jedynie działania Policji, a również inne podmioty, np. przedstawiciele oświaty lub pracownicy pomocy społecznej, mogą wszczynać wspomnianą procedurę⁷.

Osoby stosujące przemoc wobec członków swojej rodziny najczęściej zostają skazane na podstawie artykułu 207 k.k., którego § 1 brzmi:

„Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”⁸.

Sprawcy znęcania się na nad członkiem rodziny lub inną osobą zależną i nieporadną podlegają różnym karom. Dane pokazują, że od kilku lat w zdecydowanej większości przypadków są to kary pozbawienia wolności, ale z warunkowym zawieszeniem jej wykonania. Drugą najliczniejszą grupą są osoby, którzy zostały skazane na karę bezwzględnego pozbawienia wolności, a w dalszej kolejności osoby, które podlegały karom: ograni-

⁴ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2020, poz. 218 t.j.).

⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2019, poz. 1950 t.j.) – zwana dalej k.k.

⁶ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2020, poz. 218 t.j.).

⁷ <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html>, dostęp: 13.12.2019.

⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, art. 207 (Dz.U. 2019, poz. 1950, t.j.).

czenia wolności oraz grzywny samoistnej⁹. Wśród tych grup najczęściej podejmowane są oddziaływania związane z przeciwdziałaniem przemocy w rodzinie wobec osób osadzonych w zakładach karnych. Kodeks karny wykonawczy nie wyróżnia sprawców przemocy w rodzinie jako oddzielnej kategorii osadzonych, wobec których należy prowadzić specjalne oddziaływania. Jednakże Służba Więzienna realizuje Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie¹⁰. W praktyce penitencjarnej oznacza to, że pomimo tego, że sprawcy przemocy w rodzinie nie stanowią odrębnej kategorii skazanych, to prowadzone są w zakładach karnych oddziaływania, które skierowane są tylko do tej grupy osób.

Jednym z problemów sprawców przemocy w rodzinie jest uzależnienie od alkoholu lub jego nadużywanie¹¹. Dlatego też pierwszym etapem pracy resocjalizacyjnej na terenie zakładu karnego z tymi osobami powinna być diagnoza, a następnie terapia, która prowadzona jest na oddziałach terapeutycznych oraz w formie tzw. krótkiej interwencji, w sytuacjach, gdy czas oczekiwania na miejsce na powyższym oddziale jest zbyt długi lub przekracza czas odbywania kary¹². Dopiero po odbytej terapii osoby stosujące przemoc w rodzinie powinny uczestniczyć w programach resocjalizacyjnych, zwłaszcza tych o charakterze korekcyjno-edukacyjnym. W zakładach karnych dostępna jest szeroka oferta tych programów. W roku 2016 zrealizowano 212, a w 2017 – 192 edycje programów korekcyjno-edukacyjnych, które były prowadzone przez funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej¹³. Tymi programami są: „Duluth”, „Stop

⁹ Ministerstwo Sprawiedliwości, *Statystyka sądowa. Prawomocne osądzenia osób dorosłych 2013–2017*, Warszawa 2019, s. 45, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/publikacje/>, dostęp: 13.12.2019.

¹⁰ Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Sprawozdanie z realizacji Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014–2020 za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2017 r.*, Warszawa 2018, s. 105, <https://www.gov.pl/attachment/4002398e-462d-4d27-af3c-a6683469dac7>, dostęp: 13.08.2019.

¹¹ <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html>, dostęp: 26.11.2019.

¹² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, art. 96 (Dz.U. 2020, poz. 523 t.j.); B. Zajęcka, *Terapia osób uzależnionych od alkoholu w jednostkach penitencjarnych*, w: *Wychowanie do dialogu*, red. K. Rędziński, Częstochowa 2008, s. 134–136; L. Wojciechowski, J. Sankowski, *Oddziaływania korekcyjne personelu więziennego wobec skazanych z art. 207 i 209 k.k.*, w: *Przemoc rodzinna. Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne*, red. A. Lewicka-Zelent, Warszawa 2017, s. 150–151.

¹³ Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Sprawozdanie z realizacji Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014–2020 za okres od 1 sty-*

przemocy-druga szansa”¹⁴ oraz autorskie opracowane przez pracowników Służby Więziennej¹⁵.

Podejmowane wobec sprawców przemocy w rodzinie oddziaływania wynikają z celu wykonywania kary pozbawienia wolności, który został określony w art. 67 k.k.w. Celem tym jest „wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności”¹⁶. Ta odpowiedzialność powinna również odnosić się do popełnionego przez siebie przestępstwa. Zwłaszcza sprawcy czynów zabronionych, w których ucierpiały osoby pokrzywdzone, powinny podjąć działania naprawcze wobec nich jako wyraz przejęcia odpowiedzialności za popełnione przez siebie przestępstwo. Przejęcie tej odpowiedzialności jest możliwe na przykład podczas tzw. mediacji po wyroku, w których mogą uczestniczyć osoby odbywające karę pozbawienia wolności¹⁷.

Agnieszka Lewicka-Zelent rozumie mediację jako „dialog dwóch skonfliktowanych stron – przebiegający w obecności neutralnego i bezstronnego mediatora (osoby niezaangażowanej w konflikt) – zmierzający do uzyskania przez nie satysfakcjonującego rozwiązania, w którym zostają uwzględnione ich potrzeby”¹⁸. Mediacje w sprawach karnych mogą być prowadzone na etapie postępowania przygotowawczego, sądowego oraz w postępowaniu

cznia do 31 grudnia 2017 r., Warszawa 2018, s. 111–112, <https://www.gov.pl/attachment/4002398e-462d-4d27-af3c-a6683469dac7>, dostęp: 13.08.2019.

¹⁴ <https://www.sw.gov.pl/strona/oferta-programowa-dla-skazanych-sprawcow-przemocy>, dostęp: 22.11.2019; <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/Stop-przemocy-druga-szansa-04>, dostęp: 22.11.2019.

¹⁵ B. Kalinowska-Prokopowicz, *Program przeciwdziałania przemocy rodzinie*, w: *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, red. M. Marczak, Kraków 2013, s. 160–162. M. Chojnacka, D. Jodłowska, *Bo zupa była za słońca – program przeznaczony dla sprawców przestępstw przeciwko rodzinie*, w: *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, red. M. Marczak, Kraków 2013, s. 162–168.

¹⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, art. 67 § 1 (Dz.U. 2020, poz. 523 t.j.).

¹⁷ G. Wrona, M. Płatek, *Kilka przykładów zastosowania sprawiedliwości naprawczej*, w: *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*, red. M. Płatek, M. Fajsta, Warszawa 2005, s. 162; L. Hyb, *Praca ze skazanymi w środowisku zamkniętym*, w: *Współczesne oblicze resocjalizacji penitencjarnej*, red. S. Bębas, Radom 2010; M. Grudziecka, J. Książek, *Mediacja sprawdziła się jako instytucja dla pokrzywdzonych*, w: *Mediacja karna jako instytucja ważna dla pokrzywdzonego*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2013, s. 67.

¹⁸ A. Lewicka-Zelent, *Uwarunkowania gotowości nieletnich do zadośćuczynienia w paradygmacie sprawiedliwości naprawczej*, Lublin 2015, s. 100.

wykonawczym¹⁹. Mediacje po wyroku prowadzone są w trakcie odbywania kary przez sprawcę przestępstwa. Szczególnego wymiaru nabierają w sytuacji, gdy sąd penitencjarny rozważa możliwość warunkowego przedterminowego zwolnienia skazanego z odbycia reszty kary pozbawienia wolności²⁰. Jednakże w praktyce ten rodzaj mediacji jest prowadzony niezwykle rzadko z powodu braku jasno określonych zapisów prawnych oraz różnej interpretacji art. 162 § 1 k.k.w.²¹

Udział sprawcy przemocy w rodzinie w postępowanie mediacyjnym prowadzonym na etapie postępowania wykonawczego ważny jest przede wszystkim z perspektywy pozytywnej reintegracji społecznej. Zadośćuczynienie osobie pokrzywdzonej lub naprawienie szkody wynikające z poczucia winy oraz zrozumienia krzywdy/szkody wyrządzonej osobie pokrzywdzonej może stać się podstawą do naprawienia z nią relacji, co jest szczególnie ważne w przypadku osób, które zostały skrzywdzone przez członków swojej rodziny lub inne bliskie osoby²². Oznacza to, że mediacje po wyroku mogą wspomagać proces resocjalizacji prowadzony na terenie jednostki penitencjarnej.

Osoba pokrzywdzona również może wiele zyskać, uczestnicząc w mediacjach po wyroku. Wraz ze zbliżającym się terminem opuszczenia zakładu karnego przez sprawcę przemocy w rodzinie, u wielu osób pokrzywdzonych zwiększa się strach oraz obawa przed zemstą czy nękaniami ze strony sprawcy²³. Wypracowanie rozwiązań dotyczących relacji między stronami konfliktu o charakterze prawnym już na etapie odbywania kary przez sprawcę może obniżyć lęk u osoby pokrzywdzonej, a jej potrzeby związane z tą sytuacją mogą zostać zaspokojone²⁴. Dzieje się tak,

¹⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, art. 162 § 1 (Dz.U. 2020, poz. 523 t.j.).

²⁰ A. Rękas, *Mediacja w polskim prawie karnym*, w: *Unijne standardy programów sprawiedliwości naprawczej*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2015, s. 149.

²¹ M. Grudziecka, J. Książek, *op. cit.*, s. 69; K. Winiarek, *Mediacja po wyroku*, w: *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*, red. M. Płatek, M. Fajsta, Warszawa 2005, s. 200–202.

²² G. Wrona, M. Płatek, *op. cit.*, s. 162; M. Grudziecka, J. Książek, *op. cit.*, s. 67; J. Karbarz-Górka, *Rozważania na temat pozytywnych aspektów mediacji po wyroku*, w: *Mediacja w teorii i praktyce*, red. A. Gretkowski, D. Karbarz, Stalowa Wola 2009, s. 169–170; M. Michel, *Rola mediacji pomiędzy pokrzywdzonym a sprawcą czynu karalnego lub przestępstwa w procesie karnym w kontekście idei sprawiedliwości naprawczej*, w: *Niebanalny wymiar resocjalizacji*, red. S. Przybyliński, Toruń 2010, s. 52.

²³ J. Karbarz-Górka, *op. cit.*, s. 171.

²⁴ *Ibidem*, s. 171–173.

ponieważ w procesie mediacyjnym jest ona podmiotem traktowanym na równi z drugą stroną, która do tej pory była dominująca przez stosowanie przemocy²⁵.

Mediacje prowadzone z art. 207 k.k. to mediacje karne, ale z uwagi na rodzaj relacji łączący strony, przypominają one również mediacje rodzinne. Mediacje rodzinne, sądowe czy nieformalne, prowadzone są między członkami rodziny. Uznawane są one za jedną z najtrudniejszych do prowadzenia mediacji z uwagi na: charakter relacji wiążący osoby bliskie, siłę i natężenie emocji im towarzyszących, dalekosiężność i głębokość konsekwencji konfliktu oraz jego złożoność i wielowątkowość²⁶. Mediacje te uznaje się za jedne z najtrudniejszych, ponieważ wypracowanie satysfakcjonującego rozwiązania utrudnia nakładanie się jawnych oraz ukrytych potrzeb i intencji²⁷.

Istnieją również pewne przeciwwskazania do prowadzenia mediacji. Agata Gójska wymienia cztery okoliczności, w których mediacja nie powinna być prowadzona, ponieważ nie pozwala na konstruktywne rozwiązania, ale przede wszystkim może skutkować krzywdzącymi postanowieniami dla jednej ze stron. Do tych przeciwwskazań należą: uzależnienie od alkoholu lub środków psychoaktywnych jednej lub dwóch stron konfliktu; choroba psychiczna lub silne zaburzenie emocjonalne stron; występowanie znaczącej nierównowagi sił skonfliktowanych osób, która uniemożliwia prowadzenie negocjacji na równych pozycjach, a także przemoc w rodzinie²⁸.

Mniej radykalne stanowisko dotyczące prowadzenia mediacji w sytuacjach, gdy między stronami może dochodzić do przemocy, prezentuje Komitet Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich. Przedstawiając szereg zasad rekomendowanych w procesie mediacyjnym, stwierdza, że mediator powinien zwracać uwagę na to, czy w rodzinie była lub może być

²⁵ M.J. Zajączkowska, *Mediacja ofiara–sprawca. Sposób na lęk, agresję, przemoc*, „Gospodarka Rynek Edukacja” 2012, nr 1, s. 48–49.

²⁶ Rekomendacja Nr R (98) 1 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich na temat mediacji rodzinnej oraz Memorandum Wyjaśniające, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/miedzynarodowe-i-polskie-standardy-dotyczace-mediacji>, dostęp: 22.11.2019.

²⁷ K. Czayka-Chełmińska, M. Glegoła-Szczap, *O specyfice mediacji rodzinnej. Kilka refleksji na marginesie rozwiązań prawnych regulujących w Polsce stosowanie mediacji*, w: *Mediacja*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2009, s. 271–280.

²⁸ A. Gójska, *Mediacja w sprawach rodzinnych. Stan prawny na 1 września 2011 r.*, Warszawa 2011, s. 8.

stosowana przemoc oraz jaki może mieć to wpływ na stanowiska stron. Jednakże występowanie przemocy w przeszłości nie jest równoznaczne z brakiem możliwości zastosowania mediacji aktualnie, ale wymaga od mediatora wysokiego profesjonalizmu, który zagwarantuje, że wypracowane przez strony rozwiązania będą oceniane przez nie jako sprawiedliwe i satysfakcjonujące²⁹.

W literaturze coraz częściej podnosi się kwestię prowadzenia mediacji karnych w sprawach z art. 207 k.k. Brakuje jednak badań empirycznych na ten temat. Grzegorz Skrobotowicz dokonał analizy 78 akt spraw, w których podejrzanemu postawiony został zarzut popełnienia przestępstwa z art. 207 k.k. oraz były prowadzone mediacje karne. Wykorzystał do tego autorski kwestionariusz³⁰. Wyniki przeprowadzonych przez niego analiz pokazują, że w części przypadków faza wykonawcza postanowień była w trakcie realizacji. Jednakże w ponad $\frac{3}{4}$ przypadków zobowiązania zostały wykonane w całości. G.A. Skrobotowicz uważa, że mediacja zapobiega wtórnej wiktyimizacji osoby pokrzywdzonej oraz daje możliwość wypracowania takich warunków porozumienia, które są nie tylko możliwe do realizacji, ale także są ważne dla stron³¹.

Badania pilotażowe ukierunkowane na określenie skali oraz efektywności mediacji w sprawach karnych o przemoc w rodzinie w Polsce zostały przeprowadzone przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości³². Eleonora Zielińska na podstawie dokonanych analiz stwierdza, że sądy chętnie kierowały do mediacji sprawy o przemoc w rodzinie, ale jednocześnie nie dokonywały ich wstępnej selekcji. W wyniku tego kierowano na mediację nawet w sytuacjach zaistnienia takich przeciwwskazań, jak: uzależnienie sprawcy przemocy w rodzinie od alkoholu lub narkotyków, niepełnosprawność intelektualna, zaburzenia psychiczne którejs z stron itp. Ponadto w żadnej z badanych spraw nie stwierdzono, aby mediator odmówił przeprowadzenia postępowania mediacyjnego „z uwagi na niecelowość jego prowadzenia lub potrzebę ochrony interesu osoby pokrzywdzonej”³³.

²⁹ Rekomendacja Nr R (98) 1 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich na temat mediacji rodzinnej oraz Memorandum Wyjaśniające, <https://www.ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/mediacje/publikacje-akty-prawne-statystyki/>, dostęp: 18.11.2019.

³⁰ G.A. Skrobotowicz, *Mediacja w sprawach o przemoc w rodzinie*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 3, s. 84–86.

³¹ *Ibidem*, s. 93 i n.

³² E. Zielińska, *Mediacja w sprawach karnych o przemoc w rodzinie – skala i efektywność w praktyce polskiego wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 2017.

³³ *Ibidem*, s. 116.

Stwierdzono również, że występują problemy z wywiązywaniem się przez sprawców przemocy z podjętych zobowiązań zawartych w ugodzie mediacyjnej. Osobą, której mediacja przyniosła więcej korzyści, jest sprawca przemocy, ponieważ wiele spraw zakończonych podpisaniem ugody mediacyjnej skutkowało warunkowym umorzeniem postępowania. Natomiast dla osoby pokrzywdzonej mediacja albo nie przynosiła trwałych korzyści, albo prowadziła nawet do wtórnej wiktyimizacji³⁴.

Przedstawione wnioski z badań pilotażowych wskazują, że prowadzenie mediacji w sprawach karnych dotyczących przemocy w rodzinie wymaga zmian w regulacjach prawnych, podnoszenia wiedzy na temat mediacji podmiotów na nią kierujących oraz podnoszenia kwalifikacji zawodowych mediatorów.

Dość popularne jest kierowanie przez sędziów spraw do mediacji, w sytuacji, gdy sprawca jest oskarżony o popełnienie przestępstwa określonego w art. 207 k.k.³⁵ Jednakże uwzględniając potrzeby osoby pokrzywdzonej, należy pamiętać o etapach funkcjonowania jednostki, która została pokrzywdzona w wyniku przestępstwa. Wyróżnia się następujące fazy: zaprzeczania, winy, cierpienia, oburzenia, równoważenia oraz integracji³⁶. Najbardziej optymalnym czasem dla uczestniczenia w posiedzeniu mediacyjnym są dwie ostatnie fazy – faza równoważenia, w której emocje osoby pokrzywdzonej zostają wyciszone i zaczyna ona skupiać się na faktach oraz faza integracji, obejmująca zamykanie sprawy przestępstwa przez osobę pokrzywdzoną³⁷. Oznacza to, że być może w większości przypadków mediacje prowadzone na etapie wykonawczym byłyby bardziej skuteczne oraz obarczone mniejszym ryzykiem zagrożenia bezpieczeństwa dla ofiary niż mediacje prowadzone jeszcze przed wyrokiem sądowym. W tym czasie zarówno sprawca, jak i osoba doświadczająca przemocy mogłyby skorzystać z wielu form pomocy, np. psychoterapii, terapii uzależnienia od alkoholu, grup wsparcia dla sprawców lub ofiar czy programu korekcyjno-edukacyjnego. Udział w tych oddziaływaniach może spowodować, że równowaga stron podczas postępowania mediacyjnego zostanie zachowana, a wypracowane rozwiązania przyniosą skuteczne i konstruktywne rozwiązanie konfliktu.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ M. Niełacna, *Mediacje prowadzone w sprawach karnych*, <https://interwencjaprawna.pl/docs/mediacje-karne.pdf>, dostęp: 18.12.2019.

³⁶ M. Grudziecka, J. Książek, *op. cit.*, s. 68.

³⁷ *Ibidem*, s. 68–69.

Podstawą udziału w mediacjach dotyczących konfliktu o charakterze prawnym jest gotowość do zadośćuczynienia, które A. Lewicka-Zelent definiuje jako zamiar, chęć i decyzję sprawcy konfliktu o charakterze prawnym, dotyczącą zrekompensowania osobie pokrzywdzonej strat, które poniosła oraz krzywd, których doznała³⁸. Autorka wyróżniła także dwa rodzaje zadośćuczynienia. Pierwszym z nich jest zadośćuczynienie emocjonalno-materialne, które przejawia się przede wszystkim w formie przeprosin oraz materialnej rekompensaty. Drugi rodzaj określony jako zadośćuczynienie usługowe obejmuje takie formy, jak np. podjęcie terapii czy pracę na rzecz osoby pokrzywdzonej lub lokalnej społeczności³⁹.

Pierwszym etapem działań zmierzających do udziału sprawców przemocy w rodzinie w mediacjach po wyroku jest określenie ich gotowości do zadośćuczynienia osobom pokrzywdzonym w wyniku dokonanego przez nich przestępstwa. Gdyby wyniki przeprowadzonych badań wykazały, że poziom ten jest niski, wówczas należałoby projektować oddziaływania resocjalizacyjne ukierunkowane na rozwój tejże gotowości. W związku z tym, to właśnie gotowość do zadośćuczynienia sprawców przemocy w rodzinie uczyniono przedmiotem badań własnych.

Założenia metodologiczne badań własnych

Głównym celem badań własnych jest określenie poziomu gotowości do zadośćuczynienia mężczyźni odbywających karę bezwzględnego pozbawienia wolności na podstawie art. 207 k.k.

Sformułowano następujące pytania szczegółowe:

1. Jaki jest poziom gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego i usługowego osób pozbawionych wolności?
2. Czy i na ile długość pobytu w zakładzie karnym warunkuje poziom gotowości osób pozbawionych wolności do podjęcia działań naprawczych?

Do pytania drugiego sformułowano następującą hipotezę roboczą: Osoby, które dłużej przebywają w zakładzie karnym będą przejawiać wyższy poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia oraz gotowości do za-

³⁸ A. Lewicka-Zelent, *Uwarunkowania gotowości nieletnich...*, Lublin 2015, s. 189.

³⁹ *Ibidem*, s. 171.

dośćuczynienia emocjonalno-materialnego i usługowego niż osoby, które odbywają pierwsze miesiące kary pozbawienia wolności.

Na podstawie wyników badań własnych, W. Poznaniak stwierdził, że zarówno u osób skazanych po raz pierwszy, jak i recydywistów w trakcie pierwszych miesięcy pobytu w zakładzie karnym obniża się poczucie własnej odpowiedzialności za popełnione przestępstwa⁴⁰.

Badania własne zostały przeprowadzone w trzech zakładach karnych na terenie województwa lubelskiego z wykorzystaniem metody sondażu diagnostycznego. Zastosowano narzędzie badawcze w postaci „Skali Gotowości do Zadośćuczynienia (SGZ)” autorstwa A. Lewickiej-Zelent. Na jej podstawie można określić gotowość osoby badanej do zadośćuczynienia osobie pokrzywdzonej. Skala składa się z dwóch podskal: „Zadośćuczynienia Emocjonalno-Materialnego” oraz „Zadośćuczynienia Usługowego”. Wykorzystane narzędzie pozwala także na określenie poziomu powyższych zmiennych na podstawie ustalonych norm w skali stenowej⁴¹.

Na podstawie danych uzyskanych z kwestionariusza ankiety własnej konstrukcji dokonano charakterystyki grupy badanych osób.

Tabela 1. Charakterystyka badanych osób

Zmienne:	N	%
1. Wiek		
a. 22–30	22	36,7
b. 31–40	9	15,0
c. 41–50	17	28,3
d. 51–64	12	20,0
2. Wykształcenie:		
a. podstawowe	19	31,7
b. zawodowe	26	43,3
c. średnie	14	23,3
d. wyższe	1	1,7
3. Długość aktualnego pobytu w zakładzie karnym:		
a. do 12 miesięcy	27	45,0
b. powyżej 12 miesięcy	33	55,0

Źródło: badania własne.

⁴⁰ W. Poznaniak, *Zaburzenia w uspołecznianiu u przestępców. Analiza niektórych mechanizmów psychologicznych*, Poznań 1982, s. 177–178.

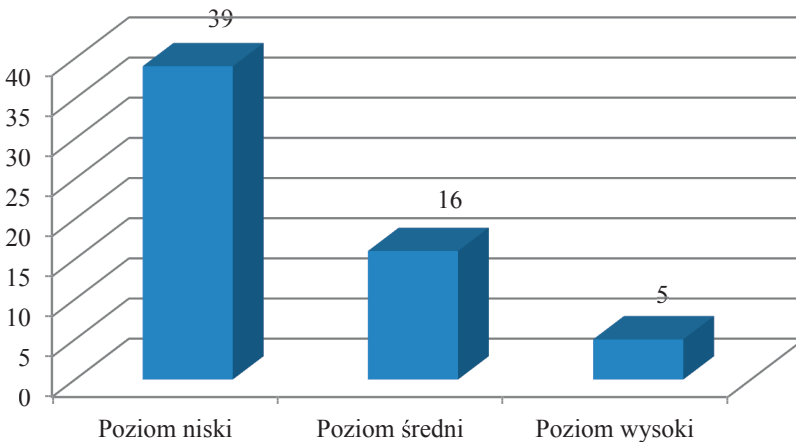
⁴¹ A. Lewicka-Zelent, *Uwarunkowania gotowości nieletnich...*, s. 169.

Grupę badanych stanowiło 60 mężczyzn odbywających karę bezwzględnego pozbawienia wolności. Ponad 1/3 mężczyzn w chwili badania miała od 22 do 30 lat. Osoby między 41. a 50. r.ż. stanowiły 28% wszystkich ankietowanych. 1/5 badanych miała od 51 do 64 lat. Najmniej liczną grupę stanowiły osoby między 31. a 40. r.ż. (15%). Najwięcej badanych (43%) legitymowało się wykształceniem zawodowym. Prawie 1/3 mężczyzn ukończyła tylko szkołę podstawową, natomiast prawie 1/4 ma wykształcenie średnie. Tylko jedna osoba ukończyła studia wyższe.

Wyniki badań własnych

W celu określenia poziomu gotowości do zadośćuczynienia badanych osób uzyskane wyniki surowe przeliczono na steny i w ten sposób wyznaczono poziom zmiennej.

Wykres 1. Poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia badanych osób (dane w n)

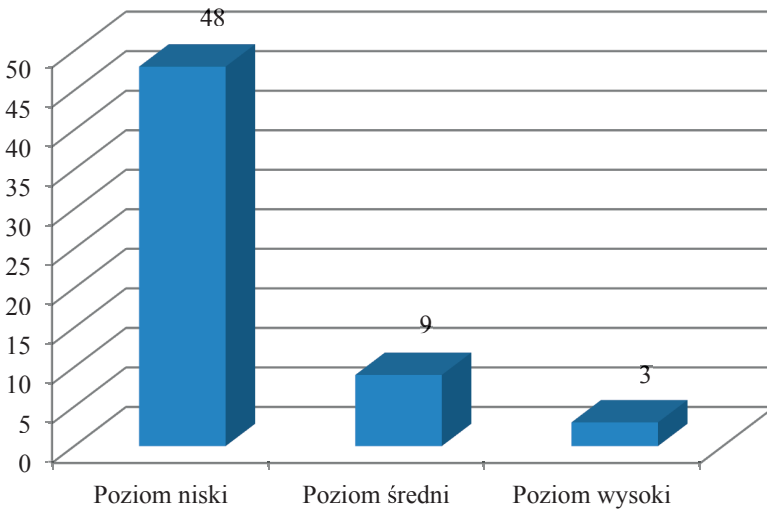
Źródło: badania własne.

Jak wynika z danych przedstawionych na wykresie, zdecydowana większość osób nie przejawia gotowości do podjęcia działań naprawczych wobec osób pokrzywdzonych. Ponad 1/4 mężczyzn cechuje się przeciętnym pozo-

mem tej gotowości. Tylko 5 osób deklaruje gotowość do zadośćuczynienia swoim ofiarom.

Następnie określono poziom gotowości emocjonalno-materialnej badanych.

Wykres 2. Poziom gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego badanych osób (dane w n)

Źródło: badania własne.

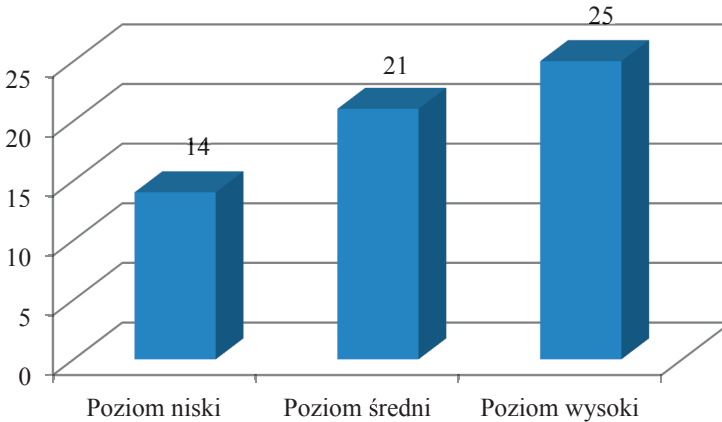
Nie wykazuje chęci do podjęcia działań restytucyjnych o charakterze emocjonalnym lub usługowym 80% ankietowanych. Tylko 15% deklaruje taką gotowość na poziomie przeciętnym, a trzy osoby są w stanie podjąć takie działania.

W dalszej kolejności sprawdzono, jakim poziomem gotowości do zadośćuczynienia usługowego cechują się osoby odbywające karę pozbawienia wolności.

W przypadku gotowości do zadośćuczynienia usługowego w porównaniu do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego oraz ogólnej gotowości do zadośćuczynienia, uzyskane wyniki przedstawiają się zupełnie inaczej. Ponad 40% badanych jest gotowych do podjęcia działań naprawczych o tym charakterze. Średnią gotowość w tym zakresie przejawia 35% badanych. Ponad 20% nie chce podjąć działań zmierzających do

zadośćuczynienia ofercie polegających np. na uczestniczeniu w terapii czy pracach na rzecz społeczności lokalnej.

Wykres 3. Poziom gotowości do zadośćuczynienia usługowego badanych osób (dane w n)

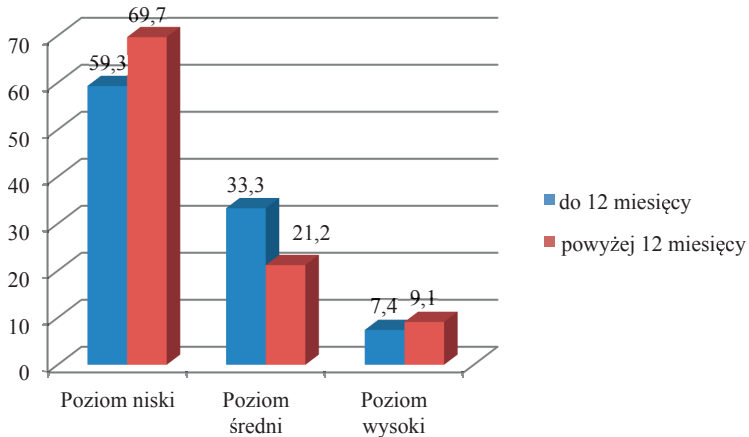

Źródło: badania własne.

Po określeniu poziomu gotowości do zadośćuczynienia sprawdzono, czy występują różnice w tym zakresie między grupą osób odbywających karę pozbawienia wolności do roku a grupą odbywającą tą karę powyżej 12 miesięcy. Uzyskane dane przedstawiono na wykresach 4–6.

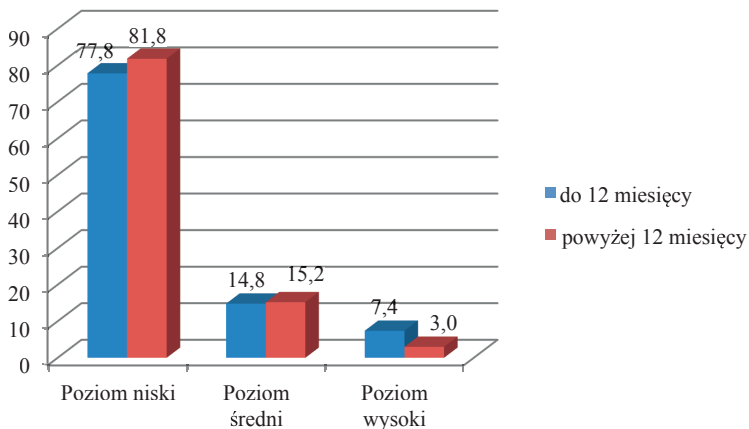
W obu badanych grupach najwięcej osób nie wykazywało gotowości do podjęcia działań naprawczych wobec pokrzywdzonych. Wśród mężczyzn, którzy przebywali w chwili badania w zakładzie karnym nie dłużej niż 12 miesięcy, $\frac{1}{3}$ cechowała się średnim poziomem tej gotowości. Natomiast w grupie osób odbywających karę przynajmniej od roku, $\frac{1}{5}$ przejawiała chęć podjęcia działań naprawczych na przeciętnym poziomie. W obu porównywanych grupach tylko pojedynczy ankietowani byli gotowi zadośćuczynić osobom przez siebie pokrzywdzonym. Analiza testem chi-kwadrat wykazała, że między badanymi grupami nie występują różnice w zakresie poziomu gotowości do zadośćuczynienia.

Wykres 4. Poziom gotowości do zadośćuczynienia badanych osób z uwzględnieniem długości pobytu w zakładzie karnym (dane w %) $\chi^2=1,118$; $df=2$; $p<0,572$; V Cramera=0,136

Źródło: badania własne.

Wykres 5. Poziom gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materyjnego badanych osób (dane w %) $\chi^2=0,600$; $df=2$; $p<0,741$; V Cramera=0,100

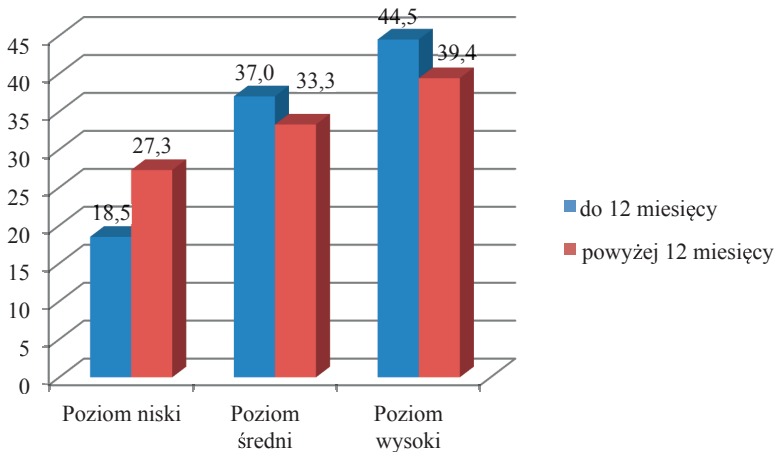
Źródło: badania własne.

Zdecydowana większość osób przebywających zarówno krócej niż 12 miesięcy, jak i dłużej niż rok w zakładzie karnym nie wykazywała chęci do podjęcia działań naprawczych o charakterze emocjonalnym lub materialnym. Również w obu grupach jedynie pojedyncze osoby były gotowe zadośćuczynić swoim ofiarom lub rozważyły taką możliwość. Na podstawie analizy testem chi-kwadrat można stwierdzić, że między grupą badanych mężczyzn przebywających w zakładzie karnym do 12 miesięcy a grupą ankietowanych przebywających tam powyżej roku nie ma różnic w zakresie poziomu gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego.

Następnie sprawdzono, czy występują różnice między badanymi grupami w zakresie poziomu gotowości do zadośćuczynienia usługowego.

Wykres 6. Poziom gotowości do zadośćuczynienia usługowego badanych osób (dane w %)

$\chi^2=0,637$; $df=2$; $p<0,727$; V Cramera=103

Źródło: badania własne.

W obu badanych grupach najwięcej osób przejawia gotowość do zadośćuczynienia usługowego. $\frac{1}{3}$ mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności przynajmniej od roku oraz ponad $\frac{1}{3}$ badanych przebywających w zakładzie karnym nie dłużej niż 12 miesięcy wykazuje chęć do podjęcia działań naprawczych o tym charakterze na poziomie przeciętnym. Najmniej osób w obu grupach cechuje się niskim poziomem te

gotowości. Analiza testem chi-kwadrat wykazała, że nie występują istotnie statystycznie różnice między badanymi grupami w zakresie gotowości do zadośćuczynienia usługowego.

Kolejnym etapem było sprawdzenie, czy występują różnice średnich między badanymi grupami w zakresie gotowości do zadośćuczynienia oraz jej składowych.

Spełnione zostały założenia dla testu t-Studenta, dla grup niezależnych, dla zmiennej „gotowość do zadośćuczynienia” (wynik ogólny) oraz dla zmiennej gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego. Dla tych dwóch zmiennych został wykorzystany test parametryczny t-Studenta dla grup niezależnych.

Tabela 2. Różnice w zakresie średnich wyników gotowości do zadośćuczynienia badanych osób

Zmienne:	Do 12 miesięcy		Powyżej 12 miesięcy		t	p
	M	Sd	M	Sd		
Gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego	18,88	5,05	17,66	5,07	,930	n.i.
Gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny)	30,07	7,53	28,24	8,09	,906	n.i.

Źródło: badania własne.

Analiza testem t-Studenta dla grup niezależnych wykazała, że nie występują istotne statystycznie różnice w zakresie średnich ogólnej gotowości do zadośćuczynienia oraz zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego między porównywanymi grupami.

Zmienna gotowość do zadośćuczynienia usługowego nie ma rozkładu normalnego, w związku z tym zastosowany został test nieparametryczny U Manna-Whitney’a.

Na podstawie analizy testem U Manna-Whitney’a można stwierdzić, że nie występują istotnie statystycznie różnice w zakresie zadośćuczynienia usługowego między porównywanymi grupami.

Tabela 3. Różnice w zakresie średnich wyników gotowości do zadośćuczynienia badanych osób

Zmienne:	Do 12 miesięcy		Powyżej 12 miesięcy		Z	p
	M	Sd	M	Sd		
Gotowość do zadośćuczynienia usługowego	11,00	4,16	10,66	3,98	-,410	n.i.

Źródło: badania własne.

Zakończenie

Gotowość do zadośćuczynienia stanowi podstawę do udziału w mediacjach w sprawach karnych, zwłaszcza tych prowadzonych już na etapie wykonywania kary pozbawienia wolności. Uzyskane wyniki badań własnych wskazują, że badane osoby nie wykazują ogólnej gotowości do zadośćuczynienia oraz do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego. Natomiast zdecydowana większość ankietowanych przejawia wysoki lub średni poziom gotowości do zadośćuczynienia usługowego. Podstawą udziału w mediacjach dotyczących konfliktów o charakterze prawnym jest przejęcie przez sprawcę przestępstwa odpowiedzialności za swoje działania oraz aktywny udział w tym procesie osoby pokrzywdzonej. Oznacza to, że brak chęci do podjęcia działań naprawczych jest istotną przeszkodą w udziale w mediacjach po wyroku.

Hipoteza robocza zakładająca, że osoby, które dłużej przebywają w zakładzie karnym będą przejawiać wyższy poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia oraz gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego i usługowego niż osoby, które odbywają pierwsze miesiące kary pozbawienia wolności, nie została potwierdzona. Między badanymi grupami nie stwierdzono różnic zarówno w poziomie gotowości do zadośćuczynienia oraz jej składowych, jak i między średnimi wynikami tych zmiennych.

Podobne wyniki badań uzyskała A. Lewicka-Zelent. Badane osoby odbywające karę pozbawienia wolności nie przejawiają gotowości do podjęcia działań naprawczych wobec osób pokrzywdzonych w wyniku dokonanych

przez nich przestępstw⁴². Także Ewa Trojanowska na podstawie wyników badań własnych, którymi objęła grupę recydywistów penitencjarnych, stwierdziła, że badane osoby nie przejawiają gotowości do zadośćuczynienia⁴³.

Prowadzone badania mają charakter eksploracyjny i wymagają powtórzenia na większej próbie. Gdyby wyniki kolejnych badań wykazały, że osoby odbywające karę pozbawienia wolności nie wykazują gotowości do podjęcia działań naprawczych wobec osób pokrzywdzonych, wówczas należałoby projektować takie oddziaływania resocjalizacyjne, żeby rozwijać ten wymiar, aby w ten sposób przygotować osoby odbywające karę pozbawienia wolności do udziału w mediacjach. Tego rodzaju oddziaływania mogą się także przyczynić do realizacji wspomnianego już celu wykonywania kary pozbawienia wolności, czyli kształtowania m.in. poczucia odpowiedzialności.

Bibliografia

Literatura

Badura-Madej W., Dobrzyńska-Mesterhazy A., *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.

Chojnacka M., Jodłowska D., *Bo zupa była za słona – program przeznaczony dla sprawców przestępstw przeciwko rodzinie*, w: *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, red. M. Marczak, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2013, s. 162–168.

Czayka-Chelmińska K., Glegoła-Szczap M., *O specyfice mediacji rodzinnej. Kilka refleksji na marginesie rozwiązań prawnych regulujących w Polsce stosowanie mediacji*, w: *Mediacja*, red. L. Mazowiecka, Oficyna a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2009, s. 271–280.

Gójska A., *Mediacja w sprawach rodzinnych. Stan prawny na 1 września 2011 r.*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 2011.

Grudziecka M., Książek J., *Mediacja sprawdziła się jako instytucja dla pokrzywdzonych*, w: *Mediacja karna jako instytucja ważna dla pokrzywdzonego*, red. L. Mazowiecka, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 64–80.

⁴² A. Lewicka-Zelent, *Gotowość osób pozbawionych wolności do zadośćuczynienia osobom pokrzywdzonym*, Lublin 2017, s. 94–106.

⁴³ E. Trojanowska, *Gotowość do zadośćuczynienia a empatia u osób odbywających karę pozbawienia wolności – komunikat z badań*, „Kultura i Wychowanie” 2017, nr 12, s. 17–18.

Hyb L., *Praca ze skazanymi w środowisku zamkniętym*, w: *Współczesne oblicze resocjalizacji penitencjarnej*, red. S. Bębas, Wydawnictwo WSH w Radomiu, Radom 2010, s. 43–54.

Kalinowska-Prokopowicz B., *Program przeciwdziałania przemocy rodzinie*, w: *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, red. M. Marczak, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2013, s. 160–162.

Karbarz-Górka J., *Rozważania na temat pozytywnych aspektów mediacji po wyroku*, w: *Mediacja w teorii i praktyce*, red. A. Gretkowski, D. Karbarz, Drukarnia Offsetowa Marlex, Stalowa Wola 2009, s. 169–170.

Lewicka-Zelent A., *Gotowość osób pozbawionych wolności do zadośćuczynienia osobom pokrzywdzonym*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2017.

Lewicka-Zelent A., *Uwarunkowania gotowości nieletnich do zadośćuczynienia w paradygmacie sprawiedliwości naprawczej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015.

Michel M., *Rola mediacji pomiędzy pokrzywdzonym a sprawcą czynu karnego lub przestępstwa w procesie karnym w kontekście idei sprawiedliwości naprawczej*, w: *Niebanalny wymiar resocjalizacji*, red. S. Przybyliński, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2010, s. 45–57.

Pospiszyl I., *Przemoc w rodzinie*, w: *Resocjalizacja*, tom 2, red. B. Urban, J.M. Stanik, PWN, Warszawa 2008, s. 57–80.

Poznaniak W., *Zaburzenia w uspołecznianiu u przestępców. Analiza niektórych mechanizmów psychologicznych*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1982.

Rękas A., *Mediacja w polskim prawie karnym*, w: *Unijne standardy programów sprawiedliwości naprawczej*, red. L. Mazowiecka, Wydawnictwo LEX a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2015, s. 139–156.

Skrobotowicz G.A., *Mediacja w sprawach o przemoc w rodzinie*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 3, s. 80–97.

Trojanowska E., *Gotowość do zadośćuczynienia a empatia u osób odbywających karę pozbawienia wolności – komunikat z badań*, „Kultura i Wychowanie” 2017, nr 12, s. 11–22.

Winiarek K., *Mediacja po wyroku*, w: *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*, red. M. Płatek, M. Fajsta, Wydawnictwo Liber, Warszawa 2005, s. 199–223.

Wojciechowski L., Sankowski J., *Oddziaływania korekcyjne personelu więziennego wobec skazanych z art. 207 i 209 k.k.*, w: *Przemoc rodzinna. Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne*, red. A. Lewicka-Zelent, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2017, s. 145–160.

Wrona G., Płatek M., *Kilka przykładów zastosowania sprawiedliwości naprawczej*, w: *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*, red. M. Płatek, M. Fajsta, Wydawnictwo Liber, Warszawa 2005, s. 147–169.

Zajączkowska J., *Mediacja ofiara–sprawca. Sposób na lęk, agresję, przemoc*, „Gospodarka Rynek Edukacja” 2012, nr 1, s. 45–49.

Zajęcka B., *Terapia osób uzależnionych od alkoholu w jednostkach penitencjarnych*, w: *Wychowanie do dialogu*, red. K. Rędziński, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa 2008, s. 125–140.

Zielińska E., *Mediacja w sprawach karnych o przemoc w rodzinie – skala i efektywność w praktyce polskiego wymiaru sprawiedliwości*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2017.

Akty prawne

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2020, poz. 218 t.j.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2019, poz. 1950 t.j.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2020, poz. 523 t.j.).

Źródła internetowe

<http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html>, dostęp: 13.12.2019.

<https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/Stop-przemocy-druga-szansa-04>, dostęp: 22.11.2019.

<https://www.sw.gov.pl/strona/oferta-programowa-dla-skazanych-sprawcow-przemocy>, dostęp: 22.11.2019.

Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Sprawozdanie z realizacji Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014–2020 za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2017 r.*, Warszawa 2018, <https://www.gov.pl/attachment/4002398e-462d-4d27-af3c-a6683469dac7>, dostęp: 13.08.2019.

Ministerstwo Sprawiedliwości, *Statystyka sądowa. Prawomocne osądzienia osób dorosłych 2013–2017*, Warszawa 2019, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/publikacje/>, dostęp: 13.12.2019.

Niełaczna M., *Mediacje prowadzone w sprawach karnych*, <https://interwencjaprawna.pl/docs/mediacje-karne.pdf>, dostęp: 18.12.2019.

Rekomendacja Nr R (98) 1 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich na temat mediacji rodzinnej oraz Memorandum Wyjaśniające, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/miedzynarodowe-i-polskie-standardy-dotyczace-mediacji>, dostęp: 22.11.2019.

Wojciech Kuźmicki¹

**PRZYGOTOWANIE DO ZWOLNIENIA Z ZAKŁADU
KARNEGO NA PODSTAWIE ART. 164 KODEKSU
KARNEGO WYKONAWCZEGO. STAN REALIZACJI
I POTRZEBY ROZWIĄZAŃ SYSTEMOWYCH**

**PREPARATION FOR RELEASE FROM PRISON ON
THE BASIS OF ART. 164 OF THE EXECUTIVE PENAL
CODE. IMPLEMENTATION STATUS AND NEEDS OF
SYSTEMIC SOLUTIONS**

Otrzymano: 06.11.2019 Zaakceptowano: 14.04.2020 Opublikowano: 12.08.2020

DOI: 10.5604/01.3001.0014.3045

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Zaprezentowany artykuł podejmuje problematykę readaptacji skazanych w ramach realizacji programu przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego na podstawie art. 164 Kodeksu karnego wykonawczego. Autor przedstawia założenia omawianej instytucji prawa karnego wykonawczego. Następnie podejmuje się zdefiniowania obszarów działalności i konkretnych zadań kuratora dla dorosłych, realizującego przygotowanie skazanego do opuszczenia zakładu karnego w świetle obowiązujących przepisów oraz własnej praktyki. Dostrzega braki w obowiązujących przepisach w zakresie szczegółowego określenia zadań i procedur postępowania organu realizują-

¹ Mgr Wojciech Kuźmicki, kurator specjalista, kierownik II Zespołu Kuratorskiej Służby Sądowej Sądu Rejonowego we Włocławku, wieloletni członek Kujawsko-Pomorskiej Terenowej Rady do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, autor do korespondencji: Wojciech Kuźmicki, e-mail: wojciech-70-70@tlen.pl, ORCID: 0000-0002-6590-1083.

cego „program zwolnieniowy”. Wskazuje na konkretne przykłady i potrzebę stworzenia określonych uregulowań prawnych. Postuluje wypracowanie spójnego i komplementarnego systemu społecznej readaptacji skazanych, w którym każda instytucja zobowiązana do realizacji powyższego celu miałaby wyraźnie określoną rolę i zadania w praktyce.

Słowa kluczowe: readaptacja, skazany, przygotowanie do zwolnienia, program zwolnieniowy, kurator, tutor, komisja penitencjarna, zakład kar-ny, inkluzja

Abstract

The presented article addresses the issue of readaptation of convicts, as part of a program of preparation for release from prison on the basis of art. 164 of the Executive Penal Code. The article outlines the institution of executive penal law. Following this, it defines the areas of activity and specific tasks of probation officers for adults, who are in charge of preparing convicts to leave the prison, whereby analyzing them in the light of the applicable regulations and the author's own practice. The author describes the deficiencies in the applicable provisions regarding the detailed specification of tasks and procedures of the body preparing the “release program”. The paper also indicates individual examples, highlighting the need to develop specific legal regulations. The author postulates the development of a coherent and complementary system of social readaptation of convicts, clearly defining the roles and responsibilities of each institution obliged to implement the fore-mentioned objective.

Key words: readaptation, convict, preparation for release, release program, probation officer, tutor, penitentiary commission, prison, inclusion

Wstęp

Readaptację społeczną osób skazanych można uznać za proces, któremu podlegają wszyscy skazani, niezależnie od stosowanych w stosunku do nich środków i form oddziaływania (izolacyjnych lub nie izolacyjnych). Pojęcie readaptacji społecznej należy definiować w kategoriach ponownego przystosowania się jednostki do aktywnego i samodzielnego funkcjonowania, a wyrażającego się w pełnieniu ról społecznych związanych z podstawowymi sferami ludzkiej egzystencji². Nadto ma ona przeciwdziałać poczuciu wykluczenia i odrzucenia społecznego³. Tu warto wymienić zjawiska negatywnie wpływające na proces readaptacji do warunków wolnościowych, takie jak: stygmatyzacja, uprzednia izolacja, marginalizacja, bezrobocie, bezdomność, pauperyzacja⁴. W ocenie W. Ambrozika, readaptacja społeczna jest ściśle powiązana z pojęciami socjalizacji i resocjalizacji. Stanowi uwieńczenie podejmowanych wcześniej oddziaływań resocjalizacyjnych. To pozwala, w ocenie wymienionego badacza, na przyjęcie następującej tezy: im bardziej dana jednostka poddała się procesowi społecznej readaptacji, tym bardziej została zresocjalizowana⁵. Prawidłowo przeprowadzony proces resocjalizacji nie daje jeszcze gwarancji powodzenia w readaptacji społecznej jednostki. Sukces w tym procesie jest uzależniony od czynników tkwiących w samym sprawcy (jest warunkowany poziomem jego wykołejenia), stanu dokonanych przemian w samej jednostce oraz warunków środowiskowych⁶.

W stosunku do osób opuszczających zakłady karne szczególnie ważnym wydaje się wsparcie – wzmocnienie (*empowerment*) i pomoc postpenitencjarna świadczona przez szeroki wachlarz instytucji i organizacji po środowisko lokalne, w którym winien nastąpić w dalszej przyszłości proces destygmatyzacji. W celu społecznej readaptacji skazanych do warunków wolnościowych instytucje i organizacje pozarządowe niosące pomoc osobom opuszczającym zakłady karne i areszty śledcze winny koncentrować

² W. Ambrozik, *Proces readaptacji społecznej i jego istota*, w: *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, red. B. Urbana, J.M. Stanik, t. 2, Warszawa 2007, s. 182.

³ A. Kieszowska, *Inkluzyjno-katalektyczny model reintegracji społecznej skazanych; konteksty resocjalizacyjne*, Kraków 2012, s. 40.

⁴ M. Lubińska-Bogacka, *Problemy readaptacji skazanych i pomoc w ich resocjalizacji*, Kraków 2017, s. 105–108.

⁵ W. Ambrozik, *op. cit.*, s. 183.

⁶ *Ibidem*, s. 184.

wać w szczególności na działaniach związanych z pomocą w znalezieniu zakwaterowania, z wdrożeniem do podjęcia pracy zarobkowej, bieżącego wsparcia materialnego, poradnictwa, kontynuowania terapii lub leczenia, oraz odbudowywaniem więzi z rodziną, środowiskiem lokalnym⁷.

Problematyka readaptacji społecznej skazanych stanowi istotny element polityki karnej w zapobieganiu przestępczości powrotnej wielu państw na świecie. Do państw-pionierów rozwiązań na rzecz przyszłej reintegracji społecznej należy Wielka Brytania, która wprowadziła do swojego systemu penitencjarnego w roku 2015 instytucję pośrednią pomiędzy więzieniem a powrotem do warunków wolnościowych – *resettlement prisons*⁸. Podobny system instytucji ma w swojej ofercie Hiszpania, w której funkcjonują placówki otwarte – *abierto*, centra Inkluzji Społecznej – *Centros de Insercion Social* oraz instytucje przejściowe – *dependent units*⁹. Z kolei w Stanach Zjednoczonych należy wymienić instytucje typu *halfway houses*, które nawiązują do koncepcji reintegracji społecznej w środowisku lokalnym więźnia¹⁰.

W procesie reintegracji społecznej osób pozbawionych wolności aktywną rolę spełniają kuratorzy sądowi, czego dowodem są doświadczenia kuratorów w Wielkiej Brytanii. Kurator sądowy podejmuje tam współpracę ze skazanym już od momentu pozbawienia go wolności. Przed opuszczeniem zakładu karnego wspólnie z nim opracowuje plan działań, jakie winien on podjąć na wolności¹¹. Z kolei w Danii osoba w razie tymczasowego aresztowania może liczyć na wsparcie kuratora już w terminie dwóch tygodni od aresztowania. Pomaga on w nawiązaniu kontaktu z rodziną, pracodawcą, służbami socjalnymi. Kontakt ten ma istotne znaczenie psychologiczne dla osoby pozbawionej wolności¹².

⁷ W. Ambrozik, *Proces readaptacji społecznej i jego istota*, w: *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, red. B. Urban, J.M. Stanik, t. 2, Warszawa 2007, s. 188–189.

⁸ A. Kacprzak, *Współczesne aspekty resocjalizacji przestępców w wybranych krajach europejskich*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia sociologica” 2017, nr 62, s. 63–81.

⁹ *Ididem*, s. 70.

¹⁰ K. Gucwa-Porębska, *Formy wsparcia dla osób skazanych przedterminowo opuszczających zakłady karne*, Kraków 2015, s. 70–71.

¹¹ M. Kokorzecka-Piber, K. Stasiak, *Przygotowanie skazanego do życia na wolności*, w: *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, red. K. Stasiak, Warszawa 2018, s. 537.

¹² M. Kępińska-Jakobsen, *Służby probacyjne i więzienne w Danii – analiza statystyczno-organizacyjna*, w: *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej w Polsce. Historia – Teraźniejszość – Przyszłość. Materiały z I Kongresu Kuratorskiego. Ustka 15–17 czerwca 2009 roku*, red. K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Kozłowski, T. Jedynek, Kraków 2010, s. 266.

Podobne cele w stosunku do wyżej przedstawionych przykładów ma w sobie instytucja przygotowania skazanego do życia po zwolnieniu z zakładu karnego na podstawie art 164 Kodeksu karnego wykonawczego¹³. Niestety dotychczasowe badania, jak i codzienna praktyka wskazują na potrzebę doprecyzowania jej założeń poprzez stworzenie odpowiednich norm prawnych, realizowanych zadań i czynności we wprowadzonej do polskiego prawa karnego wykonawczego instytucji przygotowania do życia skazanego po zwolnieniu z zakładu karnego¹⁴. Fakt ten niewątpliwie ma wpływ na marginalne wykorzystanie powyższej instytucji w ramach społecznej readaptacji skazanych, w odniesieniu do wszystkich zadań realizowanych przez kuratora sądowego. Wskazują na to dane statystyczne ilustrujące stan obciążenia prowadzonymi sprawami związanymi z przygotowaniem do zwolnienia w trybie art. 164 k.k.w. na tle wszystkich prowadzonych spraw przez kuratora dla dorosłych. Na ogólną liczbę **268 093** spraw prowadzonych przez kuratorów dla dorosłych w ostatnim dniu **2019** roku sprawy związane z przygotowaniem skazanego do zwolnienia z zakładu karnego w tym okresie stanowiły liczbę zaledwie **1 142**, co daje **2,34%** ogółu prowadzonych spraw¹⁵.

Analiza założeń stanu funkcjonowania wymienionej instytucji, a co za tym idzie sformułowane propozycje rozwiązań, zostały oparte na indywidualnych przypadkach dotychczas prowadzonych przez autora postępowań, własnej obserwacji, przeprowadzonej kwerendzie dokumentów – z akt „Ps” –przygotowania do życia po zwolnieniu z zakładu karnego, dotychczasowej praktyce pracy. Istotnym wkładem dla pozyskanej wiedzy jest realizowanie przez autora od roku 2004 zadań związanych z przygotowaniem skazanych do zwolnienia z zakładu karnego. Kierując się własną praktyką, współpracą z administracją zakładu karnego autor wykorzystał takie metody i techniki badawcze, jak analiza treściowa i formalna dokumentów, rozmowa, wywiad¹⁶.

¹³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2020, poz. 523 t.j.) – zwana dalej k.k.w.

¹⁴ Na ten aspekt w przeszłości zwrócił uwagę M. Kiryłuk, zob. M. Kiryłuk, *Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu (w trybie art. 164 i 165 k.k.w.)*, w: *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa*, cz. IV, *Wybrane instytucje kodeksu karnego wykonawczego w praktyce penitencjarnej*, „Biuletyn RPO” 2000, nr 42, s. 225.

¹⁵ *Sprawozdanie statystyczne MS-S40r z działalności kuratorskiej służby sądowej na koniec 2019 roku*, Ministerstwo Sprawiedliwości.

¹⁶ M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Kraków 2004, s. 264.

1. Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu z zakładu karnego – geneza i zakres rozwiązań prawnych

W roku 1997 w nowej kodyfikacji Prawa Karnego Wykonawczego ustawodawca dostrzegając wagę stworzenia warunków do powtórnej inkluzji społecznej osoby opuszczającej zakład karny, po odbyciu kary pozbawienia wolności oraz jej cele, określone w art. 67 § 1 k.k.w. stworzył nową instytucję – przygotowania do życia po zwolnieniu osoby odbywającą karę pozbawienia wolności. Niniejsze rozwiązanie stanowi, swoistą ofertę wsparcia dla skazanego, który prawdopodobnie zetknie się z trudnościami adaptacyjnymi w warunkach wolnościowych.¹⁷

W artykule 164 § 1 k.k.w. ustawodawca przyjął, że „okres do 6 miesięcy przed przewidywanym warunkowym zwolnieniem lub wykonaniem kary stanowi, w miarę potrzeby, czas niezbędny na przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu, zwłaszcza dla nawiązania kontaktu z kuratorem sądowym lub podmiotem, o których mowa w art. 38 § 1. Okres ten ustala, za zgodą skazanego, komisja penitencjarna”. Natomiast w § 2 cytowanego artykułu ustawodawca przewiduje możliwość tzw. odroczonego warunkowego zwolnienia, stwierdzając: „okres, o którym mowa w § 1, może również wyznaczyć sąd penitencjarny w postanowieniu o udzieleniu lub odmowie warunkowego zwolnienia”. Cytowana instytucja Prawa Karnego Wykonawczego stała się reakcją na osiągnięcia i wypracowaną praktykę przez kuratorów okręgu białostockiego w latach 90. ubiegłego wieku.

Przyjęte rozwiązanie stało się także odpowiedzią na postulaty doktryny, gdyż jak słusznie zauważyła G. Szczygieł, w okresie od opuszczenia zakładu karnego przez skazanego do pierwszego kontaktu z kuratorem powstaje luka w zakresie kontynuowania oddziaływań readaptacyjnych. Zauważalne jest to w sytuacji osoby warunkowo przedterminowo zwolnionej. W omawianym okresie skazany może powrócić do wcześniejszego środowiska – często przestępczego lub nawet dopuścić się kolejnego przestępstwa, nie mając dostatecznej kontroli nad swoim postępowaniem lub nie mając wsparcia z zewnątrz np. ze strony rodziny¹⁸. Zapis artykułu 159 § 2 pkt 1 k.k.w. obliguje skazanego, zwolnionego z zakładu karnego i oddanego pod dozór do zgłoszenia się do kuratora sądowego w sądzie rejonowym swojego miejsca stałego pobytu w terminie 7 dni od zwolnienia z zakładu karnego, lecz często

¹⁷ K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2017, s. 794.

¹⁸ G. Szczygieł, *Spoleczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2002, s. 201.

ten obowiązek nie jest realizowany. Realną przeszkodę w szybkim nawiązaniu kontaktu kuratora ze skazanym – jak pokazuje własne dotychczasowa wiedza autora – stanowi długi okres obiegu dokumentów pomiędzy sądem penitencjarnym i sądem rejonowym, w którym będzie realizowany dozór nad warunkowo zwolnionym. Dlatego też w literaturze przedmiotu nieprzypadkowo zwraca się uwagę na rolę przygotowania skazanego do życia po zwolnieniu z zakładu karnego, jako skutecznego sposobu ograniczania rozmiarów recydywy penitencjarnej, ale także formy pośredniej pomiędzy odbywaniem kary a powrotem do warunków wolnościowych¹⁹. Na fakt zależności powrotności do przestępstwa od poziomu podjętych działań w zakresie readaptacji skazanego jeszcze na etapie odbywania kary zwraca A. Szymanowska w przeprowadzonych badaniach na grupie reprezentatywnej dla wszystkich kategorii skazanych w polskich zakładach karnych²⁰. Realizację opisywanego rozwiązania powierzono kuratorowi sądowemu (kuratorowi dla dorosłych), choć przewidziano także możliwość zaangażowania do niego instytucji wymienionych w art. 38 § 1 k.k.w.

Okres przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego, o którym mowa art. 164 § 1 k.k.w. może wyznaczyć Komisja Penitencyjna w zakładzie karnym, w której skazany odbywa karę pozbawienia wolności, po uprzednim wyrażeniu przez niego zgody. Ponadto taki wniosek może także złożyć sam skazany, uznając jego prawo do podmiotowego traktowania oraz prawa do resocjalizacji, a w szczególności uprawnienie wynikające art. 6 k.k.w.²¹ Zgoda skazanego na udział w programie jest jednocześnie nieformalnym przyzwoleniem na współdziałanie z instytucjami, które uczestniczą w jego realizacji²². Z kolei w art. 164 § 2 k.k.w. ustawodawca inicjatywę w tym zakresie przyznaje sądowi penitencjarnemu w sytuacji rozpatrywania wniosku w przedmiocie udzielenia warunkowego przedterminowego zwolnienia. Spośród czterech decyzji w związku z rozpatrywanym wnioskiem o warunkowe zwolnienie sąd może orzec:

- „1) warunkowe zwolnienie;
- 2) może odmówić udzielenia warunkowego zwolnienia;

¹⁹ B. Stańdo-Kawecka, *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków 2000, s. 193.

²⁰ A. Szymanowska, *Więzienie i co dalej*, Warszawa 2003, s. 313.

²¹ G. Szczygieł, *Spoleczna readaptacja skazanych...*, s. 188; M. Kiryluk, *Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu (w trybie art. 164 i 165 k.k.w.)*, w: *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa, cz. IV, Wybrane instytucje kodeksu karnego wykonawczego w praktyce penitencjarnej*, „Biuletyn RPO” 2000, nr 42, s. 356.

²² G. Szczygieł, *Spoleczna readaptacja skazanych...*, s. 188.

3) udzielić warunkowego zwolnienia odraczając jego wykonanie na okres niezbędny do przygotowania do zwolnienia;

4) odmówić warunkowego zwolnienia określając okres przygotowania do zwolnienia, co może stanowić swoistą zapowiedź warunkowego zwolnienia w przypadku osiągnięcia celów wynikających z zapisu art. 164 § 2 k.k.w.²³.

Okres do 6 miesięcy wyznaczony na przygotowanie do zwolnienia z zakładu karnego stanowi maksymalny czas na wykonanie wszystkich niezbędnych czynności w tym przedmiocie. Jeżeli byłby on krótszy w orzeczeniu sądu to w przypadku zaistnienia takiej potrzeby na podstawie art. 24 § 2 k.k.w. może być wydłużony do górnej ustawowej granicy²⁴.

Przygotowanie osoby pozbawionej wolności do zwolnienia nie może stanowić tylko formy jej sprawdzenia, w szczególności w przypadku orzeczonego tzw. odroczonego warunkowego zwolnienia, na co wcześniej zwracała uwagę część komentatorów oraz orzecznictwo sądów²⁵. Przewiduje ono natomiast wykonanie działań pomocowych na wielu płaszczyznach, a mianowicie: spraw rodzinnych, problemów mieszkaniowych, spraw socjalno-bytowych, problemów natury prawnej, problemów osobistych, np. związanych z uzależnieniem od alkoholu lub środków odurzających²⁶. Z powodzeniem mogą być one kontynuowane w warunkach wolnościowych w przypadku zastosowania warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbycia reszty kary pozbawienia wolności²⁷. Możliwość dalszego kontynuowania wcześniej zdefiniowanych założeń readaptacyjnych na późniejszym już etapie dozoru kuratora należy uznać za niezbywalny walor charakteryzowanej instytucji. Potwierdzeniem przytoczonej tezy jest obowiązek przesłania akt zakończonego „programu” kuratorowi sprawującemu dozór w ramach warunkowego przedterminowego zwolnienia²⁸.

²³ A. Kwieciński, *Zmiany w prawie karnym wykonawczym w latach 2011–2014*, Warszawa 2015, s. 27.

²⁴ A. Kwieciński, *Instytucja odroczonego warunkowego zwolnienia (art. 164 § 2 k.k.w.) w procesie społecznej readaptacji skazanych*, „Probacja” 2014 nr 1, s. 30.

²⁵ T. Szymanowski, Z. Świda, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 1998, s. 38; A. Kwieciński, *Instytucja odroczonego warunkowego...*, „Probacja” 2014, nr 1, s. 27. Zob. także Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 16 czerwca 1999 r., II Akz 269/99, KZS 1999 z. 6–7, poz. 53, Lex/el nr 38107.

²⁶ A. Fidelus, *Determinanty readaptacji społecznej skazanych*, Warszawa 2012, s. 94.

²⁷ *Ibidem*, s. 102–103.

²⁸ Kuratora obowiązuje do takich działań § 45 ust. 1 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz.U. 2016, poz. 969).

1.1. Aktualna praktyka w świetle obowiązujących przepisów i własnych doświadczeń

Ustawodawca w § 41 Rozporządzenia z dnia 13 czerwca 2016 roku w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych podjął próbę doprecyzowania zadań kuratora i trybu jego postępowania wobec osoby pozbawionej wolności, przygotowywanej do zwolnienia z zakładu karnego. Wcześniej lukę w tej materii starała się wypełnić doktryna oraz niejednolita praktyka, wypracowana przez kuratorów sądowych wykonujących zadania przygotowania skazanego do zwolnienia z zakładu karnego²⁹.

Znamiennym jest w stosunku do innych zadań wykonywanych przez kuratorów dla dorosłych miejsce realizacji programu – zakład karny. Administracja zakładu karnego jest zobowiązana do umożliwienia nawiązania kontaktu ze skazanym na terenie zakładu karnego³⁰. Następuje to po wcześniejszym wpływie decyzji Komisji Penitencjarnej do zespołu kuratorskiej służby sądowej – właściwego dla miejsca położenia zakładu karnego, w którym przebywa skazany.

Czynności związane z przygotowaniem osoby skazanej do życia po zwolnieniu z zakładu karnego, zgodnie z treścią § 42 ust. 1 Rozporządzenia z dnia 13 czerwca 2016 roku w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych wykonuje kurator zawodowy dla dorosłych sądu rejonowego, właściwy dla miejsca położenia zakładu karnego, w którym ona przebywa³¹.

Kurator w początkowej fazie zapoznaje się z dostępną dokumentacją penitencjarną, zawierającą m.in. orzeczenie (orzeczenia) sądu, informacje dotyczące obliczenia kary, opinie, wywiad kuratora, informacje o ewentualnych karach i nagrodach, indywidualnym programem oddziaływania w przypadku odbywania kary w systemie programowanego oddziaływania³².

²⁹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz.U. 2016, poz. 969); G. Szczygieł, *Spoleczna readaptacja skazanych...*, Białystok 2002, s. 188–200, W. Liszke, *Przygotowanie skazanego do zwolnienia z zakładu karnego przez kuratora sądowego*, „Probacja” 2009, nr 3–4, s. 113–122.

³⁰ G. Szczygieł, *Spoleczna readaptacja skazanych...*, s. 191.

³¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz.U. 2016, poz. 969).

³² A. Fidelus, *Metoda tutoringingu – wsparcie w procesie autoresocjalizacji osób powracających do życia na wolności*, „Probacja” 2012, nr 1, s. 82–95.

Analiza materiału aktowego daje podstawę do ustalenia etiologii zachowań przestępczych, deficytów rozwojowych, ewentualnych uzależnień, przebiegu procesu oddziaływań wychowawczych w warunkach izolacji więziennej lub uprzednio prowadzonych w warunkach wolnościowych³³.

Po wykonaniu opisanych czynności dochodzi do pierwszego spotkania z uczestnikiem programu. W jego trakcie kurator informuje o celach, zasadach realizacji, dobrowolności udziału w programie (możliwości rezygnacji z udziału w programie na każdym jego etapie) oraz swojej roli w jego realizacji. Wówczas kurator pozyskuje wiedzę od uczestnika o ewentualnych trudnościach readaptacyjnych jakie mogą wystąpić w związku z opuszczeniem zakładu karnego przez skazanego, a których nie będzie mógł w stanie samodzielnie rozwiązać oraz określane są jego potrzeby³⁴. Po wykonaniu opisanych czynności kurator dokonuje stosownych konsultacji z wychowawcą oraz wychowawcą do spraw pomocy postpenitencjarnej co do realnych potrzeb i ewentualnych trudności readaptacyjnych osoby przygotowanej do zwolnienia. W razie braku informacji z miejsca zamieszkania kurator zwraca się do dyrektora zakładu karnego lub sędziego penitencjarnego o zlecenie na podstawie art. 14 § 1 k.k.w. przeprowadzenie wywiadu kuratorowi sądowemu właściwego sądu rejonowego dla miejsca zamieszkania skazanego³⁵. Niestety obecnie kurator sądowy został pozbawiony prawnych możliwości zlecenia przeprowadzenia wywiadu środowiskowego organom postępowania wykonawczego, co negatywnie wpływa na szybkość i sprawność podejmowanych działań.

Inicjowanie powyższej czynności jest zbędne w przypadku realizacji ogólnej dyrektywy, wyrażonej w art. 165 § 3 k.k.w, a mianowicie odbywania kary przez skazanego w zakładzie karnym położonym najbliżej miejsca zamieszkania. Wówczas powyższe ustalenia może poczynić kurator realizujący program. Wyrażona w art. 165 § 3 k.k.w. zasada niestety często nie ma odzwierciedlenia w codziennej rzeczywistości. Kurator realizujący opisywane obowiązki jest wówczas pozbawiony ścisłej współpracy ze środowiskiem rodzinnym skazanego, co z kolei może stanowić skuteczną barierę na drodze do realizacji założonych celów w programie. Na poruszony problem zwraca uwagę A. Kwieciński upatrując przyczyn tego stanu rzeczy w nowelizacji art. 100 k.k.w. z roku 2011³⁶. W świetle

³³ M. Kokorzecka-Piber, K. Stasiak, *op. cit.*, s. 549.

³⁴ A. Fidelus, *Determinanty readaptacji społecznej...*, s. 96.

³⁵ W. Liszke, *op. cit.*, s. 117.

³⁶ A. Kwieciński, *Zmiany w prawie karnym...*, s. 82.

tej nowelizacji wymaga się osadzenia skazanego w jednostce „właściwej”. Z tego punktu widzenia należy wnioskować, że podstawę do określenia zakładu karnego, w którym jest wykonywana kara stanowi decyzja klasyfikacyjna. W zaistniałych okolicznościach kurator realizujący czynności przygotowawcze może posiłkować się tylko współpracą kuratorem, instytucjami i organizacjami pomocowymi w miejscu zamieszkania skazanego.

Następnie, na podstawie przeprowadzonej analizy dostępnej dokumentacji oraz zebranych informacji podczas rozmowy z uczestnikiem programu, środowiska rodzinnego, wychowawców, zgodnie z brzmieniem § 41 pkt 2 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 roku w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych kurator formułuje program przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego, niejednokrotnie określany terminem „program zwolnieniowy”³⁷. Winien on precyzyjnie określić problemy skazanego oraz sposób ich rozwiązania.

Jednym z istotnych punktów programu stanowi zakres i forma udzielenia planowanej pomocy postpenitencjarnej. Na ten aspekt programu zwraca zapis § 41 pkt 4 cytowanego aktu. Kurator szczegółowo określa zaplanowane zadania i określa podział ról w ich realizacji pomiędzy kuratora i skazanego. Nie powinien on jednak powielać celów sformułowanych przez wychowawcę w Indywidualnym Programie Oddziaływań. Program winien określać także częstotliwość spotkań oraz zasady przekazywania wyników podjętych działań³⁸. Zostają tu wskazane szczegółowe cele do realizacji, terminarz ich wykonania, konkretne działania i formy oraz osoba (kuratora lub uczestnika programu) odpowiedzialna za realizację poszczególnego zadania. Po ostatecznych uzgodnieniach podlega on aprobachie przez samego skazanego. Na dowód tego składa on swój podpis pod tekstem³⁹. Program zostaje sporządzony w trzech egzemplarzach. Jeden egzemplarz programu otrzymuje administracja zakładu karnego. Należy nadmienić, że w przypadku odmowy lub późniejszej pisemnej rezygnacji z udziału w realizowanym działaniu, celowym staje się jego uchylenie decyzją Komisji Penitencjarnej, ponieważ – jak zauważono

³⁷ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz.U. 2016, poz. 969); K. Gucwa-Porębska, *op. cit.*, s. 82.

³⁸ M. Kokorzecka-Piber, K. Stasiak, *op. cit.*, s. 551; W. Liszke, *op. cit.*, s. 117.

³⁹ M. Kokorzecka-Piber, K. Stasiak, *op. cit.*, s. 550.

wyżej – stanowi on formę oferty, a nie obowiązku⁴⁰. Z odmiennym podejściem do udziału skazanego w omawianych czynnościach mamy do czynienia w sytuacji ustalenia przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego na podstawie postanowienia sądu. W odróżnieniu od sytuacji poprzedniej, w tym wypadku nie jest wymagana zgoda samego skazanego na jego realizację⁴¹. Wykonanie postanowień programu wymaga jego aktywnego włączenia w realizację zawartych w nim zapisów. Stanowi on bowiem formę swoistego kontraktu współpracy w realizacji założonych celów pomiędzy skazanym a kuratorem. Jest on bowiem świadomym podmiotem zmian realizowanych przez obie strony kontraktu⁴².

Kurator sądowy w trakcie realizacji programu spełnia rolę projektodawcy, koordynatora, rzecznika skazanego wobec innych instytucji. Motywuje uczestnika do działania, ponieważ to jego osobie są przypisane konkretne działania, np. uzyskanie informacji o wysokości zobowiązań finansowych w kancelarii komorniczej. Istotną rolą kuratora w realizowanym programie jest wzbudzenie w skazanym potrzeby samodzielnego decydowania o swoim przyszłym losie. W tym okresie uczestnik programu powinien aktywnie włączyć się w realizację zaprojektowanych wspólnie z kuratorem zadań. Skazany informuje o zmianach w sytuacji życiowej, mogących mieć istotny wpływ na jego przygotowanie do zwolnienia⁴³. Jednakże kurator nie powinien przejmować obowiązków administracji zakładu karnego lub stawać się mediatorem w konflikcie skazanego ze służbą więzienną. Poza walorami *stricte* praktycznymi, warto zwrócić uwagę na charakter doradczy programu – udzielenie porad w przypadku problemów osobistych i profilaktyczny – rozmowy dotyczące problematyki uzależnień od alkoholu i środków odurzających⁴⁴.

W celu realizacji postanowień programu na podstawie art. 165 k.k.w., dyrektor zakładu karnego może udzielić skazanemu zgody na czasowe opuszczenie zakładu na okres do 14 dni. Stanowi ona bardzo ważny i cenny element realizowanego programu. Zostaje ona udzielona w celu poszukiwania przyszłego zatrudnienia, zakwaterowania, nawiązania pra-

⁴⁰ K. Postulski, *op. cit.*, s. 794.

⁴¹ A. Kwieciński, *Instytucja odroczonego warunkowego...*, s. 31.

⁴² M. Kokorzecka-Piber, K. Stasiak, *op. cit.*, s. 550.

⁴³ G. Szczygieł, *Przygotowanie skazanego do opuszczenia zakładu karnego w trybie art. 164 k.k.w.*, „Ius novum” 2017, nr 2, s. 162.

⁴⁴ Zob. M. Lubińska-Bogacka, *op. cit.*, s. 84; A. Iwanowska, *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.*, Warszawa 2013, s. 31.

widłowych relacji z rodziną, podjęcia przyszłej nauki szkolnej i innych ważnych spraw osobistych⁴⁵.

W przypadku udzielenia przez dyrektora zakładu karnego powyższej przepustki, skazany na podstawie uprzednio wypracowanego programu otrzymuje harmonogram działań, które winien wykonać podczas pobytu na wolności. Udzielona w tym trybie zgoda na czasowe opuszczenie zakładu karnego ma na celu przygotowanie do samodzielnej egzystencji w warunkach wolnościowych, a mianowicie uzyskanie wiedzy przez uczestnika programu o możliwych formach pomocy w miejscu zamieszkania po zwolnieniu. Zapobiegnie to wytworzeniu się poczucia bezradności i zagubienia w nowej rzeczywistości, po zakończeniu odbywania kary lub po uzyskaniu warunkowego zwolnienia.

Kurator nie ma formalnego uprawnienia do wszczynania postępowania incydentalnego w przedmiocie udzielenia przepustki programowej, co wynika z zapisu art. 173 § 2 pkt 3–9a k.k.w., lecz może zawsze skierować stosowną informację do dyrektora zakładu karnego, w której sugeruje potrzebę jej udzielenia⁴⁶. Dyrektor zakładu karnego przy podejmowaniu decyzji w tej sprawie nie jest związany ustaleniami programu. Po skorzystaniu z udzielonej zgody na czasowe opuszczenie zakładu karnego kurator omawia z uczestnikiem rezultaty wykonanych przez niego działań w okresie pobytu na wolności⁴⁷. W przypadku odmowy udzielenia przepustki programowej w celu załatwienia niezbędnych spraw związanych w miejscu zamieszkania lub przygotowania środowiska rodzinnego na powrót skazanego do miejsca zamieszkania ustawodawca przewidział możliwość w § 42 ust. 3 Rozporządzenia wyznaczenie kuratora zawodowego właściwego sądu rejonowego na miejsce zamieszkania skazanego do przygotowania środowiska rodzinnego na jego powrót. Jest to jednak zapis mało precyzyjny, nie osadzony w żadnej z kategorii spraw prowadzonych przez kuratora realizującego zadania wynikające z powyższego przepisu⁴⁸.

Finalną czynnością w realizacji opracowanego programu przygotowania do zwolnienia jest ocena końcowa jego wyników, tj. sukcesów i niepowo-

⁴⁵ B. Stańdo-Kawecka, *op. cit.*, s. 196.

⁴⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2020, poz. 523 t.j.).

⁴⁷ G. Szczygieł, *Spoleczna readaptacja skazanych...*, s. 208.

⁴⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz.U. z 2016 r., poz. 969).

dzeń z perspektywy kuratora, ale także zainteresowanego. Wymieniona ocena może mieć decydujące znaczenie na podjęcie decyzji ze strony kuratora w zakresie złożenia wniosku o warunkowe zwolnienie na podstawie art. 161 § 2 k.k.w.⁴⁹ Ma ona także znaczenie dla służb penitencjarnych oraz kuratora, który otrzyma dokumentację programu w przypadku uzyskania przez uczestnika warunkowego zwolnienia.

Z realizacją zadania wynikającego z zapisów art. 164 k.k.w. i 165 k.k.w. wiąże się współpraca kuratora z Komisją Penitencjarną, ale także dyrektorem zakładu karnego. Do współpracy z Komisją w trakcie realizacji programu zobowiązuje kuratora zapis § 41 pkt 6 Rozporządzenia⁵⁰. Należy mieć tu na myśli m.in. jego udział w posiedzeniach Komisji Penitencjarnej z głosem doradczym, w myśl art. 75 § 2 k.k.w. Na etapie decyzyjnym w zakresie określenia programu przygotowania skazanego do zwolnienia ma on możliwości wyrażenia swoich sugestii i propozycji. Nadto może informować pisemnie Komisję o problemach związanych z realizacją już prowadzonego programu, np. odmową współpracy ze strony skazanego z kuratorem⁵¹.

Przeprowadzone przez A. Iwanowską badania pokazują, że programy przygotowania do życia po zwolnieniu z zakładu karnego najczęściej były orzekane z uwagi na zgłaszane przez skazanych trudności w zakresie przewyciężenia problemów w znalezieniu pracy, zamieszkania po zwolnieniu, uzależnienia od alkoholu lub środków psychoaktywnych⁵². Niestety zdarza się, że określane przez Komisję Penitencjarną programy są wynikiem braku wcześniejszego rozeznania w faktycznych intencjach jego potencjalnego uczestnika⁵³. Niejednokrotnie nieuzasadniony zamiar uczestniczenia skazanego w programie przygotowania do zwolnienia wynika z chęci uzyskania przepustki określonej w art. 165 § 2 k.k.w. lub pozyskania w dalszej przyszłości pozytywnej opinii w ramach sporządzanego wywiadu środowiskowego w trybie art. 14 § 1 k.k.w., na cele uzyskania warunkowego zwolnienia⁵⁴. Występują nadto przypadki wnioskowania przez skazanych o określenie programu przygotowania do

⁴⁹ M. Kokorzecka-Piber, K. Stasiak, *op. cit.*, s. 556.

⁵⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz.U. 2016, poz. 969).

⁵¹ G. Szczygieł, *Spoleczna readaptacja skazanych...*, s. 209; A. Iwanowska, *op. cit.*, s. 106.

⁵² A. Iwanowska, *op. cit.*, s. 106.

⁵³ M. Kiryluk, *op. cit.*, s. 225.

⁵⁴ A. Iwanowska, *op. cit.*, s. 73 tabela nr 23.

zwolnienia z zakładu karnego jedynie z chęci odbywania kary pozbawienia wolności w niedalekiej odległości od miejsca zamieszkania.

Powodzenie opisanych działań zależy także od dobrze skonstruowanej pomocy postpenitencjarnej. Służy ona zapewnieniu podstawowych potrzeb życiowych osobie zwalnianej z zakładu karnego, stanowi istotny składnik działań w zakresie zapobiegania i zwalczania przestępczości, ponieważ wzmacnia czynione dotychczas zabiegi wychowawcze i czyni gotowym skazanego do życia zgodnie z obowiązującymi normami⁵⁵. Szczególną rolę w przyznaniu pomocy postpenitencjarnej przypisuje się kuratorowi sądowemu. Przed opuszczeniem zakładu karnego, zgodnie z zapisem § 40 ust. 5 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 września 2017 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości⁵⁶, wymienionej pomocy udziela dyrektor zakładu karnego, lecz zgodnie z zapisem § 41 pkt 4 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych, kurator „(...) współorganizuje pomoc postpenitencjarną przez rozpoznanie potrzeb skazanego i jego rodziny oraz kształtowanie umiejętności samodzielnego rozwiązywania trudności życiowych, współdziałając ze skazanym...”⁵⁷. Efektem finalnym tych działań będzie dostosowanie przyznanej pomocy do faktycznych potrzeb skazanego, dzięki uprzedniemu współdziałaniu z wychowawcą do spraw pomocy postpenitencjarnej oraz kuratorem sądowym w sądzie właściwym dla miejsca zamieszkania skazanego. Oferowana pomoc przy zwolnieniu z zakładu karnego przyjmuje różne formy, poczynając od pomocy rzeczowej po pomoc pieniężną. Ustawodawca w § 39 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 roku w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych przewiduje 14 form wsparcia dla osób opuszczających zakłady karne oraz ich rodzin.

⁵⁵ S. Paweła, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 1993, s. 142.

⁵⁶ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 września 2017 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości (Dz.U. 2019, poz. 683 t.j.).

⁵⁷ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz.U. 2016, poz. 969).

2. Potrzeby w zakresie rozwiązań systemowych. Uwagi praktyka

Mimo wyrażonych wielu pozytywnych opinii i oczekiwań, instytucja przygotowania do życia zwolnieniu osoby pozbawionej wolności na podstawie art. 164 k.k.w. po wielu latach jej funkcjonowania jest wykorzystywana marginalnie w readaptacji skazanych opuszczających jednostki penitencjarne.

Powyższa teza jest zgodna z opinią części doktryny uznającej obecne rozwiązania za niedostateczne w kontekście art. 67 k.k.w. i Europejskich Reguł Więziennych⁵⁸. Już na etapie prac legislacyjnych zwrócono uwagę na zbyt krótki okres ustanowiony przez ustawodawcę do wykonania wszystkich niezbędnych działań readaptacyjnych w ramach omawianej regulacji⁵⁹. W miarę upływu czasu od wprowadzenia Kodeksu karnego tych wątpliwości narosło jeszcze więcej. Należy się zgodzić z tezą A. Iwanowskiej, że obecne zapisy regulujące zasady i tryb udziału kuratora w przygotowaniu skazanego do zwolnienia z zakładu karnego są niewystarczające. Enigmatycznie definiują zakres czynności kuratora w całym procesie przygotowania skazanego do zwolnienia⁶⁰. Na dowód sformułowanej tezy można przywołać przykład braku możliwości obligatoryjnego uchylecia decyzji Komisji Penitencjarnej, określającej przygotowanie do życia po zwolnieniu w przypadku wystąpienia braku przesłanek formalnych już w trakcie jego realizacji. Takie przesłanki występują mianowicie w warunkach wydłużenia terminu zakończenia odbywania kary pozbawienia wolności poza termin 6-miesięczny okresu przygotowania do zwolnienia lub utraty uprawnień do ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienia. Ma to miejsce w przypadku wprowadzenia kolejnych orzeczeń sądu skazujących na karę pozbawienia wolności. Brak jest także jasno sformułowanych terminów, wyznaczających zakończenie realizacji programu. Ustawodawca w sposób wyraźny nie określił daty zakończenia realizacji przygotowania do zwolnienia. Rodzi to pytanie, czy data

⁵⁸ M. Płatek, *Wybrane instytucje Kodeksu karnego wykonawczego z 1997 roku w świetle Europejskich Reguł Więziennych z 11 stycznia 2006 roku*, w: *X lat obowiązywania Kodeksu karnego wykonawczego*, red. S. Lelental, G. Szczygieł, Białystok 2009, s. 124.

⁵⁹ L. Bogunia, *Aktualne regulacje dotyczące zwolnienia z zakładów karnych i warunków udzielania im pomocy w Polsce*, w: *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, Tom V*, red. L. Bogunia, Wrocław 2000, s. 133.

⁶⁰ A. Iwanowska, *op. cit.*, s. 35.

zakończenia realizacji programu winna być tożsama z terminem zakończenia odbywania kary lub uzyskaniem warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbycia reszty kary pozbawienia wolności? W literaturze dostrzega się taką możliwość tylko w sytuacji udzielenia przez sąd penitencjarny tzw. odroczonego warunkowego przedterminowego zwolnienia. Wówczas, w powołanych wyżej przypadkach, może mieć zastosowanie także art. 24 § 1 k.k.w.⁶¹.

W myśl art. 41 § 2 k.k.w., w społecznej readaptacji skazanych zachodzi potrzeba wprowadzenia szczegółowych regulacji prawnych w zakresie procedury współdziałania organu realizującego program z innymi instytucjami uczestniczącymi. Do potrzeb realizacji programu należy dostosować inne przepisy Kodeksu karnego wykonawczego. Można odnieść wrażenie, że po wielu latach od wprowadzenia omawianej instytucji zatrzymaliśmy się w połowie drogi w realizacji podjętych zamierzeń.

Dlatego też w dalszej części artykułu odniosę się do zarysowanej wyżej tezy, wskazując na kolejne istotne niedoskonałości opisywanej instytucji. Zaproponuję także możliwości ewentualnych rozwiązań.

2.1. Kurator dla dorosłych wykonujący obowiązki na terenie zakładu karnego – zasady wyznaczania kuratora sądowego do przeprowadzenia „programu przygotowania do życia skazanego po zwolnienia z zakładu karnego”

§ 43 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 roku w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych stwarza możliwość „wyznaczenia przez kierownika zespołu kuratora zawodowego do spraw związanych z opracowywaniem programów wolnościowych dla skazanych objętych okresem przygotowania do życia po zwolnieniu z zakładu karnego i do stałych kontaktów z administracją zakładu karnego, uwzględniając jego wykształcenie, umiejętności i przeszkolenie”⁶². Dotychczasowa praktyka pokazuje, że powyższy zapis pełni wielokrotnie rolę tylko deklaracyjną. O podziale obowiązków kuratorów w zespole nadal w głównej mierze decydują względy wynikające z potrzeby równego podziału spraw

⁶¹ B. Myrna, *Instytucja odroczonego warunkowego zwolnienia skazanych w postępowaniu karnym wykonawczym*, w: *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, Tom XLVIII*, red. T. Kalisz, Wrocław 2018, s. 80.

⁶² *Ibidem*.

i swobodna decyzja kierownika zespołu⁶³. To prowadzi – niejednokrotnie, jak pokazuje praktyka – do kształtowania się zasady, w ramach której wszyscy kuratorzy zawodowi dla dorosłych w zespole wykonują zadania na podstawie art. 164 k.k.w. według kolejności wpływu spraw. W tym miejscu należy zaznaczyć, że nie każda osoba ma predyspozycje i odpowiednie przygotowanie merytoryczne do realizacji zadań na terenie zakładu karnego. To z kolei prowadzi to do sytuacji, w której obowiązki na terenie zakładu karnego lub aresztu śledczego niejednokrotnie podejmują osoby nie mające odpowiedniej praktyki i wiedzy o zasadach i procedurach jego funkcjonowania.

Jest to w pewnej sprzeczności do cytowanego wyżej przepisu, który stwarza możliwości wykreowania specjalizacji w ramach zespołu kuratorów, powierzając wykonanie omawianych czynności kuratorowi posiadającemu predyspozycje, wiedzę i doświadczenie. Dlatego też nieprzypadkowo w literaturze, jak i coraz częściej w powszechnym odbiorze, spotykamy się terminem „kuratora penitencjarnego”⁶⁴.

Należy zauważyć, że kurator swoje czynności w ramach art. 164 k.k.w. wykonuje w innych warunkach od tych, w których na co dzień pracuje kurator dla dorosłych realizując pozostałe swoje obowiązki. W tym przypadku, swoje zadania wykonuje on na terenie jednostki zamkniętej – zakładu karnego, aresztu śledczego. Każda jednostka zamknięta kieruje się własnymi regulacjami i porządkiem. Występują tam zjawiska i procesy charakterystyczne dla instytucji totalnej, jak proces adaptacji do zastanych warunków, oparty na chłodnej kalkulacji⁶⁵. W zakładzie karnym osoba pozbawiona wolności przechodzi różne procesy: prizonizacji, syndromu wyuczonej bezradności, stygmatyzacji. Życie w warunkach uwięzienia zawęza niejednokrotnie spojrzenie na otoczenie, które postrzega wycinkowo⁶⁶. Znajomość zasad funkcjonowania jednostki penitencjarnej – organizacji, obowiązujących regulacji, występujących procesów przystosowawczych i potrzeb w zakresie readaptacji skazanych, pozbawionych wolności

⁶³ Uprawnienia w tym zakresie definiuje art. 41 pkt 5 ustawy o kuratorach sądowych z dnia 27 lipca 2001 r. (Dz.U. 2020, poz. 167 t.j.).

⁶⁴ Zob. G. Szczygieł, *Spoleczna readaptacja skazanych...*, Białystok 2002, s. 209, M. Lubińska-Bogacka, *op. cit.*, s. 83.

⁶⁵ E. Goffman, *Charakterystyka instytucji totalnych*, w: *Elementy teorii socjologicznych*, Warszawa 1975, s. 165–166.

⁶⁶ A. Kieszkowska, *Pedagogiczny wymiar probacji wobec osób skazanych warunkowo przedterminowo zwolnionych*, „Probacja” 2011, nr 4, s. 99.

– w pracy kuratora na terenie zakładu karnego jest niezbędna. Dlatego też posiadana wiedza dotycząca tej problematyki oraz predyspozycje psychiczne winny decydować o wyznaczeniu kuratora zawodowego, który w zakresie swoich obowiązków miałby wykonywać programy przygotowania do zwolnienia osób pozbawionych wolności.

Zarysowany pokrótce praktyczny stan sposobu wyznaczania osoby kuratora do realizacji omawianego zadania wskazuje na konieczność stworzenia ostatecznych uregulowań na poziomie obowiązującej ustawy o kuratorach sądowych z dnia 27 lipca 2001 roku⁶⁷. Zamiar ten winien być poprzedzony debatą nad możliwościami wdrożenia do polskiego systemu readaptacji skazanych przywołanej wyżej instytucji kuratora penitencjarnego, z wyraźnie określonym zakresem obowiązków i uprawnień.

2.2. Współpraca kuratora sądowego z Komisją Penitencjarną

Ustawodawca dostrzegł potrzebę współpracy kuratora sądowego wykonującego swoje obowiązki na terenie jednostki penitencjarnej z organami mającymi w swojej gestii podejmowanie decyzji, wiążących się z kierunkiem oddziaływań w stosunku do osoby pozbawionej wolności, czego przykładem jest zapis § 41 pkt 6 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych z dnia 13 czerwca 2016 roku⁶⁸. To właśnie Komisja Penitencjarna za zgodą skazanego ustala czas niezbędny na przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu poprzez nawiązanie kontaktu z kuratorem sądowym lub podmiotami wymienionymi w art. 38 § 1. Tym samym bezdyskusyjną ze strony kuratora wydaje się współpraca z tym organem. Na ten aspekt współpracy zwraca uwagę doktryna, uznając za wskazany udział w posiedzeniach Komisji Penitencjarnej kuratora, który przed podjęciem decyzji przez ten organ jest w stanie ukazać skazanemu charakter i formy przyszłej współpracy oraz może pomóc w zdefiniowaniu przez niego problemów, będących przedmiotem tej współpracy⁶⁹. To natomiast pozwala na podjęcie świadomej decyzji przez skazanego o udziale w programie przygotowania do

⁶⁷ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U. 2020, poz. 167 t.j.).

⁶⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz.U. 2016, poz. 969).

⁶⁹ M. Kokorzecka-Piber, K. Stasiak, *op. cit.*, s. 549.

zwolnienia z zakładu karnego. Uzyskuje on, już w momencie podejmowania decyzji przez Komisję Penitencjarną, pełną wiedzę ze strony kuratora uczestniczącego w jej posiedzeniu o charakterze planowanych wobec niego działań.

W tym miejscu należy zauważyć, że charakter i formy udziału kuratora sądowego w posiedzeniach Komisji Penitencjarnej na chwilę obecną nie mają dostatecznego umocowania w obowiązujących przepisach. Powołany wcześniej zapis § 41 pkt 6 nie dookreśla zasad i form współpracy, nie wyczerpuje formułowanych w tym zakresie oczekiwań. Przepisy Kodeksu karnego wykonawczego odsyłają tu do zapisu art. 75 § 2 k.k.w., w brzmieniu którego dyrektor zakładu karnego może zapraszać do udziału w pracach Komisji inne osoby godne zaufania i instytucje wymienione w art. 38 § 1 k.k.w. Jest to bardzo enigmatyczne zaproszenie ze strony Komisji do współpracy kuratora sądowego. Zasady, cele i charakter współpracy kuratora z wymienionym organem winny być określone w jednym z kolejnych paragrafów artykułu 164 k.k.w. Należałoby wyraźnie sprecyzować zadania kuratora i Komisji w ramach prowadzonej współpracy.

2.3. Przepustka programowa na podstawie art. 165 § 1 Kodeksu karnego wykonawczego

Ustawodawca założył, że realizacja programu przygotowania do życia po zwolnieniu z zakładu karnego będzie odbywała się w jednostce najbliższej położonej od miejsca zamieszkania uczestnika programu (art. 165 § 1 k.k.w.). Wówczas będzie on mógł skorzystać za zgodą dyrektora ze zezwolenia na czasowe opuszczenie zakładu karnego na okres do 14 dni, w celu podjęcia starań związanych ze stworzeniem możliwości ponownego zamieszkania w dotychczasowym środowisku lokalnym, uzyskania zatrudnienia, podjęcia po zwolnieniu leczenia (art. 165 § 2 k.k.w.). Upřednio jednak należy dokonać oceny prezentowanych postaw przez skazanego w okresie odbywania kary pozbawienia wolności, co uzasadniałoby, że w okresie pobytu poza zakładem karnym będzie on przestrzegał porządku prawnego⁷⁰. Następuje to poprzez sporządzenie prognozy kryminologiczno-społecznej, jeśli wcześniej nie korzystał z innych form związanych z czasowym opuszczeniem zakładu karnego. W przypadku jednak „odroczonego warunkowego zwolnienia” w stosunku do uczest-

⁷⁰ B. Myrna, *op. cit.*, s. 80.

nika programu należy *a priori* przyjąć pozytywną prognozę kryminologiczno-społeczną⁷¹.

Decyzja dyrektora na czasowe opuszczenie zakładu karnego w trybie art. 165 § 2 k.k.w. powinna mieć formę pisemną, na którą skazanemu przysługuje skarga w trybie 7 k.k.w. w przypadku odmownego rozstrzygnięcia. Jest to decyzja uznaniowa, lecz powinna opierać się na ustaleniach faktycznych⁷².

Przepustka programowa stanowi bardzo ważny wkład w przygotowanie do zwolnienia. Winna ona być elementem kontraktu, zawartego w ramach realizowanego programu. Dzięki jej udzieleniu uczestnik może samodzielnie realizować poszczególne punkty założonych celów⁷³. Oczywiście nadzór nad sposobem ich realizacji sprawuje kurator prowadzący program.

Zapis artykułu 165 § 2 k.k.w., w kontekście jego roli w realizacji programu należy uznać za wadliwie skonstruowany, na co wskazuje sporadyczność wykorzystania. To z kolei daje powód do zmiany redakcji omawianego przepisu. Nowe jego brzmienie powinno zmierzać w kierunku obligatoryjności stosowania, w oparciu o precyzyjnie sformułowane przesłanki. Należałoby uzupełnić jego treść o możliwość formalnego inicjowania postępowania w tym zakresie przez kuratora sądowego. Dotychczasowe badania G. Szczygieł dotyczące częstotliwości udzielania zgody na czasowe opuszczenie zakładu karnego przez skazanego w trybie art. 165 § 2 k.k.w w latach **1999–2013** wykazały sporadyczność jej wykorzystania w procesie readaptacji skazanych i zgoda ta kształtowała się w stosunku do pozostałych czterech form zezwoleń na opuszczenie zakładu karnego zaledwie na poziomie od **0,53%** do **1,32%**⁷⁴.

W tym miejscu jednak należy zgodzić się z poglądem J. Koreckiego, że najlepsze efekty udzielenia takiej przepustki można uzyskać, jeśli uczestnik programu odbywa na tym etapie karę w zakładzie karnym położonym najbliżej swojego miejsca zamieszkania, jeżeli jednak istnieją możliwości powrotu do dotychczasowego miejsca zamieszkania. Zdaniem tego badacza, bez spełnienia tego warunku możemy mówić o iluzoryczności programu przygotowania do zwolnienia⁷⁵. W tym miejscu należy wspomnieć także

⁷¹ G. Szczygieł, *Przygotowanie skazanego do...*, s. 162.

⁷² *Ibidem*, s. 163.

⁷³ M. Kokorzecka-Piber, K. Stasiak, *op. cit.*, s. 553.

⁷⁴ B. Szczygieł, *Zezwolenie na czasowe opuszczenie zakładu karnego w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2013, s. 206.

⁷⁵ J. Korecki, *Przygotowanie do wolności skazanych odbywających kary długoterminowe*.

o skuteczności podejmowanych działań ze strony kuratora w sytuacji odbywania kary przez uczestnika programu w niedalekiej odległości od swojego miejsca zamieszkania. Podejmowane przez niego czynności w takich warunkach mogą spotkać się ze zdecydowanie lepszymi efektami. Wykonując swoje obowiązki w środowisku lokalnym skazanego dysponuje on szerszą wiedzą o jego możliwościach powrotu do miejsca zamieszkania, ewentualnych trudnościach. Poprzez codzienną współpracę z instytucjami pomocy społecznej, opieki zdrowotnej, samorządu, organizacjami niosącymi pomoc osobom skazanym w okręgu właściwym dla miejsca zamieszkania uczestnika programu, ma on lepsze możliwości do skonstruowania oferty pomocowej. To jednak wymagałoby powrotu do pierwotnego brzmienia art. 100 k.k.w.

2.4. Dokumentowanie programu przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego

Przyjmując, że program przygotowania do zwolnienia stanowi pewną formę kontraktu, który na wstępie jest ustalany przez obie strony, a następnie wdrażany do realizacji, należy przyjąć, że wymaga on formy pisemnej. Na obowiązek dokumentowania podejmowanych czynności zwraca zapis § 45 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych z dnia 13 czerwca 2016 roku, który mówi o dokumentacji zgromadzonej przez kuratora sądowego w związku z przygotowaniem skazanego do zwolnienia z zakładu karnego. W myśl zapisu § 524 ust. 8 Zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 czerwca 2019 r. w sprawie organizacji i zakresu działania sekretariatów sądowych oraz innych działów administracji sądowej przewidziano prowadzenie kontrolki (rejestr) „Ps” w zespołach kuratorskich dla spraw związanych z przygotowaniem do zwolnienia⁷⁶. Ustawodawca nie określił jaką formę i charakter miała by przyjąć prowadzona dokumentacja. W odróżnieniu do opracowanych wzorów formularzy sprawozdań z dozoru, karty czynności dozoru, to w przypadku omawianej instytucji nie dokonano jakichkolwiek ustaleń.

Opolska koncepcja warunkowego zwolnienia, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1999, nr 22–23, s. 58–59.

⁷⁶ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 czerwca 2019 r. w sprawie organizacji i zakresu działania sekretariatów sądowych oraz innych działów administracji sądowej (Dz. Urz. MS.2019.138 z dnia 2019.06.21).

Skutkiem tego jest ukształtowanie się licznych odmiennych w skali kraju praktyk dokumentowania podejmowanych czynności przez kuratorów. Dokonane ustalenia pokazują, że w niektórych sądach zostały opracowane stosowne formularze programów, w innych sądach są to doraźne notatki, obrazujące poczynione ustalenia i planowane zadania. Ten stan – jak na to wskazuje analiza spraw z innych sądów – niestety może wpływać negatywnie na kontynuowanie programu w przypadku przetransportowania uczestnika programu do innego zakładu karnego, a co za tym idzie przekazania dokumentacji realizowanego programu do innego sądu, gdzie funkcjonuje odmienna forma dokumentowania podejmowanych czynności.

Dlatego – podobnie jak w przypadku dokumentowania czynności dozoru – zachodzi potrzeba ujednoczenia zasad i form prowadzonych działań. W tym miejscu widoczna jest potrzeba opracowania urzędowych formularzy, takich jak pouczenie uczestnika programu czy ankieta osobopoznawcza uczestnika. Zawierać ona powinna niezbędne dane o uczestniku, jego dotychczasowych trudnościach readaptacyjnych. Najważniejszym jednak dokumentem będzie formularz programu, obrazujący cele, charakterystykę planowanych działań, sposoby ich realizacji z wyróżnieniem podziału czasowego.

Ostatnim problemem wiążącym się z dokumentacją prowadzoną w ramach czynności przygotowania skazanego do zwolnienia z zakładu karnego jest miejsce jej przechowywania. Ustawodawca w § 45 pkt 1 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 roku uwzględnił w tym wypadku tylko jedną sytuację, a mianowicie zgromadzona w sprawie dokumentacja jest przekazywana do sądu, w którym będzie wykonywany dozór w przypadku uzyskania warunkowego zwolnienia przez uczestnika programu.

Obecnie zachodzi potrzeba uregulowania zasad przechowywania teczek spraw „Ps”, dokumentujących zrealizowany program, w szczególności do skazanych, którzy opuścili zakład karny w związku z odbyciem kary w całości.

2.5. Współpraca z organizacjami pozarządowymi oraz środowiskiem lokalnym miejsca zamieszkania uczestnika programu

Na potrzebę współpracy kuratora sądowego lub innej instytucji realizującej czynności na podstawie art. 164 k.k.w. z podmiotami realizującymi zadania związane ze społeczną readaptacją skazanych ustawodawca zwraca uwagę w cytowanym wcześniej Rozporządzeniu Ministra Sprawiedli-

wości w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych z dnia 13 czerwca 2016 roku (§ 41 pkt 5)⁷⁷. Z lektury przepisu można wnioskować, że są to także instytucje przywołane w art. 41 § 2 k.k.w., które w zakresie swoich zadań mają udział w społecznej readaptacji skazanych. Na podkreślenie zasługuje zwłaszcza współpraca z instytucjami i organizacjami prowadzącymi ośrodki dla osób opuszczających zakłady karne i areszty śledcze zagrożone bezdomnością. W większości przypadków to właśnie osoby zagrożone bezdomnością, niemające wsparcia w rodzinie i środowisku lokalnym, są beneficjentami programu przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego. Placówki nakierowane na pomoc byłym więźniom wówczas spełniają szczególną rolę w ich późniejszej readaptacji. Stanowią one nieocenioną pomoc w pracy kuratora ze skazanym. Poza zapewnieniem podstawowych potrzeb życiowych, dzięki prowadzonym programom readaptacyjnym, wzmacniają kompetencje społeczne swoich podopiecznych. Na wyciągnięcie takich wniosków pozwala analiza badawcza działań podejmowanych wobec osób, które opuściły zakłady karne i zamieszkały w Małopolskim Centrum Integracji Społecznej „Pro Domo”⁷⁸.

Niestety w przygotowaniu skazanego do zwolnienia z zakładu karnego nadal brakuje wypracowanego spójnego modelu współpracy instytucji: kuratora sądowego, służby więziennej i służb socjalnych⁷⁹. Zachodzi potrzeba podjęcia skonsolidowanych działań w celu stworzenia spójnego systemu wsparcia osób opuszczających zakłady karne⁸⁰. Skuteczną readaptację na poziomie lokalnym zapewni system pomocy i wsparcia wraz z ośrodkiem koordynującym⁸¹.

⁷⁷ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz.U. 2016, poz. 969).

⁷⁸ K. Gucwa-Porębska, *op. cit.*, s. 174–195.

⁷⁹ P. Szczepaniak, *Aktualne problemy współpracy służb: socjalnej i penitencjarnej*, w: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej*, red. W. Ambrozik P. Stępnia, Poznań – Warszawa – Kalisz 2004, s. 422.

⁸⁰ P. Szczepaniak, *Inspiracje inkluzji społecznej dla resocjalizacji i penitencjarystyki*, „Profilaktyka społeczna i resocjalizacja” 2014, nr 24, s. 166.

⁸¹ K. Gucwa-Porębska, *op. cit.*, s. 166.

Zakończenie

Dokonana w pierwszej części artykułu ogólna analiza instytucji przygotowania do zwolnienia osoby pozbawionej wolności na podstawie art. 164 k.k.w. ukazuje jej doniosłość dla sprawnego procesu inkluzyjnej osoby pozbawionej wolności. Stanowi jeden z członów szeroko rozumianej resocjalizacji inkluzyjnej, którą należy definiować w kategoriach rozwiązań, które zmierzają do ponownego włączenia osoby pozbawionej wolności w nurt życia społecznego. Należy tu mieć na myśli działania wielopłaszczyznowe, które są realizowane na różnych obszarach życia jednostki: życie duchowe, funkcjonowanie w środowisku rodziny, sąsiedzkim⁸². Osoba kuratora zawodowego lub instytucji wymienionej w art. 38 § 1 k.k.w. winna być „tutorem”, dostrzegającym w uczestniku programu człowieka transgresyjnego – aktywnego sprawcę siebie i własnej biografii⁸³. Z tym łączyć się winny uprzednio wypracowane procedury postępowania ze strony kuratora „tutora”. Niestety do chwili obecnej nie zostały one stworzone. Z kolei wyżej przywołane przepisy stanowią fragmentaryczny zarys działań, jakie kurator winien podejmować w ramach realizacji zadania związanego z przygotowaniem skazanego do zwolnienia z zakładu karnego.

Obecne doświadczenia, wynikające z analizy aktowej podobnych spraw z obszaru sądów w Polsce ukazują, że stosowanie procedur postępowania kuratorów w realizacji tego zadania jest często odmienne. Na tym tle w artykule zaprezentowano stosowaną praktykę przygotowania skazanego do życia po zwolnieniu z zakładu karnego przez kuratorów w II Zespole Kuratorskiej Służby Sądowej we Włocławku. Może ona stanowić podstawę do dalszej dyskusji nad wdrożeniem jednolitego modelu pracy w przygotowaniu osoby pozbawionej wolności do zwolnienia z zakładu karnego, którego w dalszym ciągu na poziomie krajowym nie wypracowano.

W tym miejscu coraz głośniejsze brzmi jeszcze postulat pochylenia się nad systemowym potraktowaniem pracy kuratora zawodowego dla dorosłych na terenie zakładu karnego i aresztu śledczego. Należy mieć tu na myśli powrót do zapoczątkowanej w okręgu białostockim w latach 90. XX wieku idei „kuratora penitencjarnego”. Ustawowe wprowadzenie tej instytucji do systemu readaptacji skazanych pozwoliłoby kompleksowo uregu-

⁸² A. Fidelus, *W stronę resocjalizacji*, „Probacja” 2011, nr 2, s. 73.

⁸³ A. Fidelus, *Metoda tutoring...*, s. 82–95.

lować cele, zadania oraz procedury pracy kuratora z osobą pozbawioną wolności.

Realizacja wyżej sformułowanych postulatów winna stanowić podstawę do dalszych prac nad wypracowaniem spójnego systemu społecznej readaptacji skazanych, w który poza Służbą Więzienną i Kuratorską Służbą Sądową aktywnie zostaną zaangażowane wszystkie instytucje i organizacje określone w art. 41 § 2 k.k.w, poprzez określenie szczegółowych zadań i kompetencji w procesie readaptacji skazanych osób opuszczających zakłady karne i areszty śledcze.

Bibliografia

Literatura

Ambrozik W., *Proces readaptacji społecznej i jego istota*, w: *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna. Tom 2*, red. B. Urban, J.M. Stanik, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 182–183.

Bogunia L., *Aktualne regulacje dotyczące zwolnienia z zakładów karnych i warunków udzielania im pomocy w Polsce*, w: *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, Tom V*, red. L. Bogunia, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000, s. 133–140.

Fidelus A., *Determinanty readaptacji społecznej skazanych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2012.

Fidelus A., *Metoda tutoring – wsparcie w procesie autoresocjalizacji osób powracających do życia na wolności*, „Probacja” 2012, nr 1, s. 82–95.

Fidelus A., *W stronę resocjalizacji*, „Probacja” 2011, nr 2, s. 70–86.

Goffman E., *Charakterystyka instytucji totalnych*, w: *Elementy teorii socjologicznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1975, s. 151–176.

Gucwa-Porębska K., *Formy wsparcia dla osób skazanych przedterminowo opuszczających zakłady karne*, Impuls, Kraków 2015.

Iwanowska A., *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2013.

Kacprzak A., *Współczesne aspekty resocjalizacji przestępców w wybranych krajach europejskich*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia sociologica” 2017, nr 62, s. 63–81.

Kępińska-Jakobsen M., *Służby probacyjne i więzienne w Danii – analiza statystyczno-organizacyjna*, w: *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej*

w Polsce. Historia – Teraźniejszość – Przyszłość. Materiały z I Kongresu Kuratorskiego. Ustka 15–17 czerwca 2009 roku, red. K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Kozłowski T. Jedynek, Impuls, Kraków 2010, s. 260–276.

Kieszkowska A., *Inkluzyjno-katalektyczny model reintegracji społecznej skazanych. Konteksty resocjalizacyjne*, Impuls, Kraków 2012.

Kieszkowska A., *Pedagogiczny wymiar probacji wobec osób skazanych warunkowo przedterminowo zwolnionych*, „Probacja” 2011, nr 4, s. 95–110.

Kiryłuk M., *Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu (w trybie art. 164 i 165 k.k.w.)*, w: *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa*, cz. IV, *Wybrane instytucje kodeksu karnego wykonawczego w praktyce penitencjarnej*, „Biuletyn RPO” 2000, nr 42.

Kokorzecka-Piber M.K., Stasiak K., *Przygotowanie skazanego do życia na wolności*, w: *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, red. K. Stasiak, Wolters Kluwer, Warszawa 2018, s. 534–574.

Korecki J., *Przygotowanie do wolności skazanych odbywających kary długoterminowe. Opolska koncepcja warunkowego zwolnienia*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1999, nr 22–23, s. 45–62.

Kwieciński A., *Instytucja odroczonego warunkowego zwolnienia (art. 164 § 2 k.k.w.) w procesie społecznej readaptacji skazanych*, „Probacja” 2014, nr 1, s. 21–35.

Kwieciński A., *Zmiany w prawie karnym wykonawczym w latach 2011–2014*, C.H. Beck, Warszawa 2015.

Liszke W., *Przygotowanie skazanego do zwolnienia z zakładu karnego przez kuratora sądowego*, „Probacja” 2009, nr 3–4, s. 113–122.

Lubińska-Bogacka M., *Problemy readaptacji skazanych i pomoc w ich resocjalizacji*, Petrus, Kraków 2017.

Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Impuls, Kraków 2004.

Myrna B., *Instytucja odroczonego warunkowego zwolnienia skazanych w postępowaniu karnym wykonawczym*, w: *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, Tom XLVIII*, red. T. Kalisz, Wrocław 2018, s. 69–82.

Pawela S., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 1993.

Płatek M., *Wybrane instytucje Kodeksu karnego wykonawczego z 1997 roku w świetle Europejskich Reguł Więziennych z 11 stycznia 2006 roku*, w: *X lat obowiązywania Kodeksu karnego wykonawczego*, red. S. Lelental, G. Szczygieł, Temida 2, Białystok 2009, s. 105–124.

Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.

Stańdo-Kawecka B., *Prawne podstawy resocjalizacji*, Zakamycze, Kraków 2000.

Szczepaniak P., *Aktualne problemy współpracy służb: socjalnej i penitencjarnej*, w: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej*, red. W. Ambrozik P. Stępnik, UAM, Centralny Ośrodek Szkolenia SW, Poznań – Warszawa – Kalisz 2004, s. 415–425.

Szczepaniak, P., *Inspiracje inkluzji społecznej dla resocjalizacji i penitencjarystyki*, „Profilaktyka społeczna i resocjalizacja” 2014, t. 24, s. 143–169.

Szczygieł B., *Zezwolenie na czasowe opuszczenie zakładu karnego w polskim systemie penitencjarnym*, Temida 2, Białystok 2013.

Szczygieł G., *Przygotowanie skazanego do opuszczenia zakładu karnego w trybie art. 164 k.k.w.*, „Ius novum” 2017, nr 2, s. 155–167.

Szczygieł G., *Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Temida 2, Białystok 2002.

Szymanowska A., *Więzienie i co dalej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.

Szymanowski T., Świda Z., *Kodeks karny wykonawczy Komentarz*, Librata, Warszawa 1998.

Akty prawne

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz.U. 2016, poz. 969).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 września 2017 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości (Dz.U. 2019, poz. 683 t.j.).

Ustawa o kuratorach sądowych z dnia 27 lipca 2001 r. (Dz.U. 2020, poz. 167 t.j.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2020, poz. 523 t.j.).

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 czerwca 2019 r. w sprawie organizacji i zakresu działania sekretariatów sądowych oraz innych działów administracji sądowej (Dz. Urz. MS.2019.138 z dnia 2019.06.21).

Orzecznictwo

Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 16 czerwca 1999 r., II Akz 269/99, KZS 1999, z. 6-7, poz. 53, Lex/el nr 38107.

INFORMACJA DLA AUTORÓW

Publikacja w czasopiśmie „Probacja” wymaga spełnienia przez Autorów wymogów formalnych, merytorycznych i technicznych.

Autor winien złożyć oświadczenie o oryginalności tekstu oraz o tym, że tekst nie był wcześniej publikowany w żadnym wydawnictwie – druk do pobrania znajduje się na stronie Probacji www.probacja.com w zakładce „Dla Autorów”.

Redakcja przyjmuje materiały autorskie w wersji elektronicznej (plik. doc lub docx).

Redakcja nie zwraca nadesłanych materiałów i zastrzega sobie prawo dokonywania formalnych zmian i niezbędnych skrótów.

Materiały należy składać korzystając z systemu redakcyjnego ICI Publishers Panel na stronie Probacji www.probacja.com w zakładce „Złóż Manuskrypt” lub przesłać na adres e-mail: joanna.strzalkowska@ms.gov.pl

1. Wymogi merytoryczne

Przesłane teksty winny zawierać analizę tematyki dotychczas w literaturze nieopracowanej.

Każdy przesłany do redakcji tekst winien zaczynać się od sprecyzowania przedmiotu analizy, wyjaśnienia dlaczego zdaniem autora wybrana tematyka jest ważna z punktu widzenia określonej dziedziny wiedzy, wskazania stawianych przez autora tez badawczych, a kończyć czytelnymi konkluzjami wynikającymi z przeprowadzonego wnioskowania.

2. Wymogi techniczne tekstów

Objętość tekstu dla artykułu: maks. 25 stron znormalizowanego tekstu (włączając bibliografię, rysunki, tabele i wykresy), dla pozostałych opracowań: 10 stron.

Edytor tekstu: Word, preferowana czcionka Times New Roman 11 punktów, interlinia 1,5 (dla przypisów dolnych 9). Tekst powinien być wyjustowany, śródtytuły numerowane, należy unikać pogrubienia i podkreślenia. Do cytatów należy stosować cudzysłów.

Należy dołączyć: słowa kluczowe (do 8 słów) oraz streszczenie (do 500 znaków) w języku polskim i angielskim oraz ułożoną w porządku alfabetycznym bibliografię.

Autor powinien dostarczyć materiał ilustracyjny (zdjęcia, wykresy, tabele) dodatkowo w formie osobnych plików graficznych.

3. Sporządzanie przypisów

Pierwszy przypis w artykule powinien być afiliacją autora (autorów): posiadane tytuły naukowe, nazwa instytucji zatrudniającej i adres e-mail, np.:

dr Jan Kowalski, *Katedra Prawa Karnego Wykonawczego*, Uniwersytet Warszawski, mail@mail.pl

Zagadnienia lub tezy istotne mogą zostać wyróżnione czcionką pogrubioną. Nie należy nadużywać tego sposobu wyróżniania tekstu (np. oznaczać tak całych akapitów).

Zwroty obcojęzyczne oraz tytuły cytowanych prac zaznacza się kursywą.

Dłuższe cytaty są niedopuszczalne, chyba, że ich zastosowanie jest uzasadnione i celowe, przykładowo poprzez przeprowadzenie dokładnej analizy zacytowanego fragmentu.

Przypisy powinny zostać umieszczone na dole strony przy wykorzystaniu funkcji automatycznego numerowania. Przypisy powinny mieć co do zasady charakter informacyjny (bibliograficzny). Należy unikać rozbudowanych fragmentów tekstów w przypisach oraz zamieszczania w przypisach dłuższych cytatów.

W tekście głównym stosowane są powszechnie przyjęte skrótowce, także na oznaczenie aktów prawnych (k.k., k.p.k.) oraz w przypisie odesłania do pełnej nazwy aktu prawnego, daty jego wydania oraz publikatora.

Wymagane jest dokładne przytaczanie tytułów publikacji, nazwisk redaktorów, numeracji czasopism, sygnatur orzecznictwa oraz publikatorów powoływanych aktów normatywnych.

W razie powtórznego cytowania literatury w przypisach należy stosować skróty *ibidem*, *op. cit.*, a w razie powtórzenia cytowania tego samego autora, którego cytujemy więcej niż jedną pracę, należy tytuł opracowania skrócić i użyć wielokropka. W wypadku orzecznictwa i aktów normatywnych należy powołać za każdym razem pełne dane.

Formalny kształt przypisów:

Książki

inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł kursywą, miejsce i rok wydania, strona:

B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Warszawa 2007, s. 100.

Dzieła z jednolitym współautorstwem

inicjały imion i nazwiska autorów, tytuł pracy kursywą, „w:” bez nawiasów, tytuł dzieła kursywą, miejsce i rok wydania, strona:

S. Tarapata, P. Zakrzewski, *O funkcjach urojenia okoliczności wyłączających bezprawność. Wybrane zagadnienia teoretycznoprawne*, w: *Nowa kodyfikacja prawa karnego. Tom XLIII, Księga Jubileuszowa Profesora Tomasza Kaczmarka*, J. Giezek, D. Gruszecka, T. Kalisz, Warszawa 2017, s. 100.

Prace w dziełach zbiorowych

inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł pracy kursywą, „w:” bez nawiasów, tytuł dzieła kursywą, skrót „red.” bez nawiasów, inicjał imienia i nazwisko redaktora/redaktorów, miejsce i rok wydania, strona:

P.D. Zakrzewski, *Kara łączna a prawo karne intertemporalne. Analiza problematyki na tle pojęcia czynu*, w: *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga Jubileuszowa Profesor Marii Szewczyk*, red. W. Górowski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013, s. 100.

Komentarze

inicjał imienia i nazwisko autora, „w:” bez nawiasów, pełny tytuł komentarza kursywą, skrót „red.” bez nawiasów, inicjał imienia i nazwisko redaktora/redaktorów, miejsce i rok wydania, strona:

S. Tarapata, A. Zoll, w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom I. Komentarz do art. 53–116 (cz. 2)*, red. W. Wróbel, A. Zoll, wyd. 5, Warszawa 2016, s. 180.

W wypadku cytowania komentarzy dostępnych w systemach informacji prawnych (LEX, Legalis), zamiast numeru strony można powoływać numery tez wraz ze wskazaniem przepisu, którego dotyczy komentarz (np. komentarz do art. 1 k.k., teza 4).

Nie jest dopuszczalne cytowanie komentarzy z systemów informacji prawnej bez wskazania autora komentarza do konkretnego przepisu albo bez wskazania numeru tezy.

inicjał imienia i nazwisko autora, komentarz do art. ..., „w:” bez nawiasów, pełny tytuł komentarza kursywą, skrót „red.” bez nawiasów, inicjał imienia i nazwisko redaktora/redaktorów, miejsce i rok wydania, numer tezy:

S. Tarapata, A. Zoll, *Komentarz do art. 101*, w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom I. Komentarz do art. 53–116 (cz. 2)*, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016, LEX, teza 5.

System Prawa Karnego

inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł rozdziału, „w:” bez nawiasów, tytuł, podtytuł i tom Systemu, skrót „red.” bez nawiasów, inicjał imienia i nazwisko redaktora, miejsce i rok wydania, strona:

J. Majewski, *Rozdział IV. Zbieg przepisów ustawy. Zagadnienia węzłowe*, w: *System Prawa Karnego. Tom 3. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności*, red. R. Dębski, wyd. 2, Warszawa 2013, s. 1100.

Artykuł w czasopiśmie

inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł kursywą, tytuł czasopisma w cudzysłowie (pełna nazwa) rocznik, numer/zeszyt/tom za pomocą skrótu nr/z./t. (proszę zwrócić uwagę na numerację przyjętą w danym czasopiśmie), strona:

P. Zakrzewski, *O sposobach normowania i dekodowania treści zamiaru w perspektywie tzw. znamion normatywnych oraz okoliczności wyłączających bezprawność*, „Acta Iuris Stetinensis” 2018, nr 1 (21), s. 100.

Głosa w czasopiśmie

inicjał imienia i nazwisko autora, określenie orzeczenia, którego dotyczy glosa (z zastosowaniem skrótów SO, SA, SN itp., miesiąc cyfrą rzymską wg poniższego wzoru), tytuł czasopisma w cudzysłowie (zawsze pełna nazwa) rocznik, numer/zeszyt/tom, strona:

S. Tarapata, P. Zakrzewski, *Glosa do postanowienia SN z dnia 28 kwietnia 2015 r.*, I KZP 3/2016, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2017, z. 2, s. 100.

Akty normatywne

dokładny tytuł aktu normatywnego i publikator:

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2018, poz. 1600 t.j.).

Orzecznictwo

rodzaj orzeczenia, nazwa organu (ewentualnie skrót), data wydania (miesiąc cyfrą rzymską), sygnatura (bez dopisku „sygn. akt”), miejsce publikacji:

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 lutego 2017 r., III KK 226/16, Lex nr ...

Materiały legislacyjne

pełny tytuł projektu aktu prawnego, nr druku sejmowego, nr kadencji Sejmu; dodatkowo można podać datę projektu (dzień, miesiąc, rok) oraz adres, pod którym projekt został udostępniony w Internecie (analogicznie do stron internetowych):

Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z projektami aktów wykonawczych, druk nr 2393, Sejm VII kadencji.

Źródła internetowe

inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł kursywą, adres www, data dostępu:

B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, <https://books.google.pl/books?id=dl6kYKgrjNIC&pg=PA15&dq=psychologiczne+uwarunkowania+kompetencji+spo%C5%82ecznych&hl=pl&sa=X&ved=0ahUKEwiHuMDzleDPAhXK2SwKHQmCDkwQ6AEIIDAB#v=onepage&q&f=false>, dostęp: 07.12.2010.

4. Bibliografia opracowania

Do każdego artykułu i glosy należy załączyć bibliografię cytowanych prac, ułożoną w kolejności alfabetycznej według nazwisk autorów.

INFORMATION FOR AUTHORS

Publication in the journal “Probacja” requires the Authors to meet formal, substantive and technical requirements.

The author should make a statement about the originality of the text and that the text has not been previously published in any publishing house – the printable download of the statement can be found on the website of “Probacja”: www.probacja.com in the “For Authors” tab.

The editorial office accepts original materials in electronic version (file. doc or docx).

The editorial office does not return the received materials and reserves the right to make formal changes and necessary abridgements.

Materials should be submitted using the ICI Publishers Panel editorial system on “Probacja” website: www.probacja.com in the “Submit Manuscript” tab or sent to the e-mail address: joanna.strzalkowska@ms.gov.pl

1. Substantive requirements

Submitted texts should contain an analysis of the theme that has not been elaborated in literature hitherto.

Each text sent to the editorial office should start with clarifying the subject of the analysis, explaining why, in the author’s opinion, the selected topic is important from the point of view of a specific field of knowledge, indicating the research theses posed by the author, and it should end with clear conclusions resulting from the inference.

2. Technical requirements for the texts

Text volume for an article: max. 25 pages of normalized text (including bibliography, drawings, tables and graphs), for other elaborations: 10 pages.

Text editor: MS Word, preferably Times New Roman 11 point font, 1.5 spacing (for footnotes: 9 point font). Text should be justified, with numbered headings, bold and underline should be avoided. Quotation marks should be used for quotations.

Please include: keywords (up to 8 words) and summary (up to 500 characters) in Polish and English, as well as a bibliography in alphabetical order.

The author should provide illustrative material (photos, charts, tables) as separate graphic files.

3. Requirements for footnotes:

The first footnote in the article should be the affiliation of the author (authors): academic titles, employing institution, e-mail address, e.g.:

dr Jan Kowalski, *Katedra Prawa Karnego Wykonawczego*, Uniwersytet Warszawski, mail@mail.pl

Crucial issues or theses may be highlighted in bold. This type of highlight shall not be overused (e.g. by marking whole paragraphs).

Foreign language expressions and titles of cited works are to be marked with italics.

Longer quotations will not be accepted, unless their use is justified and purposeful, e.g. due to the precise analysis of the fragment cited.

Footnotes shall be placed at the bottom of the page, with the use of the automatic numbering function. As a rule, footnotes are supposed to have an informative (bibliographical) role. It should be avoided to use complex passages of text in footnotes as well as to include longer quotations.

In the main text, common acronyms are widely accepted, also to mention legal acts (k.k. for criminal code, k.p.k. for the code of criminal procedure) and in the footnote that directs to the full name of the legal act, publishing date and the source of publication.

It is required to accurately quote titles of publications, names of editors, numbering of journals, judgment references and the sources of publication of cited normative acts.

In case of repeated quotations from pieces of literature, one should use abbreviations as: *ibidem*, *op. cit.*, while in case of an author, whose more than one work is cited, the title of the elaboration should be abbreviated with the use of an ellipsis. In case of judgments and normative acts, full description should be provided every time.

Footnote form:

Books

initial of the first name and full last name of the author, title in italics, place and year of publishing, page:

B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Warszawa 2007, s. 100.

Works with uniform co-authorship

initials of the first names and full last names of the authors, title of the work in italics, “w:” (in), title of the book in italics, place and year of publishing, page:

S. Tarapata, P. Zakrzewski, *O funkcjach urojenia okoliczności wyłączających bezprawność. Wybrane zagadnienia teoretycznoprawne*, w: *Nowa kodyfikacja prawa karnego. Tom XLIII, Księga Jubileuszowa Profesora Tomasza Kaczmarka*, J. Giezek, D. Gruszecka, T. Kalisz, Warszawa 2017, s. 100.

Works in collective volumes

initial of the first name and full last name of the author, title of the work in italics, “w:” (in), title of the book in italics, abbreviation “red.” (edited by), initial of the first name and full last name of the editor/editors, place and year of publishing, page:

P.D. Zakrzewski, *Kara łączna a prawo karne intertemporalne. Analiza problematyki na tle pojęcia czynu*, w: *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga Jubileuszowa Profesor Marii Szewczyk*, red. W. Górowski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013, s. 100.

Comments

initial of the first name and full last name of the author, “w:” (in), full title of the comment in italics, abbreviation “red.” (edited by), initial of

the first name and full last name of the editor/editors, place and year of publishing, page:

S. Tarapata, A. Zoll, w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom I. Komentarz do art. 53–116 (cz. 2)*, red. W. Wróbel, A. Zoll, wyd. 5, Warszawa 2016, s. 180.

When citing comments available in legal information systems (LEX, Legalis), instead of page number, it is possible to use the numbers of theses, the provision of law to which the comment applies should be included [e.g. comment to Art. 1 k.k. (penal code), thesis 4].

It is not acceptable to cite comments from legal information systems without providing the name of the author of the comment to a specific provision of law or without providing the number of the thesis.

initial of the first name and full last name of the author, “Komentarz do art.” (comment to Art.), title of the provision of law in italics, “w:” (in), full title of the comment in italics, abbreviation “red.” (edited by), initial of the first name and full last name of the editor/editors, place and year of publishing, number of thesis:

S. Tarapata, A. Zoll, *Komentarz do art. 101*, w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom I. Komentarz do art. 53–116 (cz. 2)*, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016, LEX, teza 5.

Criminal Law System

initial of the first name and full last name of the author, title of the chapter in italics, “w:” (in), title, subtitle and volume of the System in italics, abbreviation “red.” (edited by), initial of the first name and full last name of the editor/editors, place and year of publishing, page:

J. Majewski, *Rozdział IV. Zbieg przepisów ustawy. Zagadnienia węzłowe*, w: *System Prawa Karnego. Tom 3. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności*, red. R. Dębski, wyd. 2, Warszawa 2013, s. 1100.

An article in a journal

initial of the first name and full last name of the author, title in italics, title of the journal in quotation marks (full name), year, number/book/

volume abbreviated to “nr/z./t.” (please pay attention to the numbering used in the particular journal), page:

P. Zakrzewski, *O sposobach normowania i dekodowania treści zamiaru w perspektywie tzw. znamion normatywnych oraz okoliczności wyłączających bezprawność*, „Acta Iuris Stetinensis” 2018, nr 1 (21), s. 100.

A gloss in a journal

initial of the first name and full last name of the author, indication of the judgment to which the gloss refers [with the use of acronyms SO (District Court), SA (Court of Appeal), SN (Supreme Court), etc., month should be written in roman numerals, according to the example provided below] title of the journal in quotation marks (always in full name), year, number/book/volume, page:

S. Tarapata, P. Zakrzewski, *Glosa do postanowienia SN z dnia 28 kwietnia 2015 r.*, I KZP 3/2016, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2017, z. 2, s. 100.

Normative acts

The exact title of the normative act and the publication source:

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2018, poz. 1600 t.j.).

Jurisdiction

type of the judgment, name of the judicial authority (may be abbreviated), date of publishing (month in roman numerals), signature [without the insertion “sygn. akt” (Act signature)], place of publishing:

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 lutego 2017 r., III KK 226/16, Lex nr ...

Legislative materials

full title of the draft of the legal act, the ordinal number of Sejm printing, the ordinal number of term of office of the Sejm; in addition date

of the draft may be provided (day, month, year) as well as the address, where the draft has been published on the Internet (similarly as in case of websites):

Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z projektami aktów wykonawczych, druk nr 2393, Sejm VII kadencji.

Internet sources

initial of the first name and full last name of the author, title in italics, website address, access date:

B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, <https://books.google.pl/books?id=dl6kYKgrjNIC&pg=PA15&dq=psychologiczne+uwarunkowania+kompetencji+spo%C5%82ecznych&hl=pl&sa=X&ved=0ahUKEwiHuMDzleDPAhXK2SwKHQmCDkwQ6AEIIDAB#v=onepage&q&f=false>, dostęp: 07.12.2010.

4. Bibliography of the work

For each article and gloss, please attach a bibliography of the cited works, arranged in alphabetical order according to the names of the authors.

PROCES RECENZJI

Autor przekazuje artykuł Redakcji Kwartalnika drogą elektroniczną i jest informowany o fakcie poddania artykułu procedurze recenzji.

Na wstępie artykuł poddawany jest ocenie formalnej z uwzględnieniem takich elementów, jak: tytuł artykułu w j. polskim oraz angielskim, streszczenie w j. polskim, streszczenie w j. angielskim, słowa kluczowe w j. polskim, słowa kluczowe w j. angielskim.

Następnie artykuł kierowany jest do recenzji.

Skład Zespołu Recenzentów zamieszczany jest w każdym drukowanym numerze kwartalnika oraz na stronie Ministerstwa Sprawiedliwości w zakładce Probacja i na stronie internetowej www.probacja.com

Zespół Recenzentów zrzesza pracowników nauki posiadających co najmniej stopień naukowy doktora oraz praktyków – sędziów sądów rejonowych i okręgowych. Respektowana jest zasada, że recenzent nie może pochodzić z ośrodka naukowego, reprezentowanego przez autora artykułu i nie jest członkiem Rady Naukowej Czasopisma.

Redakcja przydziela dwóch recenzentów dla każdego artykułu. Respektowana jest zasada, że Autor i recenzenci nie znają swoich tożsamości (*double-blind review proces*).

Każda recenzja sporządzana jest pisemnie na „druku recenzji”, zawierającym ocenę artykułu oraz wnioski recenzenta w sprawie dopuszczenia, warunkowego dopuszczenia lub niedopuszczenia artykułu do druku w Kwartalniku.

W procesie recenzji brane są pod uwagę takie kryteria, jak:

- tematyka artykułu w kontekście profilu Kwartalnika,
- poziom naukowy artykułu.

Praca musi być oryginalna, odkrywcza, napisana językiem komunikatywnym i precyzyjnym, wywody i wnioski winny być udokumentowane i osadzone w paradygmacie metodologii empirycznej i teoretycznej.

Jeśli artykuł nie spełnia wymienionych kryteriów, Redakcja może zrezygnować z jego publikacji.

Autor otrzymuje drogą mailową informację o wynikach recenzji oraz „wypis” z recenzji, tj. fragmenty, które są istotne z punktu widzenia wprowadzenia niezbędnych korekt do tekstu oraz dalszego rozwoju naukowe-
go Autora.

W przypadku uzyskania jednej recenzji pozytywnej i jednej negatywnej, Redakcja kieruje artykuł do trzeciego recenzenta.

Autor zobowiązany jest do pisemnego sformułowania „Odpowiedzi na recenzję”, w której określa czy i w jakim zakresie dostosował się do uwag recenzenta lub przedstawia argumenty ich nieuwzględnienia.

REVIEW PROCESS

The author submits the article to the Quarterly Editorial Office electronically and is informed about the fact that the article is subjected to the review procedure.

Initially, the article is subjected to formal assessment, including such elements as: title of the article in Polish and English, abstract in Polish, abstract in English, keywords in Polish, keywords in English.

Later, the article is forwarded for review.

The names of the members of the Team of Reviewers are included in each printed issue of the quarterly and on the website of the Ministry of Justice in the Probacja tab as well as on the website www.probacja.com.

The Team of Reviewers consists of researchers with at least a doctoral degree and practitioners – judges of regional and district courts. The principle that the reviewer cannot come from a scientific centre represented by the author of the article and is not a member of the Journal's Scientific Council is respected.

The editorial team assigns two reviewers for each article. The principle that the author and reviewers do not know their identities (*double-blind review process*) is respected.

Each review is made in writing on the “review print”, containing the review of the article and the reviewer's request for admission, conditional admission or non-admission of the article for printing in the Quarterly.

In the review process, the following criteria are being considered:

- the subject of the article in the context of the Quarterly's profile,
- the scientific level of the article.

The work must be original, revealing, written in a communicative and precise language, arguments and conclusions should be documented and embedded in the paradigm of empirical and theoretical methodology.

If the article does not meet the above-mentioned criteria, the Editorial Board may opt out of its publication.

The author receives an email including information on the results of the review and an “extract” from the review, i.e. fragments that are relevant from the point of view of making necessary corrections to the text and the further scientific development of the author.

In the case of obtaining one positive and one negative review, the Editorial Board directs the article to the third reviewer.

The author is obliged to write the “Response to a review” in which the author determines whether and to what extent the remarks of the reviewer have been included or presents arguments for not including them.

IUSTITIA EST
CONSTANS ET PERPETUA
VOLUNTAS
IUS SUUM CUIQUE
TRIBUENDI